

Vmbo-special

5

- Geert Mak is de **ideale geschiedenisleraar**
- Zelf een goed **PTA** maken
- Hoe een 'gewoon meisje' de **oorlog** beleefde

Kleio is de muze van de geschiedenis en inspireert mensen tot het maken van kunst of wetenschap. Ze is dus niet kieskeurig of het exclusief bezit van een bepaalde groep. Vandaar dat de redactie blij was met de commissie vmbo van de VGN die contact met ons zocht om het tweedegraads gebied en dan speciaal het vmbo meer onder de aandacht te brengen. Iets meer dan de helft van de leerlingen in Nederland volgt dit type onderwijs en een groot deel van onze collega's is hierin werkzaam. Het zou een vanzelfsprekendheid moeten zijn dat deze groep in de kolommen van *Kleio* ook goed vertegenwoordigd is. Dit themanummer geeft daar hopelijk een impuls aan.

We hebben ervoor gekozen om het eindexamen vmbo als uitgangspunt te nemen en daar praktische handvatten bij te geven. Vrijwel de gehele twintigste eeuw komt daarmee aan bod in de vorm van verhalen voor in de klas, opdrachten en bronnenmateriaal.

Wij willen de leden van de vmbo-commissie hartelijk danken voor hun ideeën en bijdragen aan dit nummer. Het is niet de bedoeling dat het vmbo nu voor een jaar naar de achtergrond verdwijnt en dat we er pas in 2013 weer een nieuw themanummer aan wijden. *Kleio* zoekt een vmbo-redacteur die ons wil komen versterken en ons mede op koers kan houden. Wij zijn erg benieuwd naar uw mening over dit nummer en willen u vragen uw reactie naar een van ons te mailen (zie colofon).

Veel leesplezier met deze *Kleio*, Daan Schuijt

Contributies 2012

- Salaris t/m LB6 € 60,-
- Salaris vanaf LB7 € 70,-
- Docent met drie of meer vakken € 45,-
- Baan van minder dan 0,6 fte € 50,-
- Kennismakingslid € 35,- (alleen voor studenten)
- Buitengewone leden, pensioen, VUT € 55,-
- Partnerlidmaatschap € 80,-

Abonnement:

- Binnenland € 71,-
- Buitenland, Europa € 75,-
- Buitenland, overig € 85,-
- Losse nummers € 12,-

incl. verzendkosten

Leden- en abonnementen-administratie

Administratiekantoor
H. Adema,
Aldlânsdyk 50
9051 DH Stiens
Tel 058 - 257 54 47
Fax 058 - 257 39 99
henk_adema@hotmail.com

Website: www.vgnkleio.nl

Algemeen Bestuur VGN

Ton van der Schans
voorzitter
(CEVO, basisonderwijs,
commissie Pabo)
Spoorstraat 38
2411 EG Bodegraven
Tel. 0172 - 617 337
Mob. 06 - 42667942
a.a.vanderschans@
driestar-educatief.nl

Maud Knook
penningmeester
Ertskade 133
1019 ED Amsterdam
Tel. 020 - 418 55 10
maudknook@kpnmail.nl

Marcel Nonhebel
secretaris
(didactiekcommissie)
Archimedesstraat 117
2517 RT Den Haag
Tel. 070 - 360 32 05
Mob. 06 - 518 31 687
m.nonhebel@casema.nl

Martin Bezemer
(commissie vmbo)
Burg. van Oordtstraat 16
3851 JT Ermelo
Tel. 0341 - 556 240
mbezemer@groevenbeek.nl

Hellen Janssen
(commissie havo/vwo)
Groesbeeksedwarsweg 29-B
6521 DA Nijmegen
hellenjanssen@me.com

Vincent Loth
(KNHG, vwo)
Heydenrijkstraat 100
6521 LS Nijmegen
024 - 323 32 12
v.c.loth@xmsnet.nl

Berichten voor de VGN Bestuur kunt u mailen of opsturen aan de secretaris, Marcel Nonhebel. Kleio is het blad van de Vereniging van docenten in geschiedenis en staatsinrichting in Nederland (VGN). Leden ontvangen het gratis. Wilt u lid worden? Aanmelding is mogelijk via de VGN-site. VGN rekening: 128701 t.n.v. penningmeester VGN Stiens

Redactie Kleio

Joke Noordstrand
hoofdredacteur
Lorentzplein 18 | 2012 HG Haarlem
Tel. 023 - 532 99 04
j.noordstrand@worldmail.nl

Hans Pols
secretaris
Van Aerssenstraat 140 | 2582 JT Den Haag
Tel. 070 - 350 13 80
j.pols@penta.nl

Juul Lelieveld | Annemiek de Groot
eindredactie
Kastanjelaan 4 | 6533 BD Nijmegen
Tel. 024 - 360 22 83
Burgstraat 48 | 4201 AD Gorinchem
Tel. 0183 - 707 446
redactie@vgnkleio.nl

Robert Boonstra
Blokstraat 40 | 8012 AZ Zwolle
Mob. 06 - 142 88 807
re.boonstra@windesheim.nl

Ger van der Drift
Bouwlust 193 | 3162 SB Rhoon
Tel. 010 - 481 22 43
g.vanderdrift@penta.nl

Anny Hartgerink
Aa-park 10 | 8032 CS Zwolle
Tel. 038 - 453 35 13
a.hartgerink-deleeuw@planet.nl

Ramses Peters
Stieltjesstraat 35 | 6511 AJ Nijmegen
Mob. 06 - 14 31 86 09
ramsespeters@gmail.com

Daan Schuijt
Sara Knipscheerstraat 48 | 2331 SK Leiden
Tel. 071 - 572 79 82
d.schuijt@fioretti.nl

Nicole van der Steen
Keltendoord 60 | 3079 ZG Rotterdam
Tel. 010 - 483 67 44
nvdsteen18@gmail.com

Ben Vriesema
Saturnusstraat 7 | 2024 GH Haarlem
Tel. 023 - 525 12 50
beninhaarlem@hotmail.com

Kleio is een uitgave van de Vereniging van docenten in geschiedenis en staatsinrichting in Nederland
Opmaak: Bianca Emanuel
Magazine Design, Overveen
Fotografie leerlingen: Saskia Lelieveld
Druk: Drukkerij Ten Brink, Meppel
ISSN 0165-6449

Kopij voor de Kleiokrante kunt u sturen naar redactie@vgnkleio.nl.
Neem voor informatie over adverteren in Kleio contact op met Joke Noordstrand a.i.

20

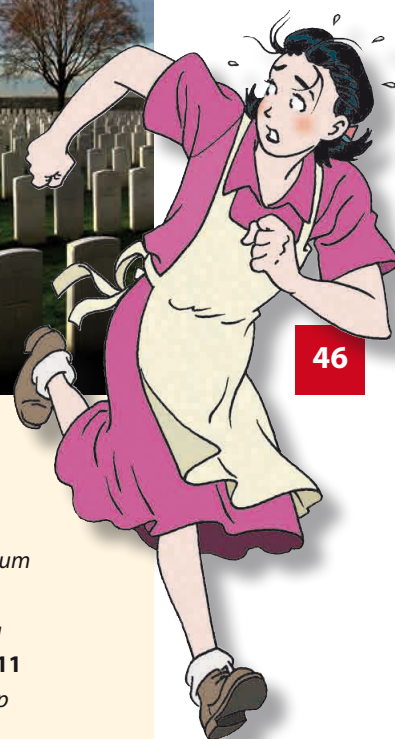

36

- 4 'We zongen stilletjes het Wilhelmus'**
Hoe 'een gewoon meisje uit Utrecht' de oorlog beleefde
Daan Schuijt
- 11 Waar waren we gebleven?**
De tv-serie In Europa combineren met het Historisch Overzicht - Jan-Wolter Smit
- 14 Die Welle**
Hoe kun je leren manipuleren? - Daan Schuijt
- 16 Totoks en inlanders**
Kleine geschiedenis van het Nederlandse gezag in voormalig Nederlands-Indië - Nicole van der Steen
- 22 Het gebruik van de canon in het vmbo**
Gerard Rozing
- 26 'Ik heb dit nog nooit aan iemand verteld'**
Mavo 3-leerlingen maken film over oud-Indiëgang
Gerard Rozing
- 30 Eigenwijzer bereidt vmbo'ers voor op het examen**
Gerard Rozing
- 36 Lastige klus: PTA maken voor het vmbo**
Een voorbeeld voor het maken van een goed PTA
Jan-Wolter Smit
- 40 Hoop en teleurstelling**
Kleine geschiedenis van het Joods-Palestijnse conflict
Robert Boonstra
- 46 'Het gaat erin als koek!'**
De stripboeken van Eric Heuvel in de klas
Fred van Kruistum
- 53 Geschiedenis op je scherm**
Apps gebruiken in de klas - Annemiek de Groot
- 54 Op reis naar Ravensbrück**
Pabo-studenten op studieweek - Cees van der Kooij
- 56 Inkoppertje blijkt instinker**
De vmbo-examens geschiedenis van 2012 - Huub Kurstjens

12

46

- 8 Maas van Egdom... en de geschiedenis
- 19 Boeken
- 20 Museum Drents Museum
- 24 Kleio in de klas
- 28 Uitgelezen Offergang
- 21 Register op Kleio 2011
- 38 Lokaal van... René Kip
- 43 Webrecensie
Geschiedenisleraar.nl
- 44 De vmbo-commissie stelt zich voor
- 48 Recensies
- 52 Stagiair Tom Blaauwgeers
- 55 Column Edith van Gameren
- 59 Kleiokrant

Foto cover:
Saskia Lelieveld.

'We zongen stilletjes het

Hoe 'een gewoon meisje uit Utrecht' de oorlog beleefde

Janny van Doorn was 14 jaar toen de Tweede Wereldoorlog uitbrak. Ze woonde eerst in Utrecht en later in Werkhoven. Janny zat niet in het verzet en was niet joods, al dachten de Duitsers dat soms wel vanwege haar lichtgetinte huid en zwarte haar. Ze was een gewoon meisje uit Utrecht. Toch heeft de oorlog behoorlijk wat invloed op haar en haar broer en zussen gehad. Daan Schuijt interviewde haar.

Janny van Doorn woonde op haar veertiende in de Stationsdwarstraat in Utrecht toen de oorlog begon. Het was niet haar ouderlijk huis. Dat stond in Langbroek waar haar moeder al vroeg overleed, twee dagen na Janny's eerste verjaardag. Na een tijdje kwam er een stiefmoeder, maar die wilde niet aarden in het kleine Utrechtse dorpje. Bovendien vond Janny haar niet aardig: ze trok haar eigen kinderen voor en gaf voortdurend af op Janny. De oudere broer en zussen vonden onderdak bij een oom of tante of trokken weg om te werken als dienstmeisje. Janny bleef als jongste alleen achter en moest op haar jongere stiefzusjes letten, de boodschappen doen en werd ingeschakeld voor klusjes in huis. Van school kwam weinig terecht en uiteindelijk besloot haar vader Janny bij kennissen van hem onder te brengen. Dat was de familie Guldemond uit Utrecht, waar Janny vanaf augustus 1939 ging wonen.

Janny: 'Die man was al 72. Hij had een vrouw van 36 en ze hadden twee kleine kinderen. Het waren muzikanten die de hele wereld over hadden gereisd, maar nu was de man daarvoor te oud en later was het met de oorlog ook niet meer zo gemakkelijk om te reizen. Ik zat op een openbare lagere school bij het Moreelse Park. Ik had in de jaren daarvoor nogal wat gemist en kon dat hier inhalen. Daarna ging ik naar huis om te helpen en op de kleintjes te passen. Dat vond ik wel leuk. Ik merkte weinig van politieke onrust of oorlogsdreiging. Ik zag wel dat alles duurder werd en dat veel mensen hun baan kwijtraakten. En in Utrecht waren aardig wat NSB'ers, want hun partij was daar opgericht. Je zag ze

dan marcheren en zo, maar niemand dacht dat zij werkelijk zo voor de Duitsers waren. Ze deelden pamfletten uit en je kon een krantje bij ze kopen, *Volk en Vaderland*, maar het was eigenlijk nog allemaal niet zo vijandig.'

Duitse vliegtuigen

'Een keer konden we 's nachts niet slapen vanwege de herrie buiten. Toen we uit het raam keken, zagen we allemaal vliegtuigen. Dat waren de Duitsers, op weg naar Rotterdam dat toen werd gebombardeerd. Als Nederland zich niet over zou geven, was Utrecht aan de beurt. Je moest toen een vluchtkoffertje klaar maken voor het geval de oproep tot evacuatie kwam. Achteraf gezien ben ik toen het bangst geweest.

We woonden dan wel vlak bij het station, maar merkten weinig van extra drukte of vervoer van soldaten. Wel toen de Duitsers Utrecht binnentrokken. Ze marcheerden en dan hoorde je het gestamp van hun laarzen. Ze zongen ook heel hard hun liederen, het leek bijna feest.

In het begin probeerden de Duitsers wel vriendelijk te zijn tegen de mensen, maar daar moest je mee oppassen. Je kon niet zomaar met ze omgaan of kennismaken. Na een half jaar kreeg je steeds meer dingen alleen nog op de bon. En er verdwenen toch al snel mensen. Een vriendinnetje van mij was op 10 mei jarig, de dag van het bombardement. Ik ben toen 's ochtends nog even gaan kijken, maar het hele huis was leeg. Waarschijnlijk zijn ze gevlucht en met de boot naar Engeland gegaan, maar ik heb nooit meer iets van ze gehoord. Deze mensen waren niet joods. Toch woonden er best wat joodse gezinnen in de buurt. Die zag je dan van de ene op de andere dag niet meer. Direct naast ons woonde ook een joods gezin. Af en toe maakte je een praatje, maar het waren niet echt kennissen. Ook zij ►

Daan Schuijt is
redacteur van Kleio.

**Links: De NSB-
lijfwatch van
Mussert op mars in
de Tolsteegsingel
te Utrecht, najaar
1941. Foto: Beeld-
bankWO2 – NIOD.
Boven: Janny van
Doorn in 1944.**

Wilhelmus'

Stationsdwarsstraat in Utrecht, 1970.

waren opeens weg. Je wist echt niet waar ze heen waren en het leek ook maar beter om daar niet over te praten. Stiekem luisterden we naar de radio. Heel voorzichtig, omdat het eigenlijk niet mocht. Zo hoorden we dat de koningin in Engeland zat. Ik zat op catechisatie toen we hoorden dat er een prinsesje was geboren, Margriet. We dachten dat er toen wel wat te beleven zou zijn in Utrecht, maar er gebeurde helemaal niets. Toen hebben we nog stilletjes het *Wilhelmus* gezongen.'

Zussen in Utrecht

'Bij de familie Guldemonnd had ik het best naar mijn zin, maar toch moest ik er weg. Dat was in 1942. Op een dag had de moeder een afspraak voor me bij de kapper gemaakt, zodat ik het huis uit was. Zij wist blijkbaar wat er ging gebeuren, want terwijl ik bij de kapper zat, belde de Raad voor Kinderbescherming bij haar aan. Mijn vader en zussen hadden in de gaten gekregen dat de Guldemonnds aanhangers van de NSB waren. Niet echt lid, maar ze waren wel een beetje verkeerd. Zelf heb ik daar nooit iets van gemerkt, maar blijkbaar moest ik daarom toch weg. De politie heeft mij toen bij de kapper opgehaald en achterop de fiets werd ik naar Werkhoven gebracht.

Pas toen ik werd opgehaald, kwam ik erachter dat de Guldemonnds sympathie hadden voor de NSB. Ik denk dat mijn vader bang was dat ik hun denkbelden over zou nemen. Mijn zus Dilly verbleef namelijk in Utrecht bij de familie Köhler en die waren wel lid van de NSB. Dilly is dat toen ook geworden, al was dat meer omdat het in dat gezin zo normaal was. De vrouw in huis was de dochter van Guldemonnd en Dilly heeft er een hele fijne tijd gehad. Die mensen waren erg aardig tegen haar en helemaal niet fanatiek. Tegen het einde van de oorlog is de familie naar Amerika gevlucht en bleef Dilly achter. Zij is na de oorlog gevangen genomen en heeft anderhalf jaar in kamp Vught voor Philips moeten werken.

Op zich had zij het in het kamp redelijk goed. Het werd vervelend als ze over straat gingen. Dan werden de gevangenen nageroepen en uitgescholden of er werden dingen naar ze gegooid. Later heeft Dilly de familie Köhler weer opgezocht en heeft ze met de dochter van het gezin nog contact onderhouden. Ook mijn andere zus, Willy, kwam af en toe langs in Utrecht. Zij werkte als dienstmeisje bij rijke mensen. Ooit is ze van huis gewisseld, omdat ze erg slecht behandeld werd. Bij haar nieuwe mensen heeft ze daar wat over gezegd en ze 'rotmoffen' genoemd. Dat hebben ze doorverteld aan de familie waar ze vandaan kwam. Die waren erg Duitsgezind en hebben haar aangegeven. Willy is toen opgepakt en moest naar Duitsland om in een fabriek te werken. Daar heeft ze de chef een keer een grote mond gegeven en dat betekende overplaatsing naar een concentratiekamp in Oranienburg (zie kader). Daar heeft ze een verschrikkelijke tijd gehad. Ze moest eens 's nachts een hele tijd naakt in de sneeuw staan. Ze heeft ook littekens van slagen op haar rug. Ik snap niet hoe die mensen er door zijn gekomen. Willy heeft het overleefd, maar was er behoorlijk van in de war. Ze is ook opgenomen geweest.'

Kippen stil houden

'In Werkhoven kwam ik op de boerderij van de familie Van Echteld terecht, waar mijn broer Jo al werkte. Het was een klein gemengd bedrijf. Die mensen hadden ook veel kippen. Die zaten op zolder en als er controle kwam van de Duitsers ging ik vlug naar boven. Ik ging dan gek staan doen met gebaren en gekke bekken trekken. Daar werden die kippen stil van en zo werden ze niet ontdekt. De Duitsers waren op zoek naar graan dat stiekem verborgen werd of dieren

Oranienburg

Direct na de machtsovername van de nazi's in 1933 bouwde de SA in Oranienburg een concentratiekamp. Het zou slechts een jaar functioneren en er zaten voornamelijk leden van de Duitse Communistische Partij (KPD) gevangen. In 1936 bouwde de SS in de gemeente Oranienburg het veel grotere kamp Sachsenhausen.

die illegaal geslacht werden. Dat deed Van Echteld ook wel, hij is nog eens opgepakt. Hij heeft toen twee weken in de gevangenis gezeten op het Wolvenplein in Utrecht. Hoe dat was, heeft hij nooit aan ons verteld.

Omdat ik een wat getinte huidskleur had, dachten de Duitsers dat ik een jodinnetje was. Ik had een stamkaart waarop stond dat ik dat niet was en die moest je laten zien. Ik bibberde iedere keer als ik werd aangehouden. Dat is een keer of vier gebeurd.

Er waren ook onderduikers. Die hadden op de boerderij wat meer vrijheid en konden gewoon op het erf rondlopen. Ik kende ze wel, maar het is ook gebeurd dat ik op zolder, waar ik sliep, ineens onbekende mensen zag. Trouwens, je kende ze nooit bij naam, want dat was weer te riskant.

Ik heb meegemaakt dat een van de onderduikers werd neergeschoten, maar ik weet niet wie het was. Vader en moeder Van Echteld zijn toen opgepakt, maar werden wonder boven wonder weer vrijgelaten, omdat ze zeiden dat ze die man ook niet kenden. Blijkbaar geloofden de Duisters dat.'

Goede Duitser

'Op de boerderij was voedsel genoeg, maar we kregen veel mensen aan de deur voor wie dat niet gold. Dat vond ik altijd heel erg. In de buurt hadden de Duitsers een soort kookpost. Daar zat een hele aardige man, echt een goede Duitser. Hij was al wat ouder en was getrouwd en had twee kinderen. Hij vond het heel erg wat Nederland werd aangedaan en wilde eigenlijk alleen maar terug naar zijn gezin. Hij moest het eten voor de soldaten klaarmaken. Altijd probeerde hij wat voedsel over te houden en gaf dat aan mensen die het nodig hadden. Dat wist iedereen wel te waarderen.

Toen er aan het einde van de oorlog voedseldroppings waren, was iedereen zo ontzettend blij. Wij hebben zelf geen pakket gehad, maar ik heb bij anderen wel gezien wat er in zat: graan en rijst, en witbrood dat meer een soort toast leek.

In die laatste weken van de oorlog werden we op een nacht ineens wakker. Er was van alles te doen op het erf. De Duitsers zetten er tanks en ander materiaal neer. Het was bedoeld om Hilversum mee te beschieten, maar daar kregen ze de tijd niet meer voor. Ze moesten zich terugtrekken en de volgende dag was alles alweer weg.'

Bevrijding

'De bevrijding was erg spannend, maar wel heel erg leuk. Iedereen was vrolijk, in een dolle bui. Het was zo onwerkelijk dat je aan elkaar vroeg of het wel echt waar was. Op de boerderij hebben we ook geen Amerikanen of Canadezen gezien. Eigenlijk wisten we het pas echt zeker toen er kermis in Werkhoven was, in het dorp.

In die tijd heb ik ook mijn man ontmoet. Na de oorlog werkte ik op een boerderij in Langbroek en zat ik in Werkhoven op volksdansen. Toen ik het erf af fietste, kwam hij over de dijk aangereden. Ik ben toen bijna tegen hem opgebotst. 's Avonds ging ik na het volksdansen nog even op de kermis kijken en daar was hij weer. Zo hebben we elkaar leren kennen, maar hij moest vrij snel daarna vechten in Indië. Hij heeft toen een brief geschreven naar Werkhoven, maar hij wist mijn achternaam niet. De postbode heeft toen in Werkhoven rondgevraagd wie er Janny heette en die brief is gelukkig goed aangekomen.

Vijf Nederlandse dirigenten werkzaam in het 'Trocadero' restaurant en 'New Cornerhouse' te Londen, 1923. Vlnr. Willy Goetze, Cor Köhler, Jeanne Köhler-Guldemond, Eddy Roos en G. de Vito. Jeanne Köhler-Guldemond is de dochter van de Guldemond bij wie Janny in de oorlog in Utrecht woonde.

Achteraf denk ik dat ik de oorlog vrij aardig ben doorgekomen. Pas een hele tijd later heb ik een boekje geschreven met herinneringen. Ik dacht er toch vaak aan en wilde het aan de kinderen en kleinkinderen doorgeven. Dat gaat ook over mijn jeugd voor de oorlog en de tijd waarin ik getrouwd ben met mijn man Piet. Ik moet zeggen dat ik er op 4 en 5 mei eigenlijk niet zo veel aan doe. Je hebt wel de discussie over de vraag of Duitsers daar bij mogen zijn. Ik vind van wel. Vaak waren het toen heel jonge ventjes die ook niet zo goed wisten wat ze deden en gedwongen werden. Zo'n kok die ik eerder noemde, die mag er gewoon bij zijn van mij.' ■

Maas van Egdome

Maas van Egdome neemt dit jaar afscheid als voorzitter van de Vereniging van Geschiedenisdocenten in Nederland. Hij is zelf al jarenlang werkzaam in het middelbaar onderwijs. Kleio vroeg hem naar zijn visie op geschiedenisonderwijs en zijn persoonlijke favorieten.

Ben Vriesema is
redacteur van Kleio.

Welk nut heeft geschiedenis volgens u?

Bij mij werkt geschiedenis op verschillende niveaus verdiepend. Wanneer je tijdens een vakantieverblijf in een andere omgeving verkeert, maakt het dat je niet achteloos langs bepaalde gebouwen of monumenten loopt. Het maakt je nieuwsgierig en tegelijk kritisch. Kritisch wat betreft de waan van de dag, de oppervlakkigheid van de media. Je hebt geleerd dat er meer aan de hand is dan een eerste aanblik doet vermoeden en het leert je gebeurtenissen in een breder perspectief te zien.

Kunt u zich nog veel herinneren van de geschiedenislessen op school?

De lagere school roept nauwelijks herinneringen bij mij op. Wat mij nog een beetje bijstaat zijn de voorleesuren, waarbij onze meester spannende boeken over de Tweede Wereldoorlog voorlas, zoals 'Snuf de hond' en de avonturen van K. Norel met de onderzeeboot O-16. Ik lees nogal eens dat mensen erg geïnspireerd raakten door enthousiaste geschiedenisleraren in het voortgezet onderwijs.

Dergelijke 'boeiende vertellers' heb ik niet meegemaakt. Ik volgde de geschiedenislessen met veel genoeg, mijn leraren waren best oké, zoals dat tegenwoordig heet. Behalve dan dat ene jaar, waarin ik bleef zitten in klas 4HBS. Ik eindigde toen met de dikke vier voor geschiedenis.

Wat is volgens u het belangrijkste in het geschiedenisonderwijs?

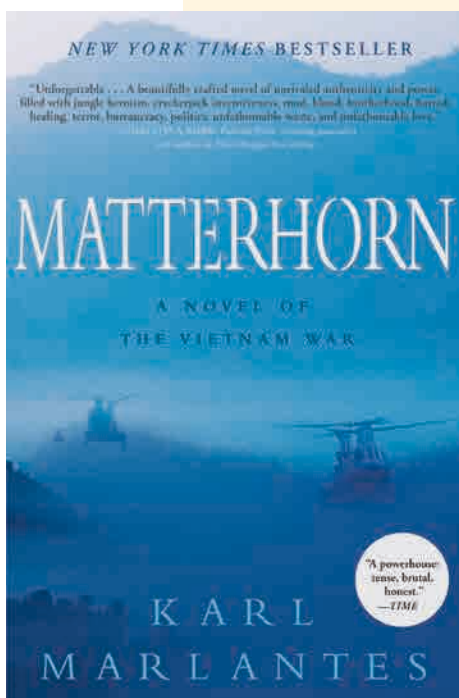
Zo algemeen gesteld kan ik alleen maar zeggen: 'enthousiasme'! Maar dat zal zich niet beperken tot geschiedenisonderwijs. Het doet mij goed als ik bij mijn leerlingen iets van dat enthousiasme terugzie. Als het gaat om belangrijk in de zin van iets bereiken met het vak, dan is dat toch vooral leren iets vanuit een ander perspectief te zien, zoals dat onder andere door de vakdidactici van 'Actief Historisch Denken' wordt gepropageerd.

Welke historische periode spreekt u het meest aan?

Niet dat ik mij hier gemakkelijk van af wil maken, maar eigenlijk interesseert mij elke periode in de geschiedenis. Zo wist ik bijvoorbeeld weinig over de geschiedenis van het Byzantijnse Rijk, totdat ik hierover vorige zomer een boek las van Judith Herrin. Ik kreeg onmiddellijk veel zin om een reis te maken langs die oude Byzantijnse steden. Ik moet echter wel bekennen dat ik meestal met een ruime boog om onderwerpen heenloop uit de prehistorie en de oudste beschavingen tot aan de antieke oudheid. Daar ligt mijn interesse blijkbaar niet. Wat betreft de Nederlandse geschiedenis keer ik vaak terug naar de zeventiende eeuw, met zoveel 'rijke' gebeurtenissen en verwickelingen, ook in de internationale verhoudingen.

Met welke historische persoon zou u uzelf willen vergelijken?

Ik heb wel iets met de fictieve figuur van Max Havelaar. Op integere wijze je werk willen doen, maar dan hopeloos stuklopen op bestaande misstanden en de tegenwerking van autoriteiten. Niet dat ik mijzelf in dit soort tamelijk hopeloze situaties herken, maar het spreekt mij wel erg aan.

Welke historische studie of welke historische roman maakte de meeste indruk op u?

Een paar maanden geleden las ik Matterhorn van Karl Marlantes. Prachtig boek! Ik dacht dat ik ondertussen wel een beetje uitgekeken was op het onderwerp Vietnam, na zoveel jaren als onderwerp voor het Centraal Examen, maar de manier waarop Marlantes de ervaringen van veteranen behandelt, biedt toch weer verrassende perspectieven.

FOTO: SASKIA LELJEVELD

Welke historische persoon spreekt u het meeste aan?

Hier zou ik kiezen voor niet één, maar een combinatie van twee historische figuren uit de zeventiende eeuw, de periode van het Eerste Stadhoudersloze Tijdperk. Ik doel hier op een uniek samenwerkingsverband tussen Johan de Witt en Michiel de Ruyter. Deze relatie wordt prachtig beschreven door Luc Panhuysen in 'De ware vrijheid'. Beiden zijn exponenten van de hoogtijdagen in de Gouden Eeuw, maar het was toch vooral De Ruyter die uiteindelijk de status van vaderlandse held bereikte, terwijl De Witt eeuwenlang – ook door historici – werd verguisd. Het is uitermate wrang om te lezen hoe deze lieden uiteindelijk voor hun bijzondere prestaties werden beloond. Het lot van Johan en zijn broer kennen we allemaal, maar ook onze held Michiel werd in zijn nadagen nogal genadeloos afgeserveerd door hem op een kansloze en dus fatale missie te sturen. Je zou dit – met de actualiteit van het EK voetbal voor ogen – het 'Van Marwijk-effect' kunnen noemen: lang geprezen, maar als het even tegenzit onbarmhartig bij het grof vuil gezet.

'Ik las een boek over het Byzantijnse Rijk en kreeg onmiddellijk veel zin om een reis te maken langs die oude Byzantijnse steden'

Als u morgen een historisch onderzoek zou mogen beginnen, wat zou dan het onderwerp zijn?

Eerlijk gezegd zou ik er niet aan beginnen, maar als ik een onderwerp moet noemen dan zou het iets te maken hebben met de zegeningen van de marktwerking waarover de laatste decennia zoveel is gezegd en waar veel politici zo'n onwankelbaar vertrouwen in lijken te hebben. Ik zou dan bijvoorbeeld in dit verband een onderzoek doen naar de geschiedenis van de PTT als staatsbedrijf en het moment dat dit bedrijf werd geprivatiseerd en de marktwerking werd omarmd. Ik zou dan met name aandacht besteden aan de positie van werknemers in de postbezorging en onderzoeken wat het effect van deze privatiseringsgolf is geweest.

Ik vermoed dat de uitkomst schokkend zal zijn. Hiermee diskwalificeer ik mij onmiddellijk als wetenschappelijk verantwoord onderzoeker. Ik heb mijn (voor)oordeel al onthuld.

Denkt u dat de historische canon nut heeft voor het geschiedenisonderwijs?

Toen de canon verscheen, was ik redelijk enthousiast, ondanks de soms wel terechte kritiek die erop werd geuit. Maar nu, jaren later, moet ik bekennen dat ik er in mijn onderwijspraktijk erg weinig mee doe. Een aantal 'vensters' gebruikte ik toch al en er is zoveel ander interessant materiaal voorhanden waar ik voortdurend uit kan putten, waardoor ik moet concluderen dat wat mij betreft de canon toch een wat marginale rol heeft gekregen. De aandacht die de canon genereerde was in ieder geval nuttig. ▶

Wat is uw dierbaarste bezit dat ook historische waarde heeft?

Teleurstellend wellicht, maar ik bezit helemaal niets van enige historische waarde. Op school heb ik een vitrinekast, waarin voorwerpen liggen uitgesteld die iets te maken hebben met een bepaalde periode uit de twintigste eeuw. Dat varieert van benzinebonnen van Den Uyl tot allerhande DDR-prullaria. We hebben dit omgedoopt tot 'rariteitenkabinet' van de geschiedenis. Het is wel leuk om te zien dat bepaalde voorwerpen, zoals die paar brokjes van de Muur, wel iets teweegbrengen bij leerlingen. In die zin is het 'historisch waardevol'.

'Leerlingen zie ik met meer voldoening het lokaal verlaten na een mooi verhaal of een heldere, enthousiaste uitleg'

Welke historische film heeft de meeste indruk op u gemaakt?

Een top drie in willekeurige volgorde. Ik raak nog steeds geboeid door Ridley Scotts 'Kingdom of Heaven', terwijl ik deze film al een paar jaar als vaste prik hanteer bij het onderwerp 'Kruistochten' in klas 4. Ik waardeer de film vanwege de tijdloze problematiek rond religieus fanatisme en verdraagzaamheid. Deze tegenstelling wordt door de film goed verbeeld en dan neem ik die paar historische onjuistheden graag voor lief. Bovendien valt dat laatste goed uit te leggen aan de leerlingen. Ik waardeer een historische film vooral als er een mooi tijdsbeeld wordt gegeven van een periode. Ik heb genoten van het portret van 'The Iron Lady' zoals vertolkt door Meryl Streep en nog recenter de verfilming van Kathryn Stocketts 'The Help' ('Een keukenmeidenroman'), omdat hierbij zo indringend de raciale tegenstelling van Amerika in de jaren zestig wordt verteld.

FOTO: J. SHARKTANK

Wat is de meest recente 'historische sensatie' die u heeft gehad?

Twee jaar geleden was ik op rondreis door een deel van de VS. In Washington stond ik voor het Lincoln Memorial met voor mijn voeten een koperen plaquette duidend op de plek waar Martin Luther King zijn historische 'I have a dream'-speech hield. In gedachten zag ik die uitzinnige menigte van 1963 voor mij. Dat soort momenten. Nog heel levendig is mijn herinnering aan een studiereis die ik met een twintigtal collega's heb gemaakt in Noord-Ierland in 1999, kort na het sluiten van de bekende Good Friday Agreements. We bezochten locaties in Londonderry en Belfast. Ik was onder de indruk van de vaak sinistere murals die we overal tegenkwamen, en de gesprekken met getuigen van Bloody Sunday. Die ervaringen en ontmoetingen maakten de geschiedenis van de Troubles erg voelbaar.

Hoe vindt u dat geschiedenisonderwijs aan een middelbare school moet worden gedoceerd?

Ik zit ondertussen al ruim dertig jaar in het voortgezet onderwijs en na zoveel jaar blijf ik volhouden dat 'het verhaal' nog steeds werkt. Natuurlijk sta ik niet uur na uur met een verhaal voor de klas. Ik laat leerlingen eigen onderzoek doen, werk met opdrachten in groepsverband en meer van dat soort activiteiten. Maar op de een of andere manier zie ik ze met meer voldoening het lokaal verlaten na een mooi verhaal of een heldere en enthousiaste uitleg over bepaalde historische gebeurtenissen. Ik heb wat dat betreft heel ruime opvattingen over de zogenaamde 'activerende didactiek'. Alle activiteiten die leerlingen prikkelen tot een reactie en tot nadenken en dus een emotie losmaken, zijn activerend. Daar hoort een goed verhaal beslist bij. ■

Waar waren we gebleven?

De tv-serie *In Europa* combineren met het Historisch Overzicht

Dat de tv-serie *In Europa*, gebaseerd op het gelijknamige boek van Geert Mak, aansloeg bij een groot publiek verbaasde niemand. Maar dat de serie zo succesvol is op vmbo-scholen is een verrassing. Jan-Wolter Smit verklaart dit succes, geeft een bruikbare selectie van afleveringen uit de serie en voegt een praktische opdracht over *In Europa* toe.

Mijn leerlingen houden van Geert Mak. Als ze hun ogen een beetje dichtknijpen lijkt hij namelijk op Harry, hun brugklas-teamleider en toen hun geschiedenisleraar. Mijn leerlingen houden van Harry en daarom ook van Geert Mak. 'Waar waren we gebleven?', vraagt een leerling. In koor introduceert de groep een nieuwe aflevering. De indrukwekkende leader en dreigende soundtrack van de Amsterdamse geluidsstudio Big Orange vinden de leerlingen 'gewoon gaaf'. Ik weet nog dat ik onder de indruk was toen *In Europa* voor het eerst op de televisie

verscheen. Mooi historisch beeldmateriaal en aan elkaar gepraat door Geert Mak als de geschiedenisdocent van de twintigste eeuw. Maar om deze serie te gaan gebruiken in de les? Een fragment kan altijd, maar een hele aflevering? Dat pikt een klas nooit. Als je heel eerlijk bent, is *In Europa* in alles een tv-programma dat volstrekt aan de gemiddelde vmbo-scholier voorbijgaat: het is traag, je ziet veel 'oude troep' en ook nog een oudere man die de beelden aan elkaar praat. De meeste leerlingen zullen hier thuis snel langs zappen. En toch... in de klas werkt het. Ook op andere scholen in Nederland is de ervaring dat Geert Mak dé docent is die de leerlingen een verhaal kan vertellen. Want dat vind ik de essentie van *In Europa* (en van een goede geschiedenisles): het verhaal. De unieke combinatie van Mak als alwetende verteller, en zijn interviews met mensen die de historische gebeurtenis hebben meegemaakt en daar geëmotioneerd over vertellen, maken de beelden soms overbodig. Wat kun je met *In Europa* in de geschiedenisles? Eerst geef ik kort aan welke aflevering waar in het Historisch Overzicht kan worden toegepast. Vervolgens geef ik een praktische opdracht waarin één van de afleveringen centraal staat.

Bruikbaar

Veel afleveringen van *In Europa* zijn goed te gebruiken bij de behandeling van het Historisch Overzicht vanaf 1900. Het grootste probleem zit hem vaak in de tijd. Veel collega's hebben een derde of vierde klas maar drie uur in de week. Dan moet je keuzes maken. Meestal sneuvelt een goede film of een praktische opdracht.

Jan-Wolter Smit is docent geschiedenis aan SG De Waerdenborch te Holten. Daarnaast is hij auteur voor de methode Feniks. Tevens beheert hij de website Geschiedenisleraar.nl en is hij lid van de vmbo-commissie van de VGN.

Geert Mak is de favoriete geschiedenisleraar van vmbo-leerlingen.
Foto: Leendert Jansen.

De Tyne Cot
begraafplaats bij
Ieper. Hier liggen
11.956 soldaten
begraven uit het
(Britse) Gemeen-
best van Naties.
Meer dan zeventig
procent van de
graven bevat
een ongeïdenti-
ficeerd lichaam.
Foto: Maurits van
Heusden.

Hieronder geef ik met een waarderingssys-
teem aan welke delen uit de serie ik geschikt
vind als lesmateriaal. Eén ster (*) staat voor
enkele fragmenten die bruikbaar zijn en twee
sterren (**) betekent een aflevering die in zijn
geheel bruikbaar is.

Onderwerp: de Eerste Wereldoorlog

- Europa aan het begin van de eeuw:
1906 – Berlijn en Wenen*
- Oorzaken en het begin van de oorlog:
1914 – Wenen en Sarajevo*
- Verloop van de oorlog: 1915 – Ieper**
- Verloop van de oorlog: 1916 – de Somme**
- De Russische Revolutie:
1917 – Sint-Petersburg*

Onderwerp: het Interbellum

- Het fascisme: 1925 – Predappio**
- De Sovjet-Unie onder Stalin:
1933 – Rusland**
- De Hitlerjüngend: 1939 – Duitsland*

Onderwerp: de Tweede Wereldoorlog

- Vernietigingskampen: 1942 – Duitsland*
- Slag bij Stalingrad: 1943 – Stalingrad*
- Warschau en Praag in de oorlog:
1944 – Warschau en Praag*

Onderwerp: de Koude Oorlog

- De Hongaarse Opstand: 1956 – Hongarije*
- Het leven in Oost-Duitsland: 1961 – DDR**

Onderwerp: naar een nieuwe eeuw

- Het ontstaan van Europa: 1950 – Europa*
- Revolutie in Roemenië: 1989 – Roemenië**
- Het einde van de Sovjet-Unie:
1991 – Sovjet-Unie*
- De Joegoslavische burgeroorlogen:
1992 – Bosnië en De Waarheid**

‘De combinatie van geschiedenis en het persoonlijke verhaal raakt de leerlingen’

Van de hierboven genoemde afleveringen
springen er een paar uit die een klas echt ra-
ken: de combinatie van de geschiedenis en het
persoonlijke verhaal van Piet Chielens, coör-
dinator van het ‘In Flanders Fields Museum’
bij de aflevering *1915 – Ieper*. En het fragment
over de moord op het jongetje Pavlik, dat als
goed Sovjet-burger zijn ouders had aange-
geven, in de aflevering *1933 – Rusland*. Tot
slot de verbazing van de leerlingen op het
moment dat Gudrun Klitzke beweert niet te
weten waarom de Muur werd gebouwd in de
aflevering *1961 – DDR*.

Praktische opdracht

Deze opdracht gaat over de aflevering *1915 – Ieper*. De opdracht kan zowel individueel als
in groepsverband worden gemaakt. Ik heb
deze opdracht door mijn eigen klassen laten
uitvoeren in combinatie met een excursie naar
Ieper. Over dat laatste: ga begin november,
aangezien 11 november Wapenstilstandsday
is en het aantal mensen dat een eerbetoon
brengt indrukwekkend is.

Het eindresultaat van deze opdracht is het
maken van een informatieve brochure ter
voorbereiding op de excursie. De eisen die
aan de opdracht worden gesteld zijn: de
brochure moet de uitwerking geven van de
opdrachten die bij de vier onderzoeksgebie-
den zijn opgesteld. Ook moet de brochure
informatief zijn en er aantrekkelijk uitzien.
De leerlingen mogen de volgende bronnen

gebruiken: *In Europa* 1915 – Ieper, Wikipedia: Ieper in de Eerste Wereldoorlog, het gedicht 'In Flanders Fields' en de website Geschiedenisleraar.nl: de serie over de Eerste Wereldoorlog.

Onderzoeksgebied 1 – Ieper

Hoewel Ieper geen belangrijke functie in die tijd had, zijn er vier veldslagen rondom Ieper geweest.

- Onderzoek waarom het voor de geallieerden zo belangrijk was om Ieper te behouden.
- Onderzoek waarom het voor de Duitsers zo belangrijk was om Ieper te veroveren.

Onderzoeksgebied 2 – Gifgas

Tijdens de gevechten rondom Ieper is er (voor het eerst) gifgas gebruikt.

- Onderzoek waarom het gifgas in de Eerste Wereldoorlog werd gebruikt.
- Onderzoek waarom het gifgas in de Eerste Wereldoorlog niet voor een doorbraak in de oorlog heeft gezorgd.
- Onderzoek de gevaren van het gebruik van en het opruimen van de chemische resten uit de Eerste Wereldoorlog.

Onderzoeksgebied 3 – Shell Shock

Een grote groep soldaten leidt aan shell shock. De legerleiding wist vaak niet wat ze hiermee aan moest: was het een ziekte of ging het om lafheid?

- Beschrijf wat shell shock inhoudt.

- Onderzoek op welke manier de legerleiding omging met soldaten die leden aan shell shock. Doe dit voor de Franse, de Engelse en de Duitse legerleiding.

Onderzoeksgebied 4 – Omgaan met de oorlog Ieper zal altijd verbonden blijven met de Eerste Wereldoorlog. Grote groepen mensen trekken dagelijks naar de gebieden in en rondom Ieper.

- Onderzoek op welke manier Ieper na de oorlog is herbouwd.
- Onderzoek welke plekken in Ieper vaak worden bezocht. Geef in het kort aan wat er te zien is.
- Onderzoek welke plekken rondom Ieper vaak worden bezocht. Geef in het kort aan wat er te zien is.

Ieper in 1919, de stad is volledig verwoest.

Selecteren

De televisieserie *In Europa* is goed te gebruiken. Het beeldmateriaal gecombineerd met de verhalen houdt de aandacht van de leerlingen vast. Maar maak als docent van tevoren wel een selectie. Ik heb in mijn lessen bewust gekozen voor het tonen van een aantal afleveringen in zijn geheel en in mindere mate heb ik gebruikgemaakt van losse fragmenten omdat anders de samenhang in het verhaal verloren gaat. Door gebruik te maken van een praktische opdracht worden de leerlingen gestimuleerd de afleveringen nog beter te bestuderen. ■

De volledige serie *In Europa* is via www.ineuropa.nl online te bekijken of te bestellen als dvd-box.

Een extra opdracht bij de aflevering *Het fascisme: 1925 – Predappio* is te vinden op de website: www.vgnkleio.nl/kleio.

Australische soldaten met gasmaskers. Foto: Captain Frank Hurley. Collectie Imperial War Museum.

Die Welle

Hoe kun je leren manipuleren?

De film *Die Welle* wordt vaak in de les gebruikt. Opdrachten waarmee leerlingen de bedoeling van de regisseur achterhalen zijn er dan ook genoeg op Nederlandse en Duitse sites. Een stapje verder gaat het als leerlingen zelf gaan bedenken welke cinematografische trucjes ze uit zouden willen halen.

Daan Schuijt is
redacteur van Kleio

In korte tijd is *Die Welle* (2008) een veelgebruikte film in het onderwijs geworden. De Duitse leraar maatschappijleer Rainer Wenger moet zijn leerlingen tijdens een projectweek duidelijk maken wat de staatsvorm autocratie betekent. Tot ongenoegen van de scholieren begint hij met verwijzingen naar het Derde Rijk. Dat is allemaal wel belangrijk, vinden de leerlingen, maar zoiets zal in het Duitsland van nu, met alle kennis over die periode,

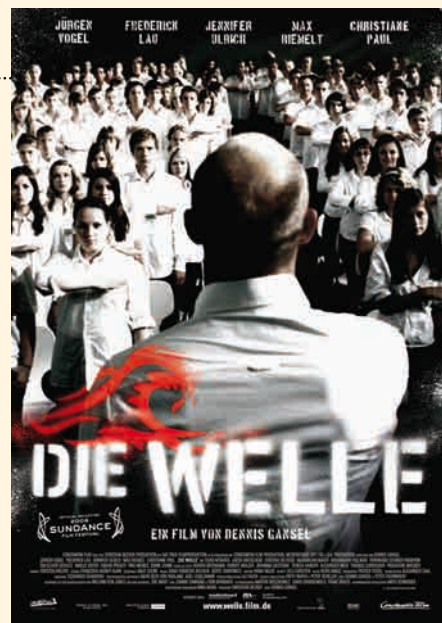
toch nooit meer voorkomen. Achterhaald, dus. Om hen van repliek te dienen, bedenkt Wenger een experiment waarin hij laat zien hoe makkelijk het is om een menigte te manipuleren. Leerlingen melden zich vrijwillig aan en kiezen Wenger als hun leider. In de loop van de week vormt hij de groep scholieren tot de autocratisch geleide gemeenschap *Die Welle* met uniformen, symbolen, een groet en vaste leuzen. Het wordt een groot succes en de leerlingen gaan er volledig in op. Als Wenger aan het einde van de week zijn ware bedoeling kenbaar maakt, begrijpen de leerlingen dat ook zij dus makkelijk te manipuleren zijn. Het loopt uit de hand als de meest fanatieke volgeling van *Die Welle* zich weigert neer te leggen bij het experiment en uiteindelijk zelfmoord pleegt. Wenger wordt daarop gearresteerd en beseft dat ook hij zich te veel heeft laten meeslepen door *Die Welle*.

Die Welle / The Wave

Je zou de film een geactualiseerde versie van *The Wave* (1981) kunnen noemen. Beide films hebben het waargebeurde verhaal uit 1967 als inspiratiebron waarbij de leraar Ron Jones uit Palo Alto, Californië als

experiment de beweging *The Third Wave* in zijn klas oprichtte als antwoord op de vraag hoe de Duitsers zich onder Hitler zo hadden kunnen laten meeslepen.

In interviews rondom het verschijnen van *Die Welle* wijst regisseur Dennis Gansel op twee belangrijke verschillen. In 1967 vroegen de kinderen, wiens ouders de oorlog hadden meegemaakt, zich af hoe een volk zich zo kon laten manipuleren. In die vraag lagen onbegrip, angst en verwijten ten aanzien van de generatie boven hen besloten. In 2008 ligt volgens Gansel het gevaar van onverschilligheid op de loer. Voor hun gevoel zijn de leerlingen in Duitsland met alle lessen over de oorlog zo grondig afgericht dat zij toch wel immuun voor dictators en totalitaire regimes zouden moeten zijn. Als Wenger in de film weer aankomt met het Derde Rijk slaken zij dan ook een zucht van verveling. Juist om die onverschilligheid op te heffen, kiest Gansel voor een ander einde van de film dan zijn collega Alexander Grasshoff in 1981. *Die Welle* eindigt gewelddadig met een schietincident en de zelfmoord van een van de leerlingen, Tim Stoltefuss, die als buitenbeentje in de nieuwe beweging juist opgebloeid was. Dit wijkt af van de afloop van

Die Welle (2008)

Regisseur: Dennis Gansel

Met: Jürgen Vogel, Frederick Lau, Jennifer Ulrich, Max Riemelt

Duur: 107 min.

De dvd is vanaf € 7,99 bij diverse internetwinkels te bestellen.

het werkelijke experiment uit 1967 en de eerdere film. In die gevallen eindigde het zonder bloedvergieten. Voor Gansel was dit een doelbewuste manier om een shock bij het publiek teweeg te brengen. Tijdens het filmen merkte hij op dat de leerlingen op de school waar hij opnames maakte die groet en leuzen wel grappig vonden. Ook al waren zij volledig op de hoogte dat er een film werd gemaakt, toch gingen zij steeds meer dingen van *Die Welle* overnemen. Gansel besloot daarom dat het einde van de film zeer duidelijk moest laten zien welk gevaar er schuilt in grappig doen over dictatuur.

Klassieke status

Was *The Wave* al een klassieker in de klas, zijn jongere broertje *Die Welle* heeft in korte tijd diezelfde status verworven. Via internet kunt u heel makkelijk aan allerlei lesmateriaal komen. De site www.duitslandweb.nl biedt een goede Nederlandstalige opdracht en op de officiële Duitstalige site bij de film www.welle.film.de zijn er voor leerlingen en leraren aparte ingangen met opdrachten, achtergrondinformatie, interviews en kritische besprekingen.

Om het thema manipulatie goed tot zijn recht te laten komen, is een opdracht met aandacht voor de cinematografische aspecten van *Die Welle* aan te raden. Op die manier worden leerlingen zich bewust van het feit dat ook Gansel effecten gebruikt om zijn publiek te beïnvloeden, van iets te overtuigen. Deze opdracht is een variant op een traditionele werkvorm, waarbij de leraar een verhaal begint, abrupt stopt en zijn leerlingen het vervolg laat bedenken. In dit geval krijgen de leerlingen een zeer korte samenvatting van de film *Die Welle* en gaan zij daarna in groepjes een

draaiboek maken van een deel van de film. Wanneer ze klaar zijn, kijken de leerlingen met hun draaiboek in de hand naar de echte film. Het groepje dat het dichtst bij het origineel weet te komen, wint een Oscar van de klas. De film wordt in zes onderdelen opgedeeld (zie 'bruikbare scènes') en verspreid over groepjes van drie of vier leerlingen. Een aantal onderdelen zal dubbel verspreid worden. Bij ieder onderdeel maken de leerlingen een draaiboek. Daarvoor bepalen zij eerst gezamenlijk de handeling (in een paar zinnen beschrijven wat er gebeurt), waarna ieder groepslid zich op een ander aspect van het filmen toelegt. Zo bedenkt iemand welke camera-instellingen van pas kunnen komen, een ander houdt zich bezig met het perspectief en de bewegingen van de camera, een derde schrijft een aantal dialogen en ook kan iemand zich in de geluidseffecten verdiepen. Bij de opdracht zitten enkele bijlagen met wat basale uitleg over al deze zaken. De leerlingen krijgen een lesuur de tijd om aan het draaiboek te werken en kunnen het als huiswerk afmaken. Dat is te kort voor een heel uitgebreide en gedetailleerde opdracht. De zes onderdelen volgen de grote lijn van de film, zijn ieder ongeveer vijftien minuten lang en bestaan telkens uit meerdere scènes van een paar minuten. In werkelijkheid beslaan de draaiboeken daarvoor enkele honderden pagina's. De opdracht is er vooral op gericht dat de leerlingen zich bewust worden van de kunstgrepen die je als regisseur kunt gebruiken om een bepaalde boodschap over te brengen. Wanneer zij hiermee oefenen op een klein stukje, zullen zij het in de rest van de film terugzien en de essentie van *Die Welle* zeker herkennen. ■

Bruikbare scènes:

- Wenger begint de projectweek over autocratie met een aantal verwijzingen naar nazi-Duitsland. De leerlingen raken snel verveeld en zeggen dat ze dat nu wel kennen. Ze zijn van mening dat zij zo vaak over de gevaren van Hitler en de nazi's hebben gehoord dat zoiets in Duitsland niet meer zal gebeuren.
- Het experiment van Wenger wordt duidelijk: de leerlingen kiezen hem als leider, vriendengroepjes doen er niet meer toe, er komen uniforms, een symbool en een speciale groet.
- Het buitenbeentje van de klas bloeit op en ziet ineens de kans om zich extra te bewijzen. Hij doet dat bijvoorbeeld door graffiti te spuiten op een hoog gebouw.
- Een van de meisjes begint te twifelen en wil geen wit hemd meer dragen, terwijl dat wel bij het uniform hoort. Dit heeft direct gevolgen voor haar.
- Aan het einde van de week zegt Wenger het experiment te willen verlengen in heel Duitsland. Als een leerling protesteert, laat Wenger hem naar voren komen met de vraag om hem te straffen.
- Het buitenbeentje van de klas is zo opgegaan in het experiment dat hij niet wil geloven dat het bedacht is. Uit woede en verdriet pleegt hij zelfmoord. Wenger wordt daarvoor opgepakt door de politie.

De opdracht is in zijn geheel te downloaden via de website www.vgnkleio.nl/kleio

Totoks en inlanders

Kleine geschiedenis van het Nederlands gezag in voormalig Nederlands-Indië

‘Eerst ging ik naar de mulo en de ams in Djokja om daarna verder te studeren in Batavia, waar ik meteen met mijn neus op het kolonialisme werd gedrukt. Het werd ons namelijk verboden in het zwembad Tjikini te zwemmen. Er hing een bord: ‘Verboden voor honden en inlanders.’ Ik was boos. Waarom mogen de *sinjo’s er wel in en ik niet? Ik ben toen naar huis gegaan, maar het bleef me bezighouden en ik sprak erover met een medestudent. Hij zei: ‘Je bént toch ook een inlander?’ Daar moest ik het mee doen.’¹**

Nicole van der Steen is redacteur van Kleio.

sinjo: jongeheer, aanspreektitel voor Indo-Europese jongen.

Dit artikel biedt extra informatie en bronnen bij het onderwerp ‘Indonesië als voorbeeld van de-kolonisatie (1942-1949)’, onderdeel van het vmbo-examen 2013, Historisch Overzicht.

Dit fragment mag als representatief beschouwd worden voor de mentaliteit van veel goed geschoolde Indonesische jongeren in de jaren dertig van de twintigste eeuw.² Zij zouden de voorhoede vormen van de nationalistische beweging die na de Tweede Wereldoorlog de onafhankelijkheid zou uitroepen.

Over de relatie tussen Nederland en Indonesië zijn veel intrigerende tekstbronnen en politieke prenten te vinden, die de moeizame verhoudingen tussen ‘totoks’ en ‘inlanders’ voor leerlingen kunnen verhelderen. Ze zijn bovendien uitstekend geschikt als oefenmateriaal om historische vaardigheden aan te leren en leerlingen kritisch te leren werken met teksten en afbeeldingen.

Eerste protesten

Tot halverwege de negentiende eeuw was het Nederlandse bestuur van Indonesië min of meer vanzelfsprekend; het ging in de eerste plaats om de levering van handelsgewassen aan de VOC en later aan de Nederlandse staat. Pas nadat in 1830 het cultuurstelsel was ingevoerd en de bevolking steeds meer werd uitgebuit en onderdrukt, klonken de eerste geluiden van protest. Er werd veelvuldig misbruik gemaakt van de bepalingen van het stelsel, waardoor hongersnoden ontstonden

onder de bevolking; bovendien gingen in Nederland stemmen op om ook particulieren te laten profiteren van de Indische productie, die in haar geheel door de Nederlandse Handel-Maatschappij werd opgekocht. Eduard Douwes Dekker maakte als Multatuli in 1860 naam met zijn *Max Havelaar*, een regelrechte aanklacht tegen het Nederlandse gezag op Java. Zijn beschrijving van de wantoestanden die door Nederlandse ambtenaren en Indische hoofden werden veroorzaakt (bijvoorbeeld in het verhaal *Saïdja en Adinda*), bewerkten een omslag in de Nederlandse publieke opinie.³ Uiteindelijk kwam met de invoering van de

‘De planters woonden in riante villa’s en hadden voor elke huishoudelijke taak een Indonesische bediende in huis’

Suikerwet en de Agrarische Wet in 1870 een einde aan het cultuurstelsel. Er kwam ruimte voor particulier initiatief: veel Nederlanders vertrokken naar de Oost om een plantage te beginnen of te leiden en zo in korte tijd fortuin te maken. In deze periode ontstond de typisch Indische cultuur van de Nederlandse gemeenschap in Indië. De herinnering aan deze ‘goede oude tijd’, die tot aan de Japanse bezetting duurde, noemt men *Tempo Doeloe*. De planters woonden in riante villa’s en hadden voor elke huishoudelijke taak een Indonesische bediende in huis. Zelf waren ze ervan overtuigd dat dit voor beide partijen een ideale toestand was, maar onder de oppervlakte broeide bij de Indonesische bevolking het onbehagen. Arbeiders op de plantages

► Hoegeng Iman Santoso, over einde jaren dertig, in H.C. Beynon, *Verboden voor honden en inlanders. Indonesiërs vertellen over hun leven in de koloniale tijd*. Amsterdam, 1995.

► Overigens wordt in Nederlandse kranten getwijfeld aan het bestaan van het bewuste bord, ook omdat er geen foto’s van lijken te zijn. Meerdere Indonesische ooggetuigen echter maken er melding van, zie het boek van Beynon.

► Het project Gutenberg geeft de gehele tekst van de *Max Havelaar*: <http://www.gutenberg.org/cache/epub/11024/pg11024.html>.

werden uitgebuit en tussen de bevolkingsgroepen werden de statusverschillen steeds groter. Na 1870 had de Nederlandse staat bovendien zijn politieke macht in de archipel versterkt en werd het gebied als een onlosmakelijk onderdeel van het Koninkrijk der Nederlanden gezien.

In 1899 bepleitte mr. C. Th. van Deventer in *De Gids* dat Nederland een 'ereshuld' aan Indonesië had in te lossen. Zijn betoog luidde de Ethische Politiek in: de Nederlandse overheid zou zorg dragen voor 'irrigatie, emigratie en educatie' en zo overbevolking (en dus armoede) tegengaan en de bevolking opheffen uit haar primitieve, ongeletterde toestand. Uit het hierna volgende fragment blijkt overigens ook Nederlands eigenbelang bij dit nieuwe beleid. Men hoopte de bevolking meer aan het Nederlandse gezag te binden, daar de eerste tekenen van een onafhankelijkheidsstreven al waren gesignaleerd.

'Dezulken worde dan in herinnering gebracht dat in Nederland de welvaart der gegoede klassen waartoe zij behoren, ten nauwste samenhangt met het behoud onzer koloniën in Oost-Indië en dat er geen beter middel bestaat om dat behoud te waarborgen dan een politiek van rechtvaardigheid en eerlijkheid. Want alleen daardoor zullen wij ons duurzaam kunnen verzekeren van een macht waartegen de sterkste landingslegers niet zouden zijn opgewassen: de achting, de liefde, de trouw der talrijke bevolking van Insulinde. Nog is het niet te laat: de grote meerderheid der Inlanders is tevreden, of althans niet ontevreden, onder

Beroep van Europese mannelijke ingezetenen op Java van 16 jaar en ouder

beroep	aantal	percentage
ambtenaren en militairen	973	39
planters	20	1
andere beroepen	598	25
gepensioneerden	175	7
zonder beroep	679	28
totaal	2445	100

Nederlands heerschappij, weet niet beter of het behoort zo. Maar – *les idées marchent**, zelfs in Indië onder de inlandse bevolking!¹⁴

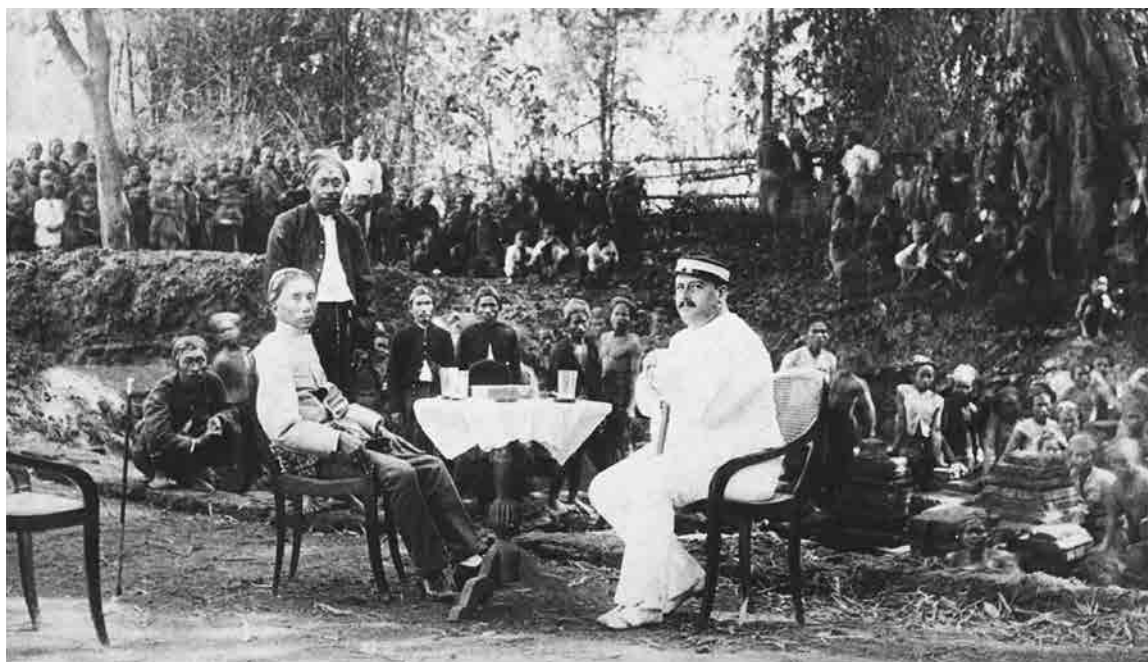
Averechts effect

De Ethische Politiek bleek een averechts effect te hebben: de Indonesische jeugd, die nu de kans kreeg te studeren en zelfs in Nederland opleidingen te volgen, kwam in aanraking met westerse ideeën over vrijheid en zelfbeschikking en stond steeds kritischer tegenover het Nederlandse bestuur. Weliswaar kregen veel meer Indonesiërs functies in dat bestuur en werd een bescheiden inspraak voor de bevolking georganiseerd, het werd hen ook meer en meer duidelijk dat Nederland niet van plan was de kolonie ooit los te laten. Het nationalisme in Indonesië werd alleen maar feller, niet in de laatste plaats door het betuttelende, op Nederland gerichte karakter van het onderwijs. Roeslan Abdulgani (1914-2005) geeft daar in de volgende bron een prachtig voorbeeld van. ►

Deze vraag stond in het havo-examen van 2008: Deze tabel is een momentopname van de Europese bevolking van Java. Geeft deze tabel de situatie vóór of na 1870 weer? Licht je keuze toe.

*'de (ongewenste) ideeën verspreiden zich'

► Dr. L. de Jong, *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog, Voorspel* (1969), p. 170.

In het havo-examen van 2008 stond deze foto van opgravingen van hindoe-oudheden op Midden-Java, die door het Nederlandse bestuur zijn opgezet. De leerlingen moesten er onder andere een beschrijving bij maken over Tempo Doeloe.

Op deze cartoon van Albert Hahn uit 1905 is Van Heutsz afgebeeld, maar de expeditie op Atjeh werd destijds geleid door G.C.E. van Daalen. De prent van Hahn bij het havo-examen van 2007 past er naadloos bij (1^e tijdvak, bron 8).

Grote schok

Ten tijde van de Ethische Politiek werd in Atjeh overigens nog steeds een bloedige strijd gevoerd om er het Nederlandse gezag te vestigen. Nederlandse politici hielden stug vol dat het gebruikte geweld binnen humane grenzen bleef, en dat het terecht gebruikt werd tegen de onverbeterlijke opstandelingen, maar de socialist Albert Hahn was een andere mening toegedaan. Hij legde in zijn cartoons een meesterlijk verband met de andere kant van het Nederlandse koloniale beleid.

Voor Nederland was het een grote schok dat de verbondenheid met het Indonesische volk na de Tweede Wereldoorlog een illusie bleek. De prenten en teksten over verraad die ten tijde van de politionele acties en de strijd om Nieuw-Guinea werden gepubliceerd, geven er blijk van dat men die illusie maar moeilijk kon loslaten. De gruwelijke details van deze periode, ook van de Bersiap, zijn lang een verdrongen deel van de Nederlandse geschiedenis geweest, dat pas recent nadrukkelijk onder de aandacht is gebracht.⁶ ■

Abdulgani bekleedde onder president Soekarno een hoge politieke functie. Toen hij als leerling een denkbeeldige reis moest maken van Amsterdam naar Groningen en alle gepasseerde waterwegen moest opnoemen, vergat hij het Meppelerdiep. Daardoor kreeg hij een 4 van zijn leraar aardrijkskunde. In de jaren dertig vermeldde hij het voorval nog in een nationalistische toespraak, en bijna twintig jaar later is hij het nog niet vergeten:

‘Dat Meppelerdiep en die 4 voor aardrijkskunde hebben me steeds dwarsgezet. Het werd bijna een obsessie. Toen ik in 1950 naar Nederland kwam, trok ik een dagje uit om in de auto van de ambassade naar het Meppelerdiep te gaan. Ze begrepen er niets van, maar goed, ik zou en moest er naar toe. We arriveerden bij het Meppelerdiep en ik vroeg de chauffeur om even te stoppen.

Ik stapte uit, liep naar de waterkant en dacht bij mezelf: is dit nou alles? Ik voelde de boosheid weer in me opkomen en met alle opgekropte woede in mijn lijf gaf ik een woeste schop tegen het gras aan de oever, nam een steen en wierp die krachtig in het water. Toen draaide ik me om en stapte weer in de auto. Ik voelde me opgelucht, een zware last was van me afgevallen. Het was of ik me al die tijd *kotor* (vuil) had gevoeld en nu verschoning had aangetrokken. Ik had het Meppelerdiep gezien.’⁵

► Beynon, pag. 171.
► Onlangs doken particuliere foto's op van een massa-executie van Indonesische vrijheidsstrijders; op Uitzendinggemist.nl zijn de twee afleveringen van de documentaire *Archief van Tranen* over de Bersiap te bekijken (uitgezonden 12 en 19 augustus 2012).

Verder kijken en lezen

<http://entoen.nu/indonesie> Filmfragmenten over de onafhankelijkheidsstrijd en de politionele acties.

www.hansvervoort.nl Columns over Tempo Doeloe.

www.antenna.nl/~fwillems/nl/ic/vp/atjeh/wek/index.html Primaire tekstbron over de

Atjeh-oorlog, passend bij de cartoons van Hahn.

<http://home.iae.nl/users/arcengel/NedIndie/photos.htm> Foto's met betrekking tot Tempo Doeloe.

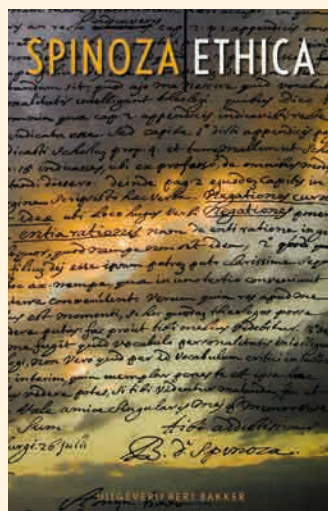
- Goed bronnenmateriaal is te vinden in de havo-examens van 2007 en 2008; bijvoorbeeld 2007 1^e tijdvak bron 9 (foto Tempo Doeloe); 2008 1^e tijdvak bron 4 (foto Tempo Doeloe en Ned-Ind. bestuurs-systeem) met vraag 7, bron 3 (tabel Europese mannelijke ingezetenen Java) met vraag 4 (voor of na 1870?). Het vmbo-TL- en GL-examen van 2007 bevat heel veel beeldbronnen in het 1^e tijdvak en goede tekstbronnen in het 2^e tijdvak. (Oude examens zijn te raadplegen op www.examenblad.nl.)
- Veel foto's van Tempo Doeloe zijn te vinden in het boek van Louis Zweers, *Indië in vervlogen tijden*. (Uitg. Terra Lannoo – Arnhem) € 9,99 bij De Slegte, 140 pag.
- De examenkaternen van verschillende uitgevers voor de examens van 2007 en 2008 bevatten veel heldere overzichten, verdiepingsteksten en bronnenmateriaal.

Ethica*Spinoza*

Een nieuwe vertaling van het beroemde werk van de grote denker, Baruch de Spinoza. Zijn werk werd in de Republiek niet door iedereen gewaardeerd.

Oordeelt u zelf.

Bert Bakker | € 49,95

Nederland valt aan

Op weg naar oorlog met Indonesië 1947

Ad van Liempt

Door middel van brieven, dagboeken, notulen en geheime notities wordt duidelijk gemaakt waarom Nederland kort na het einde van de Tweede Wereldoorlog met 100.000 soldaten ten strijde trok om de Republiek Indonesië te onderwerpen. Hoe kwam het dat een grote meerderheid van de bevolking erachter stond?

Balans | € 18,95

Omwentelingen in het

Midden-Oosten

Perceptie en gevolgen

Perry Pierik (red.)

Verschillende kenners laten hun licht schijnen op de omwentelingen die in het Midden-Oosten gaande zijn. Een zeer actueel boek.

Aspekt | € 17,95

Op weg naar Armageddon

Een geschiedenis van fanatisme

Bob de Graaff

Van het christelijk radicalisme via seculiere vormen als het communisme, anarchisme en het fascisme komt het boek uit bij het hedendaagse islamitische terrorisme: het fanatisme wordt in historisch perspectief geplaatst.

Boom | € 29,90

De Tweede Wereldoorlog

Antony Beevor

Beevor schetst het grote verhaal van de oorlog, dat begint in augustus 1939 in Mantsjoerije en precies zes jaar later eindigt met de invasie van de Sovjet-Unie in China. Het lot van de gewone soldaat en burger wordt niet uit het oog verloren door 's werelds meest voor- aanstaande en meest gelezen militair-historicus.

Ambo | € 39,95

Rijk aan de rand van de

wereld, De geschiedenis van

Nederland overzee, 1600-1800

Piet Emmer & Jos Gommans

De Nederlanden weten zich in de zeventiende eeuw op te werpen als centrum van de wereldzeeën. Op de tropische eilanden Ceylon, Java en de

Molukken ontwikkelen ze zich van perifere zeenomaden tot koloniale landmagnaten. Dit boek geeft een uniek venster op de vroege globalisering.

Bert Bakker | € 29,95

Athene/Sparta

Een permanente rivaliteit

Fik Meijer

Athene, centrum van cultuur en wetenschap. Sparta, een militaristisch bolwerk. De concurrentie tussen deze twee poleis heeft eeuwen geduurd en had een bloedige oorlog tot gevolg. Meijer bespreekt in dit luisterboek de strijd tussen de twee machtige steden.

ISVW uitgevers/LuisterWijs | € 49,95

Hitlers beul, Leven en dood van Reinhard Heydrich, 1904-1942

Robert Gerwarth

Geliefd en gevreesd was Heydrich, wiens bijnaam onder andere 'Het blonde beest' was. In 1942 werd het hoofd van de Gestapo in Praag vermoord (paardenharen van de achterbank van zijn open Mercedes werden hem uiteindelijk fataal!). Als represaille werd Lidice uitgemoord. In deze biografie lezen we niet alleen over zijn weerzinwekkende daden, maar

ook over Heydrich als cultureel ontwikkeld man, toegewijd vader en begenadigd musicus.

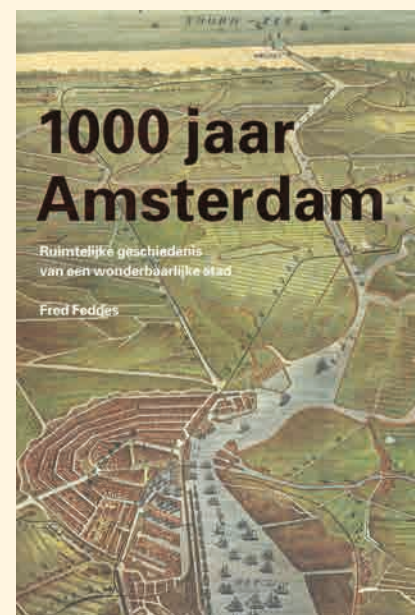
Balans | € 24,95

Reflecties op het Joodse vraagstuk

Jean-Paul Sartre

De verschijning van dit boek veroorzaakte in het naoorlogse Frankrijk een heftig debat. In deze hernieuwde uitgave laat Sartre zien hoe racisme van alle tijden is en een brede betekenis heeft. 'De haat is de keerzijde van de wens om gelukkig en volmaakt te zijn.'

Boom | € 14,90

1000 jaar Amsterdam

Ruimtelijke geschiedenis van een wonderbaarlijke stad

Fred Feddes

Waarom verschilt de Jordaan zo sterk van de grachtengordel? Hoe groot is Amsterdam? Staat het Centraal Station op de juiste plek? In veertig verhalen wordt de geschiedenis van Amsterdam uit de doeken gedaan en worden er vele vragen beantwoord, met tal van kaarten en gravures.

Thoth | € 29,90 ■

Vikingen!

Vredelievend en verwoestend

In de negende eeuw werd al melding gemaakt van de onstuitbare veroveringsdrang en de nietsontziende plunderingen door de Vikingen. Maar er valt meer over deze Scandinaviërs te vertellen. De tentoonstelling in het Drents Museum in Assen biedt andere invalshoeken, waardoor de bezoeker een genuanceerder beeld van het Vikingtijdperk krijgt.

Anny Hartgerink is
redacteur van Kleio.

**Zilveren hanger
in kruisvorm,
750 - 1100 na Chr.
De hanger is het
oudst bekende
kruis uit Zweden.
Grafvondst: Björkö,
Adelsö, Uppland,
Zweden. Afmeting:
3,0 x 3,0 cm.**

Handelscontacten bestonden al in de achtste eeuw tussen de Vikingen en het noordwestelijk deel van Rusland en deze betrekkingen breidden zich snel uit richting het Byzantijnse Rijk en de Arabische landen. In de negende en tiende eeuw gingen de Vikingen over tot hun meest expansionistische fase. Ze trokken naar de Britse eilanden, Ierland en West-Europa. Het ging de Vikingen niet alleen om de handel. Verschillende gebieden waaronder de Shetlandeilanden en van daaruit de Faeröer, IJsland en Groenland werden gekoloniseerd.

Maar rijkdommen waren op deze eilanden niet te vinden, daarvoor moesten de Vikingen in zuidelijkere gebieden zijn. Ze drongen daarom de kleine Angelsaksische koninkrijken en het Karolingische Rijk binnen. In 793 werd het klooster Lindisfarne (Northumbria) door de Vikingen geplunderd. Zilver, goud en andere kostbaarheden werden geroofd en het klooster werd verwoest wat in West-Europa tot grote verontwaardiging leidde. Vooral in kerken en kloosters lagen destijds de kostbaarheden opgestapeld, omdat ze, behalve een religieuze functie, ook een handelsdoel hadden, namelijk als stapelplaats en importcentrum. Dat maakte ze tot een zeer aantrekkelijk doel voor rooftochten.¹ Jaarlijks terugkerende plunderingen ver landinwaarts in het Karolingische Rijk en de Lage Landen vergroot-

ten bij de bevolking de angst voor en de afschuw van de Vikingen. Deze expedities waren mogelijk door de ontwikkeling van het Vikingschip, een nautisch meesterwerk waarmee op open zee kon worden gezeild en dat bij een aanval of transport geroeid werd. Aan deze schepen danken de Vikingen hun militaire superioriteit.

Helm met horens

In het stereotype verhaal over de Vikingen, waarin ze worden neergezet als heidense barbaren die met hun snelle schepen ver doordrongen in het binnenland van Europa om te plunderen en te verwoesten, is geen oog voor de Vikingen als vreedzame kolonisten en brave boeren.

Maar wat weten we nu werkelijk van de Vikingen? In de tentoonstelling in het Drents Museum wordt afgerekend met het clichébeeld dat we van de Vikingen hebben. De expositie maakt duidelijk dat dé Vikingen niet bestaan. De term is bedacht door historici en archeologen en eigenlijk een verzamelnaam voor Noren, Zweden en Denen die overzeese rooftochten uitvoerden. De meerderheid van de Scandinaviërs in de middeleeuwen noemde zich geen Viking. Sterker nog: het leek wel of ze angst hadden voor de Vikingen, want het woord was synoniem voor plundersaars. In Midden-Zweden is een runenstein gevonden waarop stond dat '(...) Assur beschermer was van het land en wachter tegen de Vikingen'. Vermoedelijk noemde het gewone volk zich Noormannen, omdat in de Oudnoorse literatuur veelvuldig wordt gesproken over *norraener menn*.² Eigenlijk is niet precies te achterhalen wie nou eigenlijk de Vikingen waren. Als het gaat om het cliché van de strijdlustige, blonde mannen die helmen met horens dragen (denk aan de schoolplaat van Isings) en die roven en plunderen als middel van bestaan kennen, dan

► H.P.H. Jansen,
*Geschiedenis van
de Middeleeuwen*
(Utrecht 1986)
p. 82-83.

► V.T. van Vilsteren
(redactie), *Vikingen!*
(Zwolle 2012) p. 10.

is dat beeld in twee opzichten onjuist. Schriftelijke bronnen vermelden dat zo nu en dan ook vrouwen en kinderen op rooftochten meegingen, die even onverschrokken optraden als de mannen.³ Evenmin is het beeld van de helm met horens correct. Dit beeld is ontstaan aan het einde van de negentiende eeuw onder invloed van de romantiek en het nationalisme. 'Afbeeldingen van dansende en springende mannen die helmen met horens dragen, zijn wel overgeleverd, maar bij nader inzien blijken de horens eigenlijk vogelkoppen te zijn. Het waren ceremoniële hoofddeksels en geen strijdhelmen.'⁴

Wat is er te zien?

De tentoonstelling gaat onder andere over de Vikingen als boeren. Hoe zag hun dagelijkse leven eruit? Hoe woonden ze? Wat voor kleding droegen ze? Welke ambachten beheersten ze? Welke rol speelde het geloof? Voor de middelen van bestaan is veel aandacht; de Vikingen leefden van de landbouw en veeteelt, aangevuld met jacht en visserij. Restanten van werktuigen zijn te zien in toonbankachtige vitrines, voorzien van korte informatieve teksten. Op foto's en tekeningen staan de boerderijen afgebeeld: de buitenkant en de constructie ervan. Binnenshuis moet het behoorlijk donker zijn geweest; nauwelijks daglicht en frisse lucht door het ontbreken van ramen. De inrichting was tamelijk eenvoudig met simpel meubilair, versierd met uitgesneden houtwerk. De Vikingen gingen niet armoedig gekleed. Ze waren gek op mooie stoffen en zijde was algemeen bekend. Ook hadden ze fraaie sieraden, zoals kettingen, broches en sierspelden, die in de vitrines tentoongesteld worden.

Intrigerend in de expositie is het deel over de Viking-schepen en de overzeese tochten. Mooie foto's, een heus 'Vikingzeil' en leuke interactieve opdrachten die de kinderen enthousiast uitvoeren. De jongens zijn niet weg te slaan bij de Vikingtochten en de wapens; de meisjes zijn gefascineerd door kleding en sieraden. Ongewild worden in de tentoonstelling de rolpatronen bevestigd.

Rivierengebied

Wat ontbreekt in de tentoonstelling is de nodige aandacht voor de Vikingen in het stroomgebied van Rijn, Maas en IJssel. Het komt summier aan bod, meer als bijzaak. Toch leren de meeste kinderen iets over de Vikingen door hun plundertochten in de Lage Landen. Het gebied dat wij nu Friesland noemen, is in de negende eeuw afgestaan aan Vikingaanvoerders die de Friezen dwongen houten halsbanden te dragen als teken van slavernij.⁵ De handel van Dorestad (het huidige Wijk

Onderwijsprogramma's

Voor het voortgezet onderwijs zijn speciale educatieve programma's opgezet voor de onder- en bovenbouw voor zowel vmbo, havo als vwo. De opzet voor klas 1 tot en met 3 en de vmbo-classes is drievoudig: eerst krijgen de kinderen een inleiding over de Vikingen waarin wordt ingegaan op de oorsprong en achtergronden. De inleiding duurt ongeveer een half uur. Daarna gaan de leerlingen aan de slag in de tentoonstelling met een speurtocht die na afloop wordt besproken. Tot slot volgen de kinderen een workshop 'Vikingtechnieken'. Denk aan spinnen, vlechten, het schrijven in runenschrift, een sierschijf in reliëf maken (mannenwerk bij de Vikingen!) of beenbewerken. De bovenbouwklassen volgen, net als de onderbouw, een historische inleiding en krijgen vervolgens van een museumdocent een rondleiding die ongeveer drie kwartier duurt.

bij Duurstede) werd door de Vikingen kapotgemaakt en handelsnederzettingen als Tiel, Utrecht, Deventer en Zutphen werden door de Vikingen aangevallen. Jammer dat dit deel van de geschiedenis onderbelicht is. De reden hiervoor is dat het Drents Museum voor deze tentoonstelling vooral heeft samengewerkt met het Nationaal Historisch Museum in Stockholm. Je ziet daarom met name de Zweedse visie op de geschiedenis van de Vikingen. ■

Kralen van brons, glas en goud in een set van zes strengen, 750 - 1100 na Chr. Vindplaats: Hellvi, Gotland, Zweden. Afmeting: 26,0 x 7,0 cm.

³ Ibidem, 12.

⁴ Ibidem, 16.

⁵ Jansen, *Middeleeuwen*, p. 86-87.

De tentoonstelling *Vikingen!* is te zien tot en met 28 oktober 2012 in het Drents Museum in Assen, zie www.drentsmuseum.nl.

Kinderen tot 18 jaar hebben gratis toegang tot het museum. De kosten voor de onderwijsprogramma's zijn € 4 per leerling. Reserveren is noodzakelijk: mail naar boekingen@drenthe.nl of bel met de afdeling Boekingen: 0592 377709 (bereikbaar op maandag t/m vrijdag van 10.00 uur tot 16.00 uur).

Het gebruik van de canon in het vmbo

Per 1 augustus 2010 staat de canon van Nederland als 'uitgangspunt ter illustratie bij de tien tijdvakken' in de kerndoelen van het basisonderwijs en de onderbouw van het voortgezet onderwijs. Maar hoe kun je de canon zinvol gebruiken in het vmbo, zeker als nog lang niet alle canonvensters in de bestaande methoden aan bod komen?

Gerard Rozing is educatief auteur, onder andere voor Entoen.nu, en lid van de vmbo commissie van de VGN.

De stichting Entoen.nu heeft een concept ontwikkeld om de vensters van de canon van Nederland in een powerpointpresentatie voor het vmbo te presenteren. De projectgroep ontwikkelt lesondersteunend materiaal voor de geschiedenislessen in de onder- en bovenbouw van het vmbo. Het materiaal is te gebruiken naast en in aanvulling op de reguliere lesmethode en bestaat uit een visuele presentatie van een venster, plus begeleidende teksten voor de docent. Uitgangspunt hierbij is kerndoel 37 VO: 'Tijdvakken en kenmerkende aspecten als ordenend kader, canonvensters als uitgangspunt ter illustratie daarvan.'

Het lesmateriaal

Het materiaal is modulair van opzet en bevat voor elk tijdvak de volgende elementen:

- Motiveren: introductie van het tijdvak aan de hand van een sprekend en pakkend voorbeeld, liefst aansluitend op een canonvenster.
- Activeren van de voorkennis: wat weet je al van het tijdvak?
- Ordenen: wat gaan we leren? Overzicht van de kenmerkende aspecten en canonvensters.
- Instructie: behandeling van de onderwerpen aan de hand van een 'plaatje en een praatje'. Elk canonvenster wordt opgedeeld in de belangrijkste onderdelen, die elk een eigen pagina krijgen in de powerpointpresentatie. Deze pagina's worden voorzien van een beknopte en concrete praatinstructie voor de docent: wat vertel ik bij deze afbeelding, waar wijs ik op? In een apart document is per powerpointpagina uitgebreidere informatie beschikbaar, achtergrondmateriaal dat zorgt voor 'vlees op de botten' voor de docent.
- Oefenen: bij elk canonvenster wordt een aantal vragen en opdrachten gemaakt vanuit de ideeën van de meervoudige intelligentie. Het lesmateriaal is aantrekkelijk voor de leerling: sterk visueel georiënteerd met aansprekende afbeeldingen en bij iedere afbeelding

een verhaal waarmee ze zich kunnen inleven. Maar het is ook aantrekkelijk voor de docent: het kan gebruikt worden als aanvulling op de lesmethode en het biedt de docent de gelegenheid om een deel van de lesstof te verdiepen door middel van de afbeeldingen en de achtergrondinformatie. Op deze manier krijgt de canon een mooie plek in het geschiedsonderwijs van het vmbo en komt het verhaal weer terug in de les.

In het kader bij dit artikel vindt u een praktisch voorbeeld van een powerpointpresentatie van Entoen.nu, over Willem Drees.

Willem Drees op Entoen.nu

Het venster 'Drees' bestaat uit negen afbeeldingen. De introductie van het venster gebeurt in de eerste drie afbeeldingen, daarna volgt een overzicht van de vijf onderdelen die in de powerpointpresentatie behandeld worden. Ieder onderdeel bestaat uit een afbeelding met een korte, informatieve tekst en een uitgebreid achtergrondverhaal. Hier volgen enkele van die informatieve teksten uit de presentatie.

De PowerPoint-presentatie is speciaal gemaakt voor de vmbo-studiedag 2010. Er zijn nog een aantal usb-sticks met de presentatie beschikbaar. Belangstellenden kunnen hiervoor mailen naar de auteur: grozing@planet.nl.

Drees en de Marshallhulp

Goed bruikbaar voor 'Nederland na de Tweede Wereldoorlog'.

In april 1949 hing Utrecht vol met Amerikaanse en Nederlandse vlaggen, winkeliers beeldden de hulp uit in hun etalages (mooiste etalage: reis naar Amerika). Er was in het beursgebouw een tweetal telefoongesprekken op de band te volgen tussen een Amerikaanse zakenman en een Nederlandse arbeider. Hieronder volgt een fragment:

Jimmy: Zou het voor jou in Nederland verschil maken als er geen Marshallhulp was?

Jan: Nou en of, en niet zo'n beetje ook. Het zou betekenen dat wij bijna alles wat wij in de laatste jaren bereikt hebben, zouden moeten prijsgeven. Vele artikelen, die nu vrij zijn, zoals brood, suiker, zeep, banden en schoenen, zouden waarschijnlijk weer op de bon komen. Zonder de Marshallhulp zou de fabriek waar ik werk te weinig grondstoffen krijgen om op volle toeren te kunnen draaien en dat zou misschien betekenen dat er voor mij geen werk meer zou zijn.

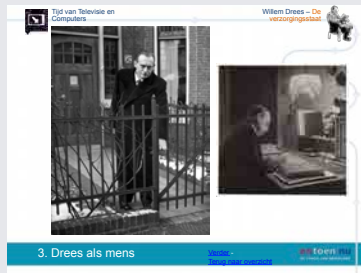
Jimmy: Je begrijpt dat wij met deze steun niet eeuwig door kunnen gaan. Wat doen jullie er eigenlijk zelf aan?

Jan: Harder werken, Jim, harder werken! En vooral zuinig zijn.

Jimmy: Ja, de Marshallhulp maakt een sterk en onafhankelijk Europa mogelijk en verstevigt de vriendschapsbanden tussen de oude en de nieuwe wereld.

Jan: Zo is het, Jimmy, en dat jullie ons de kans geven, is prachtig.

Jimmy: Geen dank, Jan, een welvaarend en onafhankelijk Europa is ook in ons belang.

Drees als mens

Een mooi beeld van de armoede, de schaarste, de zuinigheid en het herstel na de oorlog.

Over de zuinigheid van Drees zijn veel smakelijke verhalen in omloop. Bijvoorbeeld over de leeslamp van de premier. Drees had wat moeite met het lezen van de stukken en twijfelde of hij een leeslamp boven zijn bureau moest hebben. De Rijksgebouwendienst leverde drie modellen, in prijs variërend van 60 tot 150 gulden. De volgende morgen kwam Drees echter met een lamp aanzetten die hij zelf in een Haags lampenwinkeltje voor 20 gulden gekocht had.

Ook leuk is het verhaal over de dure kluis die er moest komen om de uiterst geheime stukken van de NAVO in op te bergen. Een beetje kluis kostte wel 10.000 gulden en dat vond Drees wel erg veel geld. Hij kende echter nog wel een gebouw uit zijn Haagse tijd toen hij wethouder was, waar achter een geheim luik in een achterkamer altijd de hondenpenningen bewaard werden. Daar werden voortaan de NAVO-geheimen opgeborgen.

Op een zaterdagmorgen kreeg Gijs van der Wiel, directeur van de Rijksvoorlichtingsdienst, een telefoontje van Drees. Of de glazenwasser wel drie keer per maand de ramen gezeemd had?

Van der Wiel reageerde lichtelijk ontstemd met de opmerking dat-ie wel iets anders te doen had dan zo'n man te controleren. Drees was woedend: dat moest wel gebeuren; ambtenaren moesten zorgvuldig rekenschap afleggen van al het gemeenschapsgeld!

Vader van de ouden van dagen

Mooie verhalen van dankbaarheid, ook nog te gebruiken voor de Verzuiling.

Voor de 'gewone Nederlander' was Drees de grote held. En dat gold voor alle politieke en maatschappelijke richtingen. In 1953, het hoogtepunt van de Verzuiling, vertelde KVP-secretaris Albering aan zijn collega Albrecht van de PvdA het volgende verhaal:

In een groot rooms-katholiek tehuis voor ouden van dagen, onder leiding van kloosterzusters, wordt 's avonds gezamenlijk gebeden. Zo gauw 's avonds de nonnetjes verdwenen zijn, wordt het gebed voortgezet met een bede voor een lang leven van 'vadertje Drees'.

Op zijn verjaardag kreeg Drees een brief van een katholieke mevrouw: 'Excellentie, Morgen laat ik voor U een kaarsje branden bij de Heilige Antonius. Want moeder zal U altijd dankbaar blijven, omdat U haar en zoveel andere ouden van dagen hun ouden dag verlicht heeft. Iedere avond bidt zij een Onze Vader en Wees Gegroet voor U. Dat is die goede mijnheer wel waard, zegt mijn moeder.'

Brieven kwamen uit alle kringen, vaak met geschenken: rokersbonnen, postzegels om twee gebakjes van te kopen, bloemen, fruit en bonbons. Steeds kwam hetzelfde verhaal naar voren: men was na een lang werkzaam leven als arbeider of zelfstandige niet meer afhankelijk van de financiële steun van de kinderen. Ouderen kregen weer eigen geld. ■

Waarom zijn deze mensen nieuws

Een verkenning van de negentiende eeuw

Bij de introductie van een historisch onderwerp is het de kunst om van 'niets' iets te maken. In deze les worden foto's gebruikt voor de oriëntatie van de leerlingen op de ontwikkelingen in de negentiende eeuw.

Robert Boonstra is
redacteur van Kleio.

Wat?

De oriëntatie op onderwerpen binnen de negentiende eeuw door middel van drie afbeeldingen, waaronder een foto van de slotvergadering van de spoorwegstaking in 1903 in Amsterdam.

Voor wie?

Voor alle klassen (vmbo, havo of vwo) die les krijgen over de negentiende eeuw. De vragen maken in elke context een andere discussie los in de klas en kunnen, afhankelijk van het niveau, worden aangepast en uitgebreid. Deze versie is voor het vmbo geschreven.

Tijdvak

Tijd van Burgers en Stoommachines (1800-1900).

Lesduur

Ongeveer 50 minuten.

Doelen van de les

Het activeren van voorkennis over de negentiende eeuw en oriëntatie op de ontwikkelingen in deze tijd.

Hoe?

In de les is het de kunst om vragen te stellen die leerlingen kunnen beantwoorden (succeservaring). Daarbij is het - in deze oefening - belangrijk om met een goede vragenlijn stapje voor stapje contextkennis omtrent een onderwerp aan te brengen. Een afbeelding is hierbij een goed hulpmiddel. Stapsgewijs wordt de context van de foto duidelijk. Het doel is niet om de leerlingen te laten raden wat hier exact gebeurt, maar om ze te laten oriënteren op de ontwikkelingen (in de

'Het is de kunst om vragen te stellen die de leerlingen kunnen beantwoorden'

gierig?

negentiende eeuw) die in deze foto te herkennen zijn.

De les begint met de volgende vragenlijst:

- 1 Beschrijf wat je op de afbeelding ziet.
- 2 Wat kun je zeggen over de mensen op de foto?

Hulpvragen:

- Hoe ziet hun kleding eruit?
 - Wat valt je op aan de hoofddekens?
 - Zijn er ook vrouwen bij?
 - Zijn ze arm of rijk?
 - Tot welke klasse(n) zouden deze mensen behoren / welk soort beroep zouden ze kunnen uitoefenen?
 - Wat is de functie van de vanden op de achtergrond?
- 3 Wat doen deze mensen?
 - 4 Hoe kun je zien dat ze erg veel aandacht hebben voor wat er voor hen gebeurt?
 - 5 De foto komt uit 1903. Waarin zouden deze arbeiders (dit antwoord moet al door de leerlingen bij 2 zijn gegeven) rond deze tijd geïnteresseerd zijn? De opties inventariseren.

De vragen en opdrachten maken op de verschillende leerniveaus allerlei reacties los. Vergeet als docent niet tussen de antwoorden door kleine stukjes informatie aan de leerlingen te geven, bijvoorbeeld over industrialisatie, het ontstaan van de arbeidersklasse, sociale verhou-

dingen, vakbonden, socialisme en kapitalisme. Omdat dit een oriëntatie is, en het om de beeldvorming gaat, hoeft de informatievoorziening niet uitgebreid te zijn. Daarna wordt de foto gekoppeld aan een affiche van de spoorwegstaking en vergeleken met een afbeelding van het schilderij van de schilder Bonga *Gezicht op het dorp Beinum* uit 1844. Over deze afbeelding worden soortgelijke vragen als hierboven gesteld. Door de afbeeldingen met elkaar te vergelijken kunnen de leerlingen kenmerkende ontwikkelingen in die periode uitzetten. De vragen zijn zo gesteld dat de leerlingen de ontwikkelingen kunnen beschrijven zonder dat ze eerst overspoeld worden met abstracte terminologie.

Wat levert het op?

De leerlingen krijgen, afhankelijk van de nadruk die de docent wil leggen op de onderwerpen een beeld bij belangrijke kwesties (politiek-maatschappelijke stromingen, verdergaande democratisering, emancipatiebewegingen) in de negentiende eeuw.

Ook kunnen ze enkele tijdslijnen door de eeuw heen uitzetten wat betreft deze ontwikkelingen. ■

De uitgewerkte les met opdrachten en afbeeldingen vindt u in verschillende vormen (powerpoint, digitaal schoolbordbestand en lesplanformulier) op de website www.vgnkleio.nl.

Foto uit *Het Volk* van 8 februari 1903. De slotvergadering van de spoorwegstaking in de Beurs in Amsterdam. Foto: Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.

'Ik heb dit nog nooit aan iemand

Mavo 3-leerlingen maken film over oud-Indiëgangers

'Ik heb nog nooit zo mijn verhaal gedaan zoals ik nu doe, ik heb het nooit kwijt gekund', bekent een oud-Indiëganger voor de camera van mavo 3-leerlingen. Hij is een van de tien veteranen die meewerkten aan een project van het Bonhoeffercollege in Castricum waarbij leerlingen door middel van interviews herinneringen van hun hoogbejaarde plaatsgenoten op film hebben vastgelegd. De oorlog in Indië na de Tweede Wereldoorlog ontstijgt de geschiedenisboeken, nu die oorlog wordt naverteld door direct betrokkenen. Gerard Rozing begeleidde het project en deelt zijn ervaringen.

Gerard Rozing is docent geschiedenis op het Bonhoeffercollege en lid van de Commissie vmbo van de VGN.

Op het Bonhoeffercollege hebben leerlingen van mavo 3 in het schooljaar 2011-2012 gewerkt aan een bijzonder project over Nederlands-Indië. In samenwerking met onder andere de Werkgroep Oud-Castricum en met subsidie van de provincie Noord-Holland, namen de leerlingen interviews af bij tien Castricumers die betrokken waren bij de politieke acties. In drietallen gingen leerlingen op bezoek bij de oud-Indiëgangers en interviewden zij de mensen. De leerlingen hebben de interviews op film vastgelegd en gemonteerd. Van de tien afzonderlijke films is een documentaire gemaakt: *Merdeka, de oorlog na de oorlog. Standplaats Castricum*.

Geschiedenis dichterbij

Als voorbereiding kregen de leerlingen lessen in interviewtechniek (bij Nederlands), filmen en monteren (bij CKV) en filmmuziek kiezen (bij muziek). Acht weken lang werkten de leerlingen iedere week een dagdeel aan het project. In de lessen geschiedenis werd de onafhankelijkheidsstrijd in de voormalige kolonie uitgebreid behandeld. Wat gewoonlijk in uiteenlopende vakken wordt geleerd, werd nu in het project gecombineerd.

'Wij wilden onze mavoleerlingen een gevoel van trots meegeven en dat is absoluut gelukt!'

Een van de doelen van het project was: haal de geschiedenis dichterbij. De geschiedenis van Indonesië, een van de verrijksdelen van het eindexamenonderwerp Historisch Overzicht, is geen ver-van-mijn-bedshow,

Vera van der Veldt (14)

'Ik interviewde meneer Stet. We wisten niet zo goed wat we konden verwachten. Deze mensen leven niet lang meer, dus het was voor het laatst dat we konden proberen het verhaal eruit te krijgen. Toen we bij hem kwamen, kregen we wat te drinken, we zetten de camera neer en hij brandde los. Hij wilde heel graag vertellen. Dat had hij niet eerder gedaan, zei hij, omdat hij geen uitslover wilde zijn. Dat kwam natuurlijk ook doordat Indiëgangers niet als helden zijn onthaald. Door de interviews is de geschiedenis van Indië dichterbij me gekomen. Je beseft veel meer wat er is gebeurd. Ik ben een ervaring rijker.'

Bron: De Volkskrant, 29 juni 2012

maar blijkt een geschiedenis te zijn die nog steeds bepalend is voor de levens van veel dorpsgenoten van de leerlingen. En het laat de mavoleerlingen ook iets maken en presenteren waar zij trots op kunnen zijn. De leerlingen voelen zich soms - geheel onterecht - 'minder' omdat mavo het laagste niveau op school is. Juist daarom is het zo leuk dat zij zich hebben kunnen profileren, het project heeft ook veel media-aandacht gehad. Wij wilden onze mavoleerlingen een gevoel van trots meegeven en dat is absoluut gelukt! We wilden ook dat er concreet resultaat zichtbaar zou zijn. Dat werd de film *Merdeka, de oorlog na de oorlog. Standplaats Castricum*. En een tentoonstelling, samengesteld door de leerlingen, van souvenirs, foto's, knipsels, brieven van Indiëgangers, die - op een paar zondagmiddagen - honderden bezoekers heeft getrokken.

verteld'

Van alle geïnterviewde oud-Indiëgangers was een mini-expositie te zien in een houten koffer, waarmee zij naar de toenmalige kolonie waren getrokken. Voor degenen die de koffer niet meer in hun bezit hadden, hebben de leerlingen een replica gemaakt met daarin onder andere foto's, brieven en een krant met de namen van de dienstplichtigen die weer terug naar Nederland kwamen.

Avontuur lonkt

Sommige Indiëgangers zeiden na het interview: 'Ik heb dit nog nooit aan iemand verteld, niet aan mijn kinderen of kleinkinderen en nu wel.' Zij waren er dankbaar voor, ook al herbeleefden ze ook pijnlijke situaties en zullen ze niet alles verteld hebben. Na vijf jaar Tweede Wereldoorlog, die velen hadden ervaren als 'opgesloten zitten', lonkte voor veel Indiëgangers het avontuur om naar de andere

'Ik dacht dat ik net als de Amerikanen een bevrijder was en deelde sigaretten uit. Toen spuugden ze naar me'

kant van de wereld gaan. 'Toen ik daar aankam, dacht ik dat ik net als de Amerikanen een bevrijder was en deelde sigaretten uit. Toen spuugden ze naar me. Wat krijgen we nou, dacht ik. Ben ik daarvoor in Indië?', vertelt een infanterist, nog steeds verbouwereerd.

Julie Twisk (15)

'De vrouw die we spraken had haar man nog niet zo lang geleden verloren. Als ze thuis is, heeft ze geen aanspraak, dus zat ze bij ons vet vrolijk te praten. Het is goed te weten dat de mensen die erge of bijzondere dingen in Indië hebben meegemaakt ook hier in Castricum wonen. Je weet dus dat ze heel dichtbij zijn. Als ik geschiedenis krijg uit een boekje, interesseert het me niet zo. Maar met dit project komen de gebeurtenissen dichtbij. Je krijgt kleine stukjes uit het grote verhaal te horen. Persoonlijker. Veel mooier en erg indrukwekkend.'

Bron: De Volkskrant 29 juni 2012

Yousha Beentjes (15)

'Ik denk dat de geïnterviewden ons veel vertellen, omdat je altijd meer tegen vreemden zegt dan tegen een bekende. Je wilt het in één keer correct vertellen. Als iemand jou goed kent, denk je misschien ook dat ze door je verhaal anders naar je gaan kijken, je zielig vinden of zo. Daar hadden deze mensen geen last van.'

Bron: De Volkskrant 29 juni 2012

De verhalen van de oud-Indiëgangers maken de geschiedenis levend, voorstelbaar en ze maken duidelijk dat de geschiedenis veel kanten heeft en niet eindimensionaal is. Ook in andere plaatsen kan men nu nog de eigen Indiëgangers interviewen, het kan nog net. Ook al zijn ze oud en kwetsbaar, ze waarderen het dat de jeugd interesse heeft in hun verhalen. ■

Filmmaakster en historica Pauline van Vliet was de belangrijkste begeleider van het project. Vanuit haar bedrijf Caleidoscoop Film bedenkt en voert zij educatieve projecten uit met basis- en middelbare scholen. Deze projecten zijn steeds met film en omgevingsgeschiedenis en vaak met gebruik van *oral history*. Mocht u geïnteresseerd zijn om zelf een project met Caleidoscoop Film uit te voeren, dan kunt u contact opnemen via info@caleidoscoopfilm.nl.

‘De vrijheid zal hij diep inademen’

Gevoelens van soldaten in de Eerste Wereldoorlog

Offergang is geen oorlogsroman zoals we die veelal kennen. In plaats van literair vormgegeven wapengekletter beschrijft Fritz von Unruh vooral de gemoedstoestand van soldaten die wachten op wat komen gaat: de hel van Verdun.

Daan Schuijt is
redacteur van Kleio.

U bevindt zich thans in een roman. Aldus begint Jules Deelder *Gemengde gevoelens* (1986) om nadrukkelijk te verwijzen naar de andere realiteit dan de werkelijkheid die in het boek beschreven wordt. Fritz von Unruh had het met instemming kunnen lezen. Zijn boek *Offergang* (1918) speelt zich af rondom de Slag om Verdun tijdens de Eerste Wereldoorlog. Als officier actief aan het front schreef hij het zowat ter plekke. Toch zijn het niet de oorlogshandelingen die centraal staan.

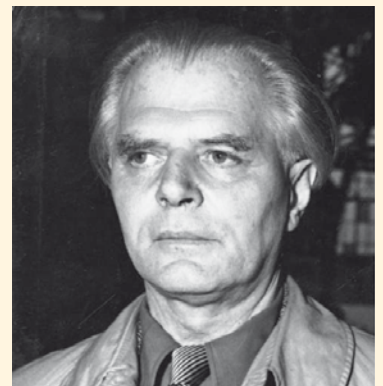
‘Zonder introductie zullen leerlingen *Offergang* maar een vaag boek vinden’

In *Offergang* wacht een aantal soldaten op wat komen gaat. Ze weten dat ze in een frontstadje zijn, ergens in de buurt van Verdun. Rondom de vestingwerken horen ze de kanonnen in de verte al dreunen. Materieel wordt af- en aangevoerd, in de kerk wordt een veldhospitaal ingericht. Voorbereidingen op het offer dat ook zij onherroepelijk zullen gaan brengen. Tot die tijd hangt de compagnie wat rond. De instructies van hogerhand veranderen om de haverklap en steeds wordt de aanval een dag uitgesteld. Wachtend in het voorportaal van de hel schieten de gedachten van de soldaten alle kanten op. Ze nemen de onschuldige omgeving

waarin ze nu nog verkeren goed in zich op. De beelden vermengen zich met associaties die doen denken aan thuis of de verschrikkingen waarvan ze weten dat ze komen gaan. Dat alles heeft Von Unruh in zwaar expressionistische stijl opgetekend: korte zinnen, veel vergelijkingen en vaak niet duidelijk of het om daadwerkelijk uitgesproken woorden gaat of om verbeelding. Soldaat Hillbrand schrijft in gedachten een brief aan zijn vrouw die in verwachting is: ‘Het is alsof onze neuzen en longen gevuld zijn met de geur van zout. Toch zien we geen oceaan. We vertrouwen op onze leiders. Dus gaan we maar voort en kijken naar de horizon. Weet je wat de zee voor de soldaat betekent? De storm van de strijd, we voelen hem; maar achter de golven? Liefste, wat denk je dat daar de verlokking van de goede zon is? Dat weet je wel. Ah, kon ik het maar kussen, het donzige goud van mijn kindje! De vrijheid waarvoor wij in doodsnood vechten, zal hij diep inademen.’

Soldaten en hun gedachten

De tegenstelling tussen dood en leven keert telkens terug als Hillbrand aan bod komt. Na twee jaar strijd in de loopgraven weet hij heus wel dat Verdun de meesten noodlottig zal worden. In zijn dromen ziet hij zijn zwangere vrouw over de slagvelden dwalen, en in de loopgraaf, vlak voor zijn dood, voelt hij in zijn binnenste

dat hij vader moet zijn geworden. Hillbrand dient samen met zijn vriend Clemens, de schoolmeester die nu sergeant-majoor is. Clemens spreekt bij het zien van alle misère om zich heen hoopvol over vrede en de verbroedering der volkeren die ooit zal komen. In dit opzicht toont Von Unruh verwantschap met Paul van Ostaïjen, wiens dichtbundel *Het Sienjaal* (1918) als belangrijkste voorbeeld van het humanitair expressionisme geldt. Kapitein Von Werner weet niet of die vrede er zal komen. Hij heeft vooral oog voor de waanzin van de hele onderneming. Generaals jagen vanaf veilige afstand jongemannen zonder enige bedenking massaal over de kling om een paar meter land of een iets betere uitgangspositie – die dan weer verloren gaat bij de volgende tegenaanval. Anderen wordt de spanning te veel. In de compagnie doet ook een kelner dienst. Een tere ziel die graag terugdenkt aan de mooie

boulevards in de steden, waarover de sierlijke open auto's reden. Daar aan lagen de terrassen waar hij zijn sorbets opdiende die de vrouwen met hun zoete lippen door knalrode rietjes langzaam opzogen. De kelner breekt en wordt gek.

Helemaal aan het einde van het boek komen de soldaten terug in Frankfurt. Onderkorporaal en tamboer Preis neemt de tram naar huis waar enkele medepassagiers opmerken dat hij geen lintje heeft gekregen. Ze spreken hem aan en denken dat hij maar wat heeft zitten lanterfanten in Verdun in plaats van het in te nemen.

Officier wordt kunstenaar

Offergang verscheen in Duitsland pas na de oorlog. Toch had Von Unruh het al veel eerder voltooid, namelijk in juni 1916. Al snel gingen kopietjes rond in de loopgraven bij Verdun. Von Unruh mocht het zelfs voorlezen aan de prins. Zij waren geen onbekenden voor elkaar. Von Unruh stamde uit een oud-Pruisisch adellijk geslacht en zijn vader was commandant van de vesting in Königsberg. Een militaire loopbaan was dan ook een vanzelfsprekendheid. Von Unruh genoot zijn opleiding aan de militaire school in Plön, Sleeswijk-Holstein. Bij toeval werd hij als kamergenoot uitgezocht voor de Pruisische prinses Oskar en August Wilhelm. Op school begon de jonge Fritz voorzichtig met het schrijven van poëzie en toneelstukken. Als officier bij het keizerlijke garde-

regiment maakte Von Unruh in Berlijn kennis met de daar aanwezige kunstenaarsgemeenschap. Zijn stuk *Offiziere* werd in 1911 met veel succes door Max Reinhardt opgevoerd. In deze tijd verwijderde hij zich van zijn conservatieve, militaire omgeving en gaf hij zich geleidelijk over aan de kunsten. Ondanks dat meldde hij zich vrijwillig aan toen de Eerste Wereldoorlog uitbrak en vocht hij als officier tot in de voorste loopgraven mee.

In de Weimarrepubliek ontpopte Von Unruh zich als een belangrijke, gewaardeerde en geëngageerde schrijver. In de jaren twintig zette hij zich actief in voor de sociaal-democratische partij. In 1931 werd hij lid van het IJzeren Front, een samenwerkingsverband van linkse partijen, vakbonden en belangenverenigingen dat werd opgericht om tegenwicht te bieden aan het oprukkend nationaalsocialisme. Op massabijeenkomsten hield Von Unruh lezingen waarin hij hamerde op de democratische waarden van de republiek.

Na de machtsovername van Hitler behoorde Von Unruh tot de eerste groep kunstenaars die het land moest ontvluchten. Zijn boeken belandden enkele maanden later op de brandstapel in Berlijn. Via Italië trok Von Unruh naar Frankrijk, waar hij in een kamp met ongewenste vluchtelingen terechtkwam. Hij dreigde van daaruit overgeplaatst te worden naar een kamp in Spanje, maar door bemiddeling van Albert Einstein, met wie hij bevriend was, wist Von Unruh naar de Verenigde Staten te ontkomen.

In 1948 keerde Von Unruh terug in Duitsland, maar zijn verblijf in Frankfurt liep uit op een teleurstelling. De Duitsers gaven hem allerm minst een hartelijk welkom en leken weinig op te hebben met zo'n artiest die alle ellende voortijdig verlaten had. Na weer een verblijf in de VS keerde

Von Unruh in 1962 terug naar het familiedomein *Oranien* bij Diez an der Lahn, waar hij tot zijn dood op 28 november 1970 bleef wonen. Op zijn grafsteen staat een citaat uit een rede die Von Unruh in de Rijksdag hield in 1923: 'Mächtig seid Ihr nicht in Waffen! Unbezwingbar ist allein der Geist!'

In de klas

Zonder introductie zullen leerlingen *Offergang* maar een vaag boek vinden. Het verhaal begint ogenschijnlijk zomaar ergens en de personages vervallen om de haverklap in gedachten en dromerij. Het niet alledaagse taalgebruik dat Von Unruh hanteert, doet de leerlingen waarschijnlijk nogal overdreven aan. Ondanks de beperkte omvang leest het daardoor niet even lekker weg. Het nawoord van Harry Oltheten komt in dit opzicht goed van pas. Literaire beschrijvingen van het oorlogsgeweld en de zinloosheid daarvan komen in de bekendere oorlogsromans van Robert Graves, Henri Barbusse en Erich Maria Remarque beter tot hun recht. *Offergang* ontleent zijn kracht aan het verwoorden van het ongezegde. Wat er zich in het hoofd afspeelt van de soldaten die weten dat ze moeten vechten en dat de kans reëel is dat ze niet terugkeren. Een thema van alle tijden. Denk maar aan de soldaten in de landingsvoertuigen bij Normandië of momenteel de opstandelingen in Syrië. ■

Fritz von Unruh, *Offergang*. Deel 13 in de Bibliotheek van de Eerste Wereldoorlog. (Dulce & Decorum. 128 blz. € 22,50) Links: portret van Fritz von Unruh.

Duitse soldaten verlaten hun loopgraven voor een aanval op 'Dead Man's Hill' (Le Mort Homme) bij Verdun. 14 of 15 maart 1916.

Eigenwijzer bereidt vmbo'ers voor op het examen

Hoe bereiden vmbo-leerlingen zich voor op de twee CSE-onderwerpen Staatsinrichting en Historisch Overzicht vanaf 1900? Bijvoorbeeld door gebruik te maken van Eigenwijzer, een website van Schooltv.

Gerard Rozing is educatief auteur, onder andere voor Eigenwijzer, en lid van de vmbo-commissie van de VGN.

De interactieve laag bij de filmpjes op Eigenwijzer biedt leerlingen extra informatie als ze dat nodig hebben.

Op Eigenwijzer staan negentien infoblokken over Staatsinrichting en dertig infoblokken voor het Historisch Overzicht vanaf 1900. De infoblokken voor beide onderwerpen volgen de stofomschrijving van het eindexamenprogramma. Daarnaast is per infoblok beeldmateriaal beschikbaar van bijvoorbeeld de Schooltv-beeldbank, *Teleblik*, *Andere Tijden*, *In Europa*, *13 in de oorlog*, *Klokhuis* en *het Jeugdjournaal*. Doel van de infoblokken en het beeldmateriaal is de vmbo-leerlingen zelfstandig voor te bereiden op de twee eindexamenonderwerpen. Dit kan de leerling in de klas of thuis doen.

afbeeldingen, links en aanvullend audio- en video-materiaal.

Zo is aan het infoblok 'De Verzuiling' een clip van de Schooltv-beeldbank gekoppeld. Hierin denderd Peter Faber, als verteller met ADHD, door de laatste jaren van de negentiende eeuw. De leerlingen kunnen de interactieve laag uitschakelen en de clip zonder onderbreking bekijken. Als zij de interactieve laag wel gebruiken, dan verschijnt er tijdens het verhaal van Faber een begrip of naam in beeld. Als de leerling op het begrip of de naam van de persoon klikt, stopt het filmpje, het beeld wordt kleiner en er verschijnt onder het beeld een korte informatieve tekst. Na enkele seconden loopt het filmpje weer door. Op deze manier kan een leerling zelfstandig de video bekijken en, indien nodig, extra informatie oproepen.

Dit jaar had de site op de dag voor het vmbo-eindexamen geschiedenis 12.000 bezoekers. Een groot succes voor de makers van de site en een mooie stimulans om de leerlingen van goed lesmateriaal te blijven voorzien. ■

'Dit jaar had de site op de dag voor het vmbo-eindexamen geschiedenis 12.000 bezoekers'

Om dit doel te bereiken, bestaat de site uit duidelijke, informatieve teksten, niet te lang, maar ook niet te kort. Het is niet de bedoeling dat de site het boek vervangt. Voor de leerling moet de koppeling met de stofomschrijving duidelijk zijn: wat moet ik kennen en weten? En het beeldmateriaal moet informatief zijn, ondersteunend en verklarend.

Interactieve laag

Teksten kan men makkelijker op de lezer afstemmen dan beeldmateriaal. Daarom vindt er een zorgvuldige keuze plaats van het beeldmateriaal. Ondanks die zorgvuldigheid kan het zijn dat bepaalde onderdelen van dit materiaal vragen oproepen bij de leerlingen. Als zij thuis of in het computerlokaal zelfstandig aan het werk zijn, is de docent niet altijd beschikbaar om uitleg te geven. Daarom is de videostream voorzien van een transparante, interactieve laag. Leerlingen kunnen op objecten, personen en begrippen klikken en krijgen dan extra informatie, bijvoorbeeld in de vorm van tekst,

[www.schooltv.nl/eigenwijzer/
examengeschiedenisvmbo](http://www.schooltv.nl/eigenwijzer/examengeschiedenisvmbo)

Register op Kleio 2011

	nr	pag	down-loads		nr	pag	down-loads
Artikelen							
• Albring, Rolf. Symbolen van het kwaad. De Drie van Breda en de discussie rondom hun vrijlating	2	16-20		• Rijkeboer, Henk. Het erfgoed van Willem en Joan Blaeu. Nederlandse cartografie in de zestiende en zeventiende eeuw	5	4-9	ja
• Bange, Petty. Broeder Cadfael in actie. De historische roman als smaakmaker	1	4-9	ja	• Rijlaarsdam, Jet. Schoolhoofd te Schoonhoven. Openbaar lager onderwijs in de tweede helft van de negentiende eeuw	3	4-7	
• Brouwer, Aron en Wouters, Marthijn. Volkshelden of antihelden? Een kanttekening bij de nationalistische historiografie	5	12-15	ja	• Schuijt, Daan. Lichtend voorbeeld voor de Nederlandse journalistiek? De werkwijze van Rupert Murdoch en Eillert Meeter	6	23-26	
• Bruin, Renger de. Tegen de vrede! Utrecht en de vredesonderhandelingen in Munster	7	48-53		• Schuijt, Daan. Film in oorlogstijd. Onschuldig vermaak of politieke boodschap?	3	8-11	
• Burger, Christoph. Hoge bomen vangen veel wind. Vooroordelen over Maarten Luther	4	20-23		• Stoel, Rutger. Met wiskunde win je de oorlog. Maurits en de 'kunst van het oorlog voeren'	7	14-19	ja
• Drift, Ger van der. Het beeld als bron. De geïllustreerde tijdschriften als stiefkindje van historisch onderzoek	6	4-10		• Timmermans, Simone. Hitler onder een paardentram? Duitse geschiedenis in Nederlandse schoolboeken	5	30-33	ja
• Gijsenbergh, Joris. Een merkwaardige haat-liefde verhouding. De wisselwerking tussen politiek en media, 1918-1977	6	14-19		• Veen, Mirjam van. Een turbulent leven in een turbulente tijd. Johannes Calvijn: ketter, tiran of profeet?	4	56-59	
• Goudriaan, Koen. Geert Groote bracht mensen tot inkeer. Een kerkhervormer vóór de hervorming	4	41-45		• Verburg, Marja. Sluiten, niet sluiten, toch sluiten. Het Duitse kernenergiebeleid sinds 2002	5	24-28	
• Gramberg, Hans. Hongerige ijsberen en snijdende kou. De overwintering op Nova Zembla verbeeld	5	17-21		• Verhagen, Frans. Wat kan Nederland leren van Amerika? Integratie in de Verenigde Staten en Nederland vergeleken	3	24-27	
• Haan, Jaap de. Ware Vrijheid omringd door vorsten. De deductie van Johan de Witt	7	60-64		• Vree, Frank van. Door de ogen van de slachtoffers. De gevaren van een beperkt perspectief op de Tweede Wereldoorlog	2	4-9	
• Heerden, Kasper van. Captain America. Stripheld toont good old American values	2	12-14					
• Henskens, Koen. Remember, remember... the fifth of November. Hoe een zeventiende-eeuwse terreuraanslag voortleeft in het heden	7	26-29		Didactische artikelen			
• Herwaarden, Jan van. Het is de hoogste wijsheid soms een dwaas te spelen. Lof der Zotheid van Desiderius Erasmus	4	34-37		• Aardema, Arnoud. Rivaliteit in historische context. Historisch redeneren over Maurits en Oldenbarnevelt	7	20-23	ja
• Hiebsch, Sabine. Het begin van de reformatie. Maarten Luther van monnik Martinus tot grote reformator	4	16-19		• Boonstra, Robert. Nooit meer een saaie les? De opbrengsten en beperkingen van het digitale schoolbord	2	36-41	ja
• Jong, Henk 't. Geen wc in de middeleeuwse stad? Onzin! Beeldvorming over de Middeleeuwen in het onderwijs	3	46-49	ja	• Geugten, Tom van der. Koninkrijk in wereldoorlog. Lespakket over oorlog, dekolonisatie en oorlogserfgoed	2	44-46	
• Nissen, Peter. Terug naar hoe het begon. Kerkelijke reformaties in veelvoud	4	4-11		• Hartman, Bert Jan. Blijf herinneren. Het Greijdanus organiseert Holocaust Memorial Day	3	41-43	
• Onnekink, David. Opgezwollen moerasbewoners. Vijandbeelden en de Republiek in een tijd van vorsten (1660-1713)	7	41-45		• Honing, Terence. Oriëntatiekennis opbouwen gaat niet vanzelf. Een vergelijking van een impliciete en een expliciete benadering	3	30-33	ja
• Panhuysen, Luc. De hemel op aarde. Over Jan van Leiden en het Nieuwe Jeruzalem	4	24-28		• Kooij, Cees van der. Jongeren als verhalenvertellers van de toekomst. Het paboproject 'Wat zou ik doen, verzet dat niet verdwijnt'	5	44-46	
• Peters, Ramses. Roomsche schapen of een wankele zuil? Katholieke verzuiling onder de loep	4	48-53		• Kooij, Cees van der. Vertellen mag weer. Project Verhaal Centraal afgesloten	3	38-40	ja
• Proost, Jaap. Weer een dag overleefd. Vietnamveteraan Ed Nored zet zijn verhaal online	1	14-17		• Middelkoop, Daniël van. Wat zou jij beslissen? Levensechte dilemma's rond vrede en veiligheid	6	38-40	

Register op Kleio 2011

	nr	pag	down-loads		nr	pag	down-loads
- Onvlee, Sabien en Kruse, Sander. Maak van leerlingen geen (tijd)vakkenvullers - Oudheusden, Jan van. De Republiek in een tijd van vorsten. Kanttekeningen en een hulpmiddel bij de stofomschrijving - Patist, Jaap en Güven, Harun. Er is meer dan Europa. Betrek de culturele achtergrond van leerlingen bij het lesgeven - Smit, Jan-Wolter. De link tussen verleden en heden. Het digitale schoolbord - Wal, Simon van der. Plaatsen van herinnering. Een nieuwe impuls voor het geschiedenisonderwijs?	5	36-37					
	7	4-7	ja				
	3	21-23	ja				
	1	10-13	ja				
	3	34-37					
Centraal Examen				Kleioscoop			
- Berg, Joop van den. De N van 'niet weer hè'? Een persoonlijke noot over de N-termen vwo geschiedenis - Boom, Stefan. Inpakken en uitpakken. De havo- en vwo-geschiedenisexamens van 2011 - Koolmoes, Dennis, Vriesema, Ben en Steen, Nicole van der. Prima, maar nog niet perfect. De examens van 2011 - Kurstjens, Huub. 'Niet gemakkelijk, maar wel goed te doen.' De VMBO-examens van 2011 - VGN-bestuur. Centraal Examen Geschiedenis (nieuwe stijl)	7	34-36		- Hartgerink, Anny. Hartverscheurend Holocaustdrama in Parijs - Peters, Ramses. De ontmaskering van een CIA-agente. Politieke thriller over 'Plamegate' - Pols, Hans. The Eagle. Eer en vriendschap aan de rand van het Romeinse Rijk - Meijden, Bas van der. Saaie Luther-film biedt boeiend lesmateriaal - Steen, Nicole van der. Elizabeth: The Golden Age - Steen, Nicole van der. Good Night, and Good Luck	2	10-11	
	7	31-33			1	24-25	
	4	60-61			5	10-11	
	6	42-45			4	12-14	
	4	69			7	12-13	
					6	20-22	
Interviews				Boek van de maand (Uitgelezen)			
- Schuijt, Daan. Willekeurige sluipmoorden. Inger Schaap over de Silbertanne Aktion - Schuijt, Daan. Beelden van tijd. Proefschrift Arie Wilschut toont belang beelden aan - Steen, van der, Nicole en Pols, Hans. Vaderlandretoriek in zeventiende-eeuwse pamfletten. Interview met Ingmar Vroomen	2	26-30		- Boonstra, Robert. De vinger op de zere plek. Joggli Meihuizen over de advocatuur in de oorlog. Over: Joggli Meihuizen, Smalle marges, De Nederlandse advocatuur in de Tweede Wereldoorlog - Drift, Ger van der. De eigenzinnige kijk van Blockmans op de Lage Landen. Over: Wim Blockmans, Het land dat niet bestond. - Drift, Ger van der. Bewondering van overzee. Over: Lisa Jardine, Gedeelde weelde. - Drift, Ger van der. Zeven kilo papier, maar geen moment spijt. Over: Dairmaid McCullogh, De geschiedenis van het christendom - Drift, Ger van der. Afdalen in Mao's inferno. De geschiedenis van een kunstmatige hongersnood. Over: Frank Dikötter, Mao's massamoord. - Pols, Hans. Veertien miljoen verhalen. Over: Timothy Snyder, Bloedlanden. - Schuijt, Daan. Keynes, briljante man met een speelse geest. Boeiende biografie over invloedrijke econoom. Over: Peter Clarcke, Keynes – de biografie	2	34-35	
	4	38-40			1	18-19	
	7	8-11			3	44-45	
					4	62-63	
					7	56-58	
					5	34-35	
					6	36-37	
Kleio in de klas				Museumnieuws			
- Boonstra, Robert. Een beetje magie in de klas. Docent tovert een ei uit het digibord - Elgershuizen, Susanne en Peters, Ramses. Heilige Antonius, beste vrind, maak dat ik mijn pen weer vind! Katholiek geloof in het dagelijks leven - Goeij, Carel de. Zoo staan de zaken! De Tweede Wereldoorlog uit de krant - Leur, Tessa de. FeodaliWAT? Hoe een brugklas het leenstelsel leert begrijpen - Schuijt, Daan. Tableau vivant. Levendige beelden in historische context	1	26-27	ja	- Hartgerink, Anny. Beleef de Slag om Arnhem. Airborne Museum 'Hartenstein' in Oosterbeek - Hartgerink, Anny. 'Ynnicheit en stillicheit'. De Moderne Devotie in Zwolle - Noordstrand, Joke. Archeologie in Nederland. Rijksmuseum van Oudheden in Leiden opent vernieuwde vleugel - Noordstrand, Joke. 'Ús Ferlosser'. Museum Ferdinand Domela Nieuwenhuis in Heerenveen	2	21-23	
	4	54-55	ja		6	46-47	
	2	32-33	ja		1	21-23	
	5	22-23			5	40-43	
	3	56-57					

Register op Kleio 2011

	nr	pag	down-loads		nr	pag	down-loads
- Peters, Ramses. Wat onder de grond lag, komt weer tot leven. Archeologisch materiaal in educatieve activiteiten van Museum het Valkhof - Pols, Hans. Hoe Maurits de oorlog veranderde. Maurits en de Tachtigjarige Oorlog in het Legermuseum in Delft - Pols, Hans. Nostalgie voor kijkbuiskinderen. Beeld en Geluid in Hilversum - Pols, Hans. Twee schuilkerken in Den Haag. De oud-katholieke H.H. Jacobus en Augustinuskerk	3	28-29					
	1	28-29					
	6	28-29					
	4	32-33					
Column				Recensies*			
				Algemeen			
- Gameren, Edith van. Handhaven met Hitler - Gameren, Edith van. Kleio, onze chi-meid - Gameren, Edith van. Vroeger zal alles beter worden - Gameren, Edith van. Duiveltjes	4	70		- Onrust, Ger Jan. Marc Verhaegen en Jan Kragt, De vliegende Hollander. Het VOC-complot (2008), Strijd om New York (2009), V-bommen op Antwerpen (2010), Vincent van Gogh. De worsteling van een kunstenaar (2010) - Vriesema, Ben. J.J. Norwich, De pausen. Een geschiedenis	4	66-67	
	5	47			7	67	
	6	48		Tijd van Grieken en Romeinen			
	7	70		- Noordstrand, Joke. Herman Clerix, 1000 jaar Kelten - Onrust, Ger Jan. Penny Clarke, Op avontuur in het verleden. Het verhaal van de mummies - Onrust, Ger Jan. Jane Bingham, De oude Olympische Spelen - Vriesema, Ben. Fik Meijer, Lessen uit Rome	7	66-67	
Het lokaal van...					3	50	
- Groot, Annemiek de. Kleiolokaal van... Ina Beltman - Riel, Marieke van. Kleiolokaal van... Arno van Gils - Riel, Marieke van. Kleiolokaal van... Renate van der Linde - Riel, Marieke van. Kleiolokaal van... Paul Brans	4	30-31			1	34	
	7	46-47		Tijd van Monniken en Ridders			
	6	34-35		Jong, Bert Thijs de. F. Tang, De middeleeuwen in een notendop	5	48	
	5	54-55		Tijd van Steden en Staten			
...en de geschiedenis				Onrust, Ger Jan. Bert Koene, Goede luiden en gemene onderzaten. Assendelft vanaf zijn ontstaan tot de nadagen van de Gouden Eeuw	3	50-51	
- Vriesema, Ben. Ed van Thijn ...en de geschiedenis - Vriesema, Ben. Carla van Bortel ...en de geschiedenis - Vriesema, Ben. Kars Veling ...en de geschiedenis - Vriesema, Ben. Anton van Hooff ...en de geschiedenis - Vriesema, Ben. Jan Marijnissen ...en de geschiedenis - Vriesema, Ben. Ad van Liempt ...en de geschiedenis - Vriesema, Ben. Chris van der Heijden ...en de geschiedenis	1	30-31		Tijd van Ontdekkers en Hervormers			
	2	42-43		- Oudheusden Jan van. J.J. Woltjer, Op weg naar de tachtig jaar oorlog. Het verhaal van de eeuw waarin ons land ontstond - Onrust, Ger Jan. Piet Emmer, Henk den Heijer, Louis Sicking (red), Atlantisch avontuur. De Lage Landen, Frankrijk en de expansie naar het westen, 1500-1800 - Pols, Hans. F. van Lieburg, Een eiland na de reformatie. Schouwenduiveland 1572-1700	7	69	
	3	18-19			7	65	
	4	46-47			5	49	
	5	38-39					
	6	12-13					
	7	24-25					
VGN-nieuws							
- Kooij, Cees van der. Kansen voor kennis. Paboconferentie kennisbases - Pijpker, Harrie. Gerard Rozing, Joop de Vries. Geschiedenisdidactiek voor het VMBO. Verslag van een studiedag	5	52-53					
	4	68-69					

* Sommige boeken gaan over meerdere tijdvakken

Register op Kleio 2011

	nr	pag	down-loads		nr	pag	down-loads
Tijd van Burgers en Stoommachines				- Onrust, Ger Jan. Miriam Sluis, Een koloniale speeltuin. De Antillen achter de schermen - Peters, Ramses. J.C. Kennedy, Bezielende verbanden. Gedachten over religie, politiek en maatschappij in het moderne Nederland - Thijn, Ed van. Maarten van Riel, Zaterdagmiddagrevolutie, portret van de Rode Jeugd, en Henk van Osch, Bram Peper, Man van contrasten - Vriesema, Ben. Fik Meijer, De Middellandse Zee. Een persoonlijke geschiedenis	4	65	
Onrust, Ger Jan. Wilfried Uitterhoeve, Koning, keizer, admiraal. 1810 de ondergang van het koninkrijk Holland	1	37		5	51		
Pols, Hans. Auke van der Woud, Koninkrijk vol sloppen. Achterbuurten en vuil in de negentiende eeuw	4	64					
Vriesema, Ben. Orlando Figes, De Krimoorlog of de vernedering van Rusland	4	67		1	35-36		
Tijd van Wereldoorlogen					1	34-35	
Geugten, Tom van der. Esther Captain en Guno Jones, Oorlogserfgoed overzee. De erfenis van de Tweede Wereldoorlog in Aruba, Curacao, Indonesië en Suriname	2	50					
Kool, Dennis de. Len Smith, In de vuurlinie. Oorlogsdagboek van Len Smith 1914-1918	2	48-49					
Noordstrand, Joke. Hans Ulrich, Wie was Anne Frank?	2	47					
Oudheusden, Jan van. Laurence Rees, Een tijd van duisternis. De Tweede Wereldoorlog door de ogen van daders en slachtoffers	2	49					
Oudheusden, Jan van. Max Cahen, Ik heb dit alles opgeschreven... Vught-Auschwitz-Vught	3	54					
Pols, Hans. John Lanchester, De kapitale crisis. De ondergang van de wereldeconomie. En: Crisis, themanummer van Holland, Historisch Tijdschrift.	3	53-54					
Steen, Nicole van der. Jürg Amann, De Commandant	7	68-69					
Vriesema, Ben. Josje Damsma en Erik Schumacher, 'Hier woont een NSB-er'. Nationaal-socialisten in bezet Amsterdam	3	52-53					
Vriesema, Ben. W. Melching en M. Stuivinga (red), Joseph Goebbels. Hitlers spindoctor. Een selectie uit de dagboeken 1933-1945	5	50-51					
Vriesema, Ben. Koen Koch, Een kleine geschiedenis van de Grote Oorlog 1914-1918	3	51-52					
Tijd van Televisie en Computer							
Hartgerink, Anny. Stijn Fens, Vaticanië. De geheimen van de paus	6	49					
Noordstrand, Joke. Robert D. Kaplan, Moesson, de Indische Oceaan en de toekomstige grootmachten	6	51					
Onrust, Ger Jan. Joe Sacco, Gaze 1956. In de marge van de geschiedenis	6	50-51					

20TH ANNUAL EUROCLIO CONFERENCE & PROFESSIONAL TRAINING AND DEVELOPMENT COURSE REFLECTING REMEMBRANCE TEACHING HISTORY FOR A COMMON CULTURE OF REMEMBRANCE?

ERFURT, GERMANY 7-13 APRIL 2013

History and remembrance

History is most visible in the public eye when it comes to commemoration sites, days of remembrance and controversies related to how one deals with legacies of memory. States, as well as various groups of people, tend to stress the importance of public remembrance as a token of respect to victims, but also as lessons for the future. How do these issues enter the process of History, Heritage and Citizenship Education?

Once per year, History, Heritage, Citizenship Educators from all over Europe, and beyond, have the opportunity to work and think together. At the EUROCLIO Annual Conferences and Professional Training and Development Courses, you

can engage with a multitude of international stakeholders in the field. Come and join a multi-faceted event and contribute to shaping the face of contemporary history education. Learn, inspire, share, develop and listen with hundreds of peers and experts.

This time the conference will take place in the beautiful St. Augustine Monastery in Erfurt, Germany on 7-13 April 2013 and cover a variety of interesting themes which concern History, Heritage and Citizenship Educators from all over Europe and beyond. This conference is a great opportunity to meet your peer colleagues, broaden your knowledge on the conference theme, learn and share experiences.

Conference programmes

The course is embedded in the 20th EUROCLIO Annual Conference, which aims to bring together around 120 History Educators from all of Europe and beyond for a rich and active programme of 6 days, filled with debates, discussions, presentations, workshops, on-site study visits to commemoration sites, schools and educational establishments, city tours and receptions and a social-cultural programme that connects colleagues internationally in a fun and friendly way. The programme will include a series of timeslots allocated for workshops, by participants.

Practical Information

The accommodation during the conference will be organized at St. Augustine Monastery and the Radisson Blu in Erfurt. Erfurt the capital of the Federal State of Thuringia, houses a stunning array of medieval and renaissance architecture, visible in the many small streets, the many churches and synagogues, including the skyline-defining Dom-Cathedral. Our venue located in the heart of the old town.

EUROCLIO Secretariat

Laan van Meerdervoort 70, 2515 AN
The Hague, the Netherlands

Phone: +31 70 3817836 Fax: +31 70 3853669

EU COMENIUS AND GRUNDTVIG FUNDS AVAILABLE

Lastige klus: PTA maken voor het vmbo

Een voorbeeld voor het maken van een goed PTA

Het maken van een goed Programma van Toetsing en Afsluiting (PTA) voor de bovenbouw van het vmbo kan een lastige klus zijn. Uit ervaring én uit gesprekken met geschiedenisdocenten blijkt vaak dat niet duidelijk is wat kan of wat mag. Waaraan denk je bij het maken van een PTA?

Jan-Wolter Smit is docent geschiedenis aan SG De Waardenborch in Holten. Als auteur van Feniks en als vmbo-commissielid van de VGN is hij betrokken bij het ontwerpen van PTA's.

Met name beginnende docenten lopen regelmatig tegen onduidelijkheden aan. In overleg met de vmbo-commissie van de VGN en het College voor Examens (CvE) is besloten een sluitend en kloppend PTA te maken. Een voorwaarde voor het ontwikkelen van een dergelijk PTA was dat het CvE de opzet kritisch zou bekijken en het uiteindelijk zou goedkeuren. Het PTA is te downloaden op de website van Kleio. Bedenk wel dat er meer varianten van dit PTA mogelijk zijn.

Verschillende eisen

Bij het maken van een PTA moet met verschillende inhoudelijke eisen en voorkeuren rekening worden gehouden. In de bovenbouw van het vmbo wordt bij de schoolexamens gekozen uit een vijftal onderwerpen: 'Koloniale relatie Nederland en Indonesië', 'Nederland als industriële samenleving', 'De Koude Oorlog', 'Sociale zekerheid en de Verzorgingsstaat' en 'Cultureel-mentale ontwikkelingen in Nederland na 1945'. Daarnaast moet in het programma ruimte gemaakt worden voor de behande-

ling van de beide vaste examenonderwerpen: de 'Staatsinrichting van Nederland' en het 'Historisch Overzicht vanaf 1900'.

In de officiële CvE-termen betekent dit dat de volgende exameneenheden in de bovenbouw van het vmbo getoetst moeten worden: GS/K/1 t/m GS/K/10, GS/V/1 t/m GS/V/9, waarbij K staat voor de kerndelen en V voor de verrijkingdelen voor de Gemengde Theoretische leerweg (GT) (zie tabel).

Tot slot hechten veel docenten waarde aan het maken van een werkstuk door de leerling of aan het afnemen van een mondeling examen (of aan beide). Zeker gezien het feit dat een vmbo-leerling wellicht met praktische opdrachten op een andere wijze kan laten zien dat hij met geschiedenis kan omgaan. Kortom, om het bovenstaande allemaal in een sluitend en werkbaar programma te krijgen is een hele klus! Een goed PTA kan helpen om het overzicht te krijgen en te behouden.

Wat kan en wat mag?

Sinds het nieuwe examenprogramma (2008) is er voor de docent wat meer ruimte om het PTA naar eigen inzicht in te delen. Zo is het niet meer verplicht om vijf onderwerpen te behandelen, maar moeten er drie de revue passeren. Ook is het toegestaan om onderdelen van de beide eindexamenonderwerpen te toetsen als schoolexamen. Dit biedt de volgende mogelijkheden: in de eerste plaats is de behandeling van het Historisch Overzicht te verdelen over leerjaar drie en vier, wat de druk op het programma vermindert, en de SE-onderwerpen zijn te combineren met de CSE-onderwerpen. Hoe moet je je dat concreet voorstellen? Een van de SE-onderwerpen is 'Nederland als industriële samenleving'. Een van de onder-

delen uit het Historisch Overzicht vanaf 1900 is 'Nederland tussen 1900-1914'. Er zit een bepaalde overlap in beide onderwerpen, onder andere de opkomst van de industrie in Nederland, de sociale kwestie en het ontstaan van vakbonden en politieke partijen. Door beide onderdelen aan elkaar te koppelen, kan in het PTA bij het SE over 'Nederland als industriële samenleving' het volgende komen te staan: *Nederland als industriële samenleving, inclusief het Historisch Overzicht: Nederland tussen 1900-1914.*

Een ander thema dat onderwerpen goed samen laat smelten, is Indonesië. In de theoretische leerweg bevat het Historisch Overzicht drie verrijkingsdelen:

het 'Indonesisch-Nederlands conflict 1945-1949', het 'Midden-Oosten' en de 'Sovjet-Unie onder Lenin en Stalin'.

Het eerste onderdeel sluit naadloos aan op het SE-onderdeel 'de koloniale relatie tussen Nederland en Indonesië', waardoor het volgende ontstaat:

De koloniale relatie tussen Nederland en Indonesië, inclusief het Indonesisch-Nederlands conflict 1945-1949.

Voer je deze koppelingen tussen de verschillende SE- en CSE-onderwerpen consequent door, dan krijg je het PTA zoals dat op de Kleio-site staat. Het CvE heeft kritisch naar dit PTA gekeken en volgens het CvE is de sterke kant ervan dat maar liefst vier onderwerpen behandeld worden, hoewel maar drie van de vijf onderwerpen verplicht zijn. De combinatie van SE- en CSE-onderdelen vindt steeds plaats en ook verrijkingsdelen krijgen de ruimte.

Helder overzicht

Met dit PTA als uitgangspunt en de bovenstaande tips ligt een overzichtelijk document klaar dat de leerlingen en hun ouders een helder overzicht geeft van de stof die de geschiedenisdocent in de bovenbouw van het vmbo behandelt. Tevens is dit een document dat zonder problemen door de onderwijsinspectie zal worden goedgekeurd. ■

Een voorbeeld PTA is te downloaden op www.vgnkleio.nl/kleio.

Verdeling van de examenstof geschiedenis en staatsinrichting GT over centraal examen en schoolexamen. Uit: *Syllabus geschiedenis en staatsinrichting vmbo centraal examen 2012, Utrecht 2010.*

Examenleenheden		GT	CE	moet op SE	mag op SE
GS/K/1	Oriëntatie op leren en werken	X		GT	
GS/K/2	Basisvaardigheden	X		GT	
GS/K/3	Leervaardigheden in het vak geschiedenis en staatsinrichting	X	GT	GT	
GS/K/4	De koloniale relatie Indonesië - Nederland	X		(GT)*	(GT)*
GS/K/5	Staatsinrichting van Nederland	X	GT		GT
GS/K/6	De industriële samenleving in Nederland	X		(GT)*	(GT)*
GS/K/7	Sociale zekerheid en verzorgingsstaat in Nederland	X		(GT)*	(GT)*
GS/K/8	Cultureel - mentale ontwikkelingen in Nederland na 1945	X		(GT)*	(GT)*
GS/K/9	De Koude Oorlog	X		(GT)*	(GT)*
GS/K/10	Historisch overzicht vanaf 1900	X	GT		GT
GS/V/1	Het Indonesisch - Nederlands conflict 1945 - 1949	X			GT
GS/V/2	Nederland en Europa	X			GT
GS/V/3	De verhouding mens - milieu	X			GT
GS/V/4	Ontwikkeling van de gezondheidszorg in Nederland	X			GT
GS/V/5	Verzuiling en ontzuiling in Nederland	X			GT
GS/V/6	Nederland en de Verenigde Staten na de Tweede Wereldoorlog	X			GT
GS/V/7	Verwerven, verwerken en verstrekken van informatie	X		GT	
GS/V/8	Vaardigheden in samenhang	X	GT		GT
GS/V/9	Verrijkingsdeel bij historisch overzicht vanaf 1900	X	GT		GT

* NB: Het schoolexamen bestaat tenminste uit drie kerndelen naar keuze van de school, te maken uit: GS/K/4, GS/K/6, GS/K/7, GS/K/8 en GS/K/9

René Kip

Dit is het lokaal van René Kip, docent geschiedenis aan Scholengemeenschap Van der Capellen in Zwolle. Hij geeft les aan mavo, havo en vwo 1, 2 en 3 en aan mavo en havo 4 (tweetalig onderwijs).

'Tien jaar geleden kwam ik als stagiaire op deze school. Toen was dit lokaal nog weinig inspirerend: donker met een krijtbord en kale muren. Daar heb ik in de loop der jaren wat verandering in aangebracht. Alles is nu wit geschilderd, en ik heb wat historische elementen toegevoegd. Je moet kunnen zien dat het een geschiedenislokaal is, maar het moet tegelijkertijd een rustige omgeving blijven.'

Stoommachine

'De stoommachine gebruik ik om abstracte voorwerpen concreet te maken. Vooral bij een onderwerp als de Industriële Revolutie is dat nodig. Het leuke is dat hij echt werkt. Ik heb ook een miniguillotine met een bot mes. Daar dreig ik voor de grap wel eens mee natuurlijk.'

Zelfgemaakt door leerlingen

'Eens per jaar krijgen de brugklasleerlingen de opdracht om een historisch voorwerp na te maken. Ze mogen zelf kiezen wat dat dan is, als het maar te maken heeft met een van de onderwerpen die we behandeld hebben in de lessen. Ik hecht veel waarde aan ontdekken leren. Leerlingen kiezen zelf een onderwerp waar ze meer van af willen weten, en schrijven er een A4'tje met historische informatie bij. Ze verzinnen van alles: maquettes van dorpjes, een katapult, familieschild of schavot. Ik wil binnenkort een lange plank maken, zodat ik ze beter kan uitstallen.'

Platen van Isings

'Zonder platen van Isings is een geschiedenislokaal geen geschiedenislokaal! Een jaar of zes geleden kocht ik er tien in een antiquariaat. Ik heb de randen eraf gehaald zodat ik ze kon inlijsten. Twee ervan hangen in dit lokaal. Er is zoveel op te zien, ze spreken enorm tot de verbeelding! Ook hangt er een hele rij portretten van historische figuren en met bijhorende anekdotes. Toen ik zelf een brugklasser was, kon ik geen genoeg van krijgen van de boekjes van Suetonius. Mij sprak het erg aan dat historische feiten werden afgewisseld met anekdotes en ik merk dat mijn leerlingen daar ook van houden. De poster met slechtste slechteriken vinden leerlingen ook interessant. Ze kennen Hitler wel, maar Stalin vaak nog niet. De poster van de inval in Constantinopel door Sultan Mehmet II, die leidde tot de val van het Oost-Romeinse Rijk in 1453, heb ik in Istanbul gekocht tijdens een jaarlijks uitje met mijn oude studiegenoten.'

Gasmasker en paspoort

'De speldjes en roebels vond ik op een Russisch marktje in Riga. Het leek net een schroothoop: overal waar je maar keek, lagen oude fietsen en ijzer. Ik vroeg de marktkoopman of hij nog meer had over het communisme. Toen kwam hij aanzetten met dit paspoort en het gasmasker!'

Beeldje Van der Capellen

'Dit beeldje is van Van der Capellen zelf. Het stond bij de administratie, maar nu staat het hier. Leerlingen vinden het interessant om te weten naar wie de school is vernoemd. Vaak kennen ze Thorbecke met zijn grondwet wel, maar Van der Capellens pamflet was toch hét startsein voor de patriotse revolutie.'

Hoop en teleurstelling

Kleine geschiedenis van het Joods-Palestijnse conflict

In 2010 verscheen op televisie een documentaire over hooligans. De verslaggever raakte in gesprek met hooligans van de voetbalclub Wisla uit Krakow. Toen hen gevraagd werd waarom ze de supporters van hun aartsrivaal Cracovia haatten, antwoordde één van hen: 'Tsja, waarom haten de Joden en Palestijnen elkaar? Ze hebben een andere religie. Ze geloven in iets anders. Wij geloven ook in iets anders. En het is traditie. Het wordt van vader op zoon doorgegeven.'

Robert Boonstra is redacteur van Kleio.

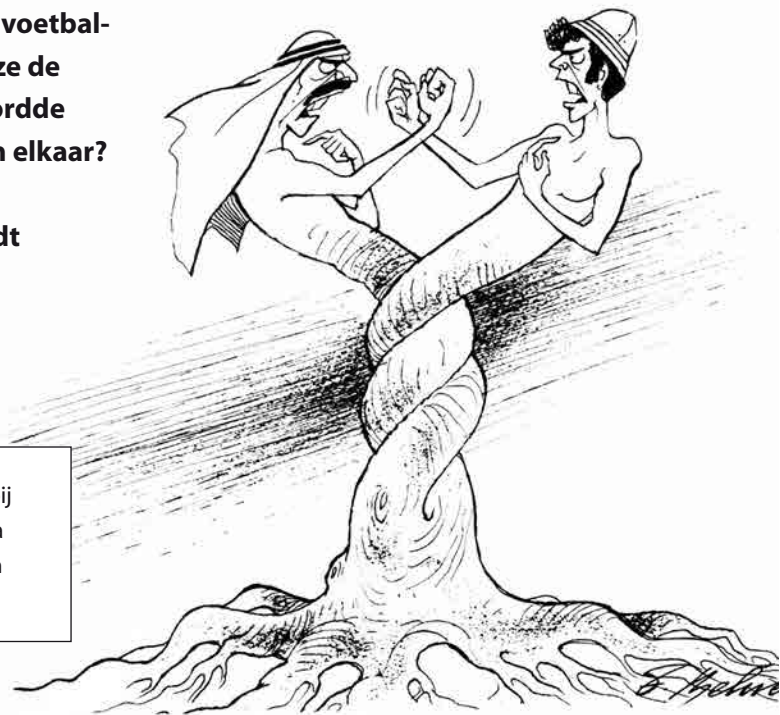
Dit artikel biedt extra informatie en bronnen bij het onderwerp 'De brandhaard Israël/Palestina (1945-1979)', onderdeel van het vmbo-examen 2013, Historisch Overzicht

Door de cartoonist Fritz Behrendt de strekking van de uitspraak treffend weergegeven. Met hun onderlichamen als boomwortels in elkaar verstrengeld maken een Jood en een Palestijn ruzie: 'Wij waren hier eerst!' Heeft de hooligan gelijk? Is het verschil in geloof dé oorzaak van dit gecompliceerde conflict? Volgens veel Arabieren niet. Naar hun mening is het conflict niet religieus. Maar wat dan wel? Voor een oriëntatie op het antwoord loont het de moeite om een blik te werpen op de jaren tussen 1920-1945, de periode vlak na de Balfourverklaring en het begin van het Britse mandaat tot vlak voor het uitroepen van de staat Israël.

► Eugene Rogan, *De Arabieren. Een geschiedenis* (Amsterdam 2011) p. 268.

De mandaatgebieden onder de Britten en Fransen in het Midden-Oosten.

Boven: Fritz Behrendt verbeeldt de complexiteit van de aanspraken op Palestina op heldere wijze.

Cijfers en vragen

In 1882 bestond de bevolking van Palestina uit 85 procent islamieten, 9 procent christenen en 3 procent Joden (ca. 24.000 Joodse inwoners). In de periode daarop trokken grote groepen Joodse migranten naar Palestina waardoor de Joodse gemeenschap groeide tot ca. 50.000 in 1903 en 85.000 in 1914¹.

De mandaatregering in Palestina stelde in 1946 een rapport samen waarin de tabellen 1 en 2 zijn opgenomen. De cijfers geven een overzicht van de migratie naar Palestina. Wie immigreerde? En waar kwam men vandaan? Door enkele gebeurtenissen naast de cijfers te leggen, komen al snel enkele vragen naar boven drijven. Het opvallendst zijn de cijfers in de jaren dertig. Aan het begin van dit decennium komt Hitler aan de macht, in het midden ervan worden onder andere de rassenwetten aangenomen en aan het einde breekt de Tweede Wereldoorlog uit. Hoe kan het dat alleen aan het begin van de bedreigende situatie voor Joden in Europa een toename van vluchtelingen uit Europa en Duitsland te zien is? Waarom daalt dit aantal na 1935? Waarom stopt de migratie nagenoeg aan de vooravond van de Tweede Wereldoorlog?

Balfourverklaring en mandaat

In 1917 werd de zogenaamde Balfourverklaring uitgevaardigd: ‘Zijne Majesteits regering is de stichting van een nationaal tehuis voor het Joodse volk in Palestina gunstig gezind, en zal haar beste krachten geven om het bereiken van dat doel te vergemakkelijken, waarbij duidelijk in het oog moet worden gehouden dat er niets mag gebeuren dat de burgerlijke en godsdienstige rechten van de bestaande niet-Joodse gemeenschappen in Palestina of de rechten en politieke status die de Joden in andere landen genieten, aan zou kunnen tasten...’.² Deze verklaring, waarin stond dat de Britten welwillend stonden ten aanzien van de stichting van een Joodse staat in Palestina (en het feit dat ze het mandaat voerden vanaf de jaren twintig), maakte twee soorten nationalisme mogelijk. Voor de Joden was er een thuisland waarin zij zich als natie konden vestigen. Voor de Arabieren in Palestina stond het thuisland echter onder druk. Volgens historicus Rashid Khalidi gaat op dit moment de tweede fase in van de constructie van de Palestijnse identiteit.³ Niet alleen waren de afspraken met en de beloften van zelfstandig bestuurde landen aan de Arabieren geschon- den, Palestina kreeg in de jaren twintig te kampen met een omvangrijke instroom van Joodse kolonisten. Veel land werd met behulp van rijke Amerikanen opgekocht, de Joden waren beter georganiseerd en bemachtigden steeds meer en betere grond. Dit leidde ertoe dat Arabische pachtboeren hun grond en werk verloren. Het economische verschil dat zich aftekende tussen de Joodse kolonisten en de Arabische boeren had verschillende geweldsuitbarstingen tot gevolg. De Arabie- ren werden naar hun zin te weinig gehoord door de Britse bestuurders en raakten in toenemende mate ontevreden met het man- daatbestuur. Dit leidde niet alleen tot hevige en zeer gewelddadige rellen in het midden van de jaren dertig. Het leidde er ook toe dat Arabieren, zoals de moefiti van Jeruzalem, Amin al-Hoesseini, contact zochten met de Duitsers. Hij was niet de enige; in meerdere Arabische landen voeren vooraanstaande nationalistten een pro-Duitse koers. De vijand van mijn vijand is immers mijn vriend. Met de toenemende invloed en dreiging van nazi- Duitsland werden de Britten gevoelig voor de eisen van de Arabieren. Dit leidde ertoe dat een van de grootste grieven, de instroom van

Tabel 1: Aantallen Joodse, christelijke, islamitische en andere geregistreerde immigranten. Uit A survey of Palestine, opge- steld door de Britse regering van mandaatgebied Palestina.

Jaar	Totaal	Joden	Christenen	Moslims
1920 (sept-dec)	5.716	5.514		202
1921	9.339	9.149		190
1922	8.128	7.844		284
1923	7.991	7.421	402	168
1924	13.553	12.856	510	187
1925	34.641	33.801	741	99
1926	13.910	13.081	611	218
1927	3.596	2.713	758	124
1928	3.086	2.178	710	198
1929	6.566	5.249	1.117	200
1930	6.433	4.944	1.296	193
1931	5.533	4.075	1.245	213
1932	11.289	9.553	1.524	212
1933	31.977	30.327	1.307	343
1934	44.143	42.359	1.494	290
	Totaal	Joden	Arabieren	Anders
1935	64.147	61.854	903	1.390
1936	31.671	29.727	675	1.268
1937	12.475	10.536	743	1.196
1938	15.263	12.868	437	1.922
1939	18.433	16.405	376	1.652
1940	5.611	4.547	390	674
1941	4.270	3.647	280	343
1942	3.052	2.194	423	435
1943	9.867	8.507	503	857
1944	16.476	14.464	680	1.332
1945 (jan-nov)	13.984	12.032	714	1.238

Tabel 2: Voornaamste herkomstplaatsen van Joodse migratie naar Palestina. Uit A survey of Palestine, opgesteld door de Britse regering van mandaatgebied Palestina.

Land van herkomst	1922-1929	1936	1937	1938	1939	1940	1941	1942	1943	1944
All countries	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
Polen	46	41	35	25	11	19	10	17	24	5
Rusland	20	2	2	1	-	-	1	-	-	-
Duitsland	-	27	34	52*	58	17	3	6	1	3
Roemenië	6	5	3	4	3	21	-	4	2	27
Litouwen	5	3	2	1	1	5	19	-	-	-
V.S.	3	1	2	1	-	-	-	-	-	-
Tsjecho-Slowakije	-	-	-	-	14	11	-	2	1	3
Andere landen	20	21	21	16	13	27	46	71	72	62

* Inclusief Oostenrijk

Joodse kolonisten, aan de orde gesteld werd in het zogenaamde Witboek in 1939. Hierin kondigden de Britten niet alleen aan dat de zelfstandigheid van Palestina binnen tien jaar tot stand moest komen, ook de immigratie van de Joden moest aan banden worden gelegd.⁴ Doordat de Arabieren onder die omstandig- heden de grootste bevolkingsgroep zouden vormen, kregen ze weer hoop op een eigen staat. De hoop van de Joden daarop, die met de Balfourverklaring was aangewakkerd, werd aan de vooravond van de Tweede Wereldoor- log met het Witboek getorpedeerd. Door de clustering van tegenstrijdige toezeggingen, (vermeende) rechten en nationale aspiraties ▶

▶ Balfourverklaring. Vrij vertaald in: J. van Oudheusden en R. Boonstra, *Feniks. De geschiedenis van het Midden-Oosten. Examenkatern*.
▶ R. Khalidi, *The Palestinian Identity. The construction of Modern Consciousness* (Columbia University Press, 1997).
▶ Ruud Hoff, *Het Midden-Oosten. Een politieke geschiedenis* (Utrecht 1991) p.62-67.

werd het meteen na de Tweede Wereldoorlog lastig om een acceptabele politieke oplossing te vinden. Beide groepen zetten hun hakken in het zand en maakten zich klaar om hun rechtmatige thuisland te claimen. En de Britten? Na de Holocaust konden ze de weg naar Palestina niet met goed fatsoen afsnijden. Maar de Arabieren wezen op de gemaakte toezeggingen in het Witboek. De Britten stonden dan ook haastig het mandaat af. De cartoon hieronder laat zien hoe de wereld angstvallig de vertrekdatum van de

Britten, 15 mei 1948, afwachtte. Vastberaden om een veilige haven voor het Joodse volk te creëren sprongen de Joodse leiders in het machtsvacuüm en stichtten onder leiding van David Ben Goerion de staat Israël. De vijandelijkheden die volgden, hebben een halve eeuw in verschillende vormen aangehouden, van open oorlogen tot het plegen van terreurdaden. Het gaf aan dat Arabieren zich niet neerlegden bij de stichting van een staat op de hun 'ontstolen' grond. Gezamenlijke acties om de staat Israël van de kaart te vegen, mochten echter niet baten, wat de religieuze lotsbestemming volgens veel zionisten des te duidelijker onderstreepte. Ze hadden altijd te maken gehad met de strijd van 'de velen tegen de weinigen', *me'atim mul rabim*, maar het Beloofde Land wisten ze ondanks de numerieke minderheid vanaf 1948 te behouden. ■

Om verder te lezen

- Ruud Hoff, *Het Midden-Oosten. Een politieke geschiedenis* (Utrecht 1991).
- R. Khalidi, *The Palestinian Identity. The construction of Modern Consciousness* (Columbia University Press, 1997).
- Jan van Oudheusden, *Een kleine geschiedenis van het Midden-Oosten* (Amsterdam 2012).

Boven: De voorname moefiti van Jeruzalem Amin al-Hoesseini wordt ontvangen door Adolf Hitler (28 november 1941). Foto: Heinrich Hoffmann, Bundesarchiv, Bild.

Hiernaast: De wereld wacht in spanning de terugtrekking van de Britten uit Palestina af.

Website Geschiedenisleraar.nl

Heldere artikelen en beelden voor geschiedenisles in het vmbo

Het is een kunst op zich om de lessen geschiedenis in het vmbo boeiend, begrijpelijk én voldoende informatief te maken. Waar vind je aantrekkelijke verrijkingsstof in duidelijke taal, waarmee leerlingen ook zelf aan de slag kunnen?

Met name voor docenten in het vmbo biedt de website **Geschiedenisleraar.nl** een uitgebreide collectie artikelen, presentaties en beelden om lessen te verlevendigen. Jan-Wolter Smit heeft de site in eerste instantie opgezet om leerlingen van extra informatie te voorzien, maar in de praktijk zullen vooral docenten er gebruik van maken. Voor elk van de tien tijdvakken is een aantal relevante, ooit elders gepubliceerde nieuwsberichten bijeengebracht, die soms opzienbarende feiten bevatten. Ook zijn bij veel thema's links naar videofragmenten toegevoegd. Bij de artikelen is aangegeven of het taalgebruik eenvoudig of moeilijker is, de videofragmenten zijn meestal kort en vaak afkomstig van de Schooltv-beeldbank of populaire Teleac-documentaires.

Spannende artikelen

Zo wordt bij Jagers en Boeren het thema 'Egypte' uitvoerig toegelicht met twee fragmenten over mummies, drie afleveringen van een documentaire die ook het hedendaagse Egypte in beeld brengt, aanvullende informatie van Wikipedia en een paar spannende artikelen over nieuwe onderzoeksresultaten. Het thema 'Romeinen' biedt minstens zoveel moois: drie afleveringen van 'Vroeger & zo' van Schooltv, een virtuele reconstructie van het castellum bij Xanten, een link naar

extra informatie over Romeinse goden en een schat aan artikelen over archeologische vondsten. Een bericht vermeldt dat historicus René Voorburg de beroemde Romeinse Peutinger-kaart heeft weten om te zetten naar een echt werkende routeplanner. De link naar omnesviae.org is er bijgeleverd! Ook de thema's in de twintigste eeuw zijn rijkelijk voorzien van boeiende extra's: zo zijn bij de Eerste Wereldoorlog afleveringen van een documentaire vol originele filmbeelden opgenomen. In de tweede aflevering vertelt een van de laatste veteranen, de Belg Jules Leroy, over zijn eigen ervaringen. Het thema 'Tweede Wereldoorlog' is vooral gevuld met allerlei intrigerende artikelen over kleine en grote ontdekkingen.

Tijddlijnen

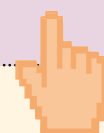
Bij veel tijdvakken zijn geanimeerde tijddlijnen toegevoegd, die met Quicktime zijn af te spelen. Men kan de verschillende gebeurtenissen aanklikken, zodat de toelichting goed te lezen is. Bovendien bevat de website interactieve presentaties bij veel historische onderwerpen, die met de muis te bedienen zijn en kant-en-klaar in een les kunnen worden gebruikt. De teksten zijn summier en er is weinig beeld in opgenomen; hier is voor de docent nog wel wat huiswerk te doen. Daar staat tegenover dat voor elk tijdvak

beeldbronnen zijn opgenomen, die naar believen kunnen worden geopend en naast elkaar op het scherm geplaatst. Prachtig zijn ook de panoramafoto's, die 360 graden rondom het verwoeste Hiroshima tonen, of het maanoppervlak bij de eerste maanlanding, of de omgeving van de piramides van Gizeh... Er is zelfs een impressie van het leven in een loopgraaf. Origineel is de omvangrijke verzameling 'infographics': mooie grafieken met (helaas vaak Engelstalige) toelichting. Verder is een drietal onderzoeksopdrachten opgenomen, naast enkele eenvoudige webquests, en zijn er artikelen over het toepassen van ICT in de les. De webshop met meer en minder historisch verantwoorde, maar onderhoudende films, maakt het ruime aanbod compleet. ■

Op de voorpagina van geschiedenisleraar.nl staan relevante nieuwsberichten, bijvoorbeeld dat er een speelfilm over Anne Frank gemaakt wordt.

www.geschiedenisleraar.nl

De vmbo-commissie stelt zich voor

Een van de commissies van de VGN is de vmbo-commissie. Zoals de naam al aangeeft, is deze commissie ingesteld om de belangen van het vmbo in de VGN en elders te vertegenwoordigen. Sinds enige jaren is de vmbo-commissie weer zeer actief.

Eens in de vijf weken zit een club vmbo-docenten, met liefde voor hun vak en voor de leerlingen op het vmbo, bij elkaar in een restaurant vlak bij station Amersfoort. Ze bespreken daar nieuwe ontwikkelingen in het (vmbo-)onderwijs, het vmbo-examen, bijdragen aan conferenties en verder alles wat actueel is voor het onderwijs van geschiedenisdocenten op het vmbo.

De vmbo-commissie bestaat momenteel uit de volgende personen: Bert de Vos (voorzitter), Gerard Rozing, Jos Niewold, Lammert Doedens, Dennis Koolmoes, Fred van Kruistum, Jan-Wolter Smit en Martin Bezemer. De laatste is ook de vertegenwoordiger in het algemeen bestuur van de VGN. Het is een divers gezelschap, dat momenteel helaas alleen uit mannen bestaat. De diversiteit zit in de verschillende werkzaamheden van de leden. Naast dat iedereen uiteraard docent geschiedenis is (of was) op het vmbo, is er iemand die lesgeeft op een lerarenopleiding, wordt er door een aantal gewerkt aan eigen (educatieve) projecten (al dan niet

in samenwerking met een uitgever), zit er een teamleider bij en hebben we een gepensioneerde in ons midden. Ook de diverse regio's van ons land zijn goed vertegenwoordigd.

Bespreken van het examen

Een belangrijk onderwerp waar wij ons als commissie mee bezig houden is het vmbo-examen. Dat doen we ten eerste door het recente examen te bespreken. Deze bespreking, vaak in aanwezigheid van het CITO en het CvE, vindt ongeveer een week na het examen plaats in Utrecht. De uitkomsten worden altijd zo snel mogelijk op de site van de VGN gezet, zodat iedereen die het examen nakijkt, ze kan gebruiken. Het is geen officieel document, maar wordt in het algemeen wel geaccepteerd als aanvulling op het correctiemodel. Dit document vormt ook het uitgangspunt voor de regionale besprekingen, die door de commissie worden georganiseerd. Het andere aandachtspunt met betrekking tot het examen is de kwaliteitsbewaking. Aan de hand van onze eigen ervaringen en ge-

luiden uit het veld, bijvoorbeeld op conferenties, proberen we steeds in de gaten te houden of het examen nog voldoet, welke kritiekpunten er zijn en of er verbeteringen mogelijk zijn. Dat wordt dan met de bevoegde instanties besproken. Momenteel zijn we bezig om te proberen het examen zodanig aan te passen dat het nog werkbaarder wordt. Daarvoor is een voorstel geformuleerd, in overleg met het CITO en het CvE, waar binnenkort een beslissing over moet worden genomen. Zodra hierover meer bekend is, wordt u door middel van de site en Kleio nader geïnformeerd.

Nascholingsdag

Een ander belangrijk punt voor de commissie is de jaarlijkse conferentie over het examen. De afgelopen vijf jaar werd deze succesvolle nascholingsdag voor vmbo-docenten georganiseerd in samenwerking met het Centrum voor Leren en Educatie (het voormalige IVLOS) in de persoon van Hanneke Tuithof. Dit is een van de weinige nascholingen die specifiek is gericht op het vmbo. We proberen hier, naast lezingen en

V.l.n.r.
Fred van Kruistum
Gerard Rozing
Bert de Vos
Martin Bezemer
Dennis Koolmoes
Jan-Wolter Smit
Jos Niewold

NIEUW VOOR DOCENTEN

TIJDVAKKENLEZINGEN

Gratis avondlezingen door museumconservatoren over de kenmerkende aspecten van de eerste vier tijdvakken.

22 november 2012 Grieken en Romeinen (de klassieke vormtaal)

10 januari 2013 Jagers en boeren (levenswijze van jagers en verzamelaars + ontstaan van landbouw en landbouwsamenlevingen)

NASCHOLINGSDAG FILMDIDACTIEK

Nascholingsmiddag bij de tentoonstelling 'Egypte in de film' op **9 november 2012** over het gebruik van moderne media en film in het geschiedenisonderwijs.

MEER INFORMATIE EN AANMELDEN OP WWW.RMO.NL/GESCHIEDENIS

een leermiddelenmarkt, praktische workshops te organiseren voor docenten die in de eindexamenklassen van het vmbo lesgeven.

Afgelopen jaar hebben we ook overleg gehad met de redactie van Kleio over de praktische aard van de artikelen die in Kleio verschijnen. Een rubriek als 'Kleio in de klas' juichen wij van harte toe en van dit soort artikelen zouden wij er eigenlijk nog meer willen. Praktische artikelen waarmee je als docent in de klas direct aan de slag kunt.

Onderwijsontwikkelingen

Ten slotte proberen wij de algemene onderwijsontwikkelingen en de ontwikkelingen die specifiek voor het vmbo zijn, in de gaten te houden en te kijken hoe wij daar op zouden moeten reageren. Zo zijn wij ons nu aan het beraden op de vraag wat we moeten met M&M, dat met name in de beroepsgerichte leerwegen wordt gegeven. Een ander punt is hoe om te gaan met de digitalisering van het onderwijs, zowel in de klas, als in de leermiddelen en de examens.

Wellicht zijn er nog punten die u onder de aandacht van de commissie wil brengen. U kunt de leden van de commissie altijd benaderen met vragen, suggesties of opmerkingen die het vmbo betreffen. U kunt dan het beste contact opnemen met Martin Bezemer: mbezemer@groevenbeek.nl. Wij doen ons best om binnen en buiten VGN-verband het vmbo te vertegenwoordigen en hopen dat ook de komende jaren te kunnen blijven doen. ■

'Het gaat erin als koek!'

De stripboeken van Eric Heuvel in de klas

De Anne Frank Stichting publiceerde de afgelopen jaren verschillende stripboeken over de Tweede Wereldoorlog. Maar hoe gebruik je bijvoorbeeld *De Terugkeer*, een verhaal over Nederlands-Indië in oorlogstijd, in de klas? Fred van Kruistum doet verslag.

Fred van Kruistum is docent geschiedenis op het Kennemer College in Heemskerk en lid van de vmbo-commissie van de VGN.

Na het verschijnen van *De Ontdekking*, het eerste stripboek voor het onderwijs van de Anne Frank Stichting, was ik net als veel andere docenten enorm enthousiast. Toen er werkboekjes en filmpjes bijkwamen en er ook nog het stripboek *De Zoektocht* verscheen, is het materiaal niet meer uit ons lesprogramma voor leerjaar 2 van het vmbo verdwenen. Ieder jaar laten wij de Tweede Wereldoorlog als een groot driedaags project terugkomen. We maken dan twee dagen vrij voor de stripboeken en combineren dit met een bezoek aan het Verzetsmuseum en de Hollandsche Schouwburg in Amsterdam.

Derde deel

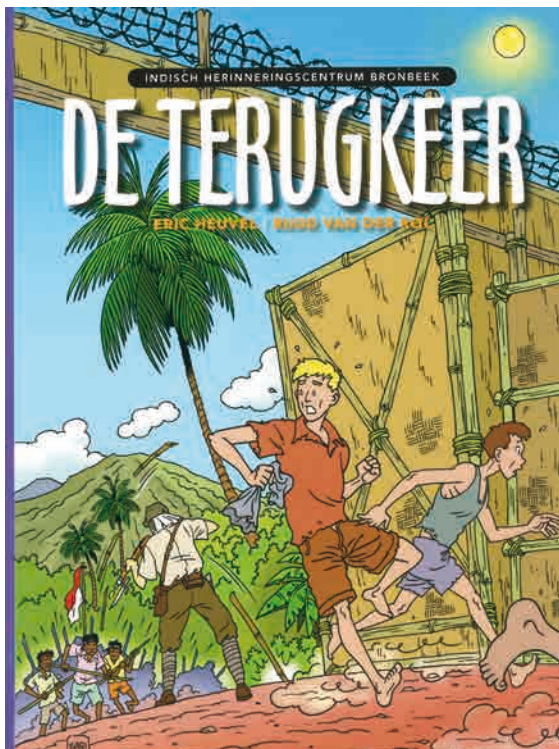
Het enige wat nog miste, was iets over de geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog in onze oud-kolonie Nederlands-Indië. Bij toeval hoorde ik op een van de didactiekdagen van de VGN in Vught dat Eric Heuvel inmiddels bezig was met een derde deel van de stripboekenreeks. Ruim een jaar later kreeg ik een exemplaar van *De Terugkeer* in handen en heb toen direct 120 exemplaren voor onze leerlingen besteld. Maar hoewel ook dit stripverhaal vooral is geschreven voor de onderbouw van

het middelbaar onderwijs, gebruiken wij *De Terugkeer* in leerjaar 3 van het vmbo. Het leek ons niet verstandig om alles in hetzelfde leerjaar voorbij te laten komen, daarvoor is het gewoon te veel. Wij vinden het echter geen optie om een van deze prachtige stripverhalen te laten zitten en willen alles optimaal gebruiken om deze geschiedenis op een andere manier te behandelen.

In onze ogen kun je de *De Terugkeer* uitstekend gebruiken in de bovenbouw van het vmbo.

Mede doordat het verhaal niet alleen over de Tweede Wereldoorlog gaat, maar ook over de periode hiervoor, de nasleep van de oorlog en het wegvallen van onze kolonie Nederlands-Indië, sluit *De Terugkeer* perfect aan op module 1 van leerjaar 3: Nederland en Indonesië. Na de behandeling van deze module in de les hebben de leerlingen meer dan genoeg bagage om *De Terugkeer* zonder enige moeite te lezen. Module 1 eindigt zo ongeveer in de periode waarin het verhaal van *De Terugkeer* zich afspeelt. Daarnaast vindt onze sectie dat *De Terugkeer* ook behoorlijk goed te gebruiken is in leerjaar 4, waarbij je gemakkelijk kunt aansluiten op verrijkingsthema 2 over het onafhankelijk worden van Indonesië.

Overzichtelijk aanbieden

Zoals altijd zetten wij onze leerlingen in groepjes van 3 tot 4 aan het werk en laten ze in de les het stripverhaal lezen. Aan de hand van de werkbladen wordt het verhaal in stukken verdeeld en na het lezen van een aantal pagina's moeten er wat vragen worden beantwoord. Zeker voor vmbo-leerlingen wordt dit heel overzichtelijk aangeboden. Nadat de leerlingen een deel van het verhaal hebben gelezen en eerst even voor zichzelf de bijbehorende vragen hebben beantwoord, laten we ze alles met elkaar bespreken. De insteek is dan dat wij graag willen dat de leerlingen de vragen en antwoorden aan elkaar uitleggen (mochten er onduidelijkheden zijn) en dat alle leerlingen iedere vraag en antwoord plus de gelezen tekst echt moeten hebben begrepen. Vervolgens doen wij als docent dit nog even dunnetjes over door het klassikaal te bespreken en met de leerlingen een korte samenvatting te maken aan de hand van steekwoorden die op het bord komen te staan. Hierbij wordt de tijdlijn gebruikt. Om het tempo er wel een beetje in te houden, slaan we wat vragen en opdrachten over. Van de spiekbriefjes en de groepsopdrachten (rollenspel) maken we geen gebruik, hoewel bij de klassikale bespreking wel wat elementen hieruit terugkomen. Het streven is om per les (50 minuten) twee werkbladen af te krijgen, anders duurt het allemaal wat te lang en zou je zo'n zes lessen moeten gebruiken om het hele verhaal te lezen en te bespreken. Niet alle leerlingen werken en lezen natuurlijk even vlot, daarom kiezen wij

voor één blokkur, waardoor eventueel uitloop dan toch mogelijk is. Overigens maken wij verder geen gebruik van andere groepsopdrachten, zoals de quiz, het woordspel en de droomreis. Wij vinden het het belangrijkste dat al onze leerlingen het hele verhaal uiteindelijk hebben gelezen, het in eerste instantie vooral met elkaar hebben besproken en dat ze dus op een andere manier dit stuk geschiedenis leren kennen.

Ander stripverhaal

Al ver voordat de *De Terugkeer* was verschenen, is er een ander historisch stripverhaal uitgegeven van Eric Heuvel. Dit is een veel minder bekend boek en verscheen niet in opdracht van de Anne Frank Stichting of het Indisch Herinneringscentrum Bronbeek, maar van Museum Markt 12 in Aalten. Een *spin-off* van de *De Ontdekking*, zoals Heuvel op zijn eigen website aangeeft. Het gaat dan om *De Schuilhoek/Das Versteck*. Een kort verhaal (8 pagina's) in het Nederlands (en als je het stripboek omdraait in het Duits) over onderduiken. Hierbij was echter geen introfilmpje of ander werkmateriaal. Wij hebben dit verhaal toegevoegd aan het driedaagse project in leerjaar 2 en doen dit in samenwerking met de sectie Duits. De leerlingen moeten, voordat ze *Das Versteck* in het Duits gaan lezen, eerst wat Duitse woordjes leren die in het verhaal terugkomen en van belang zijn om het verhaal te begrijpen. Na het lezen gaan onze leerlingen in groepjes de vragen en antwoorden met elkaar bespreken. Aangezien er geen werkmateriaal was, hebben we zelf een werkboekje (met een stuk of veertig vragen en een puzzel op het eind) in elkaar gezet. Ditzelfde stripverhaal laten we de basisschoolleerlingen tijdens de introductielessen lezen (uiteraard dan in Nederlands) en vervolgens ook weer met elkaar de vragen (in ons zelfgemaakte werkboekje) maken. Deze vragen zijn mede in overleg met een basisschoolleerares uit groep 8 tot stand gekomen, zodat er wel enige aansluiting is met deze groep leerlingen. Net als altijd: ieder verhaal gaat erin als koek! ■

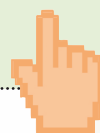
Meer informatie

De Ontdekking: www.annefrank.org/ontdekking

De Zoektocht: www.annefrank.org/zoektocht

De Schuilhoek: www.markt12.nl

De Terugkeer: www.deterugkeer.nl

Jan Willem Brouwer en Johan van Merriënboer
P.J.S de Jong, Een biografie, Van buitengaats naar Binnenhof. (Boom: Amsterdam 2011), 392 blz., € 24,90

Ik geloof dat het Wim Kan was die op grond van de televisiebeelden van het bezoek van de Nederlandse regeringsvertegenwoordigers Luns en De Jong aan de Amerikaanse president Nixon in 1969 opmerkte dat ze eruitzagen als een stokbrood met sleutelhanger. Premier De Jong kon letterlijk in de schaduw staan van de minister van Buitenlandse Zaken. Zijn lengte heeft een militaire – hij werd op zestienjarige leeftijd met zijn 1,62 meter op de groei bij de marine aangenomen, maar er zou geen millimeter meer bijkomen – en politieke loopbaan niet in de weg gestaan. Uiteindelijk zou hij, als 95-jarige, op het voorlaatste CDA-congres als mastodont eindigen. In overdrachtelijke zin zat er dus toch wel groei in. En wat zijn carrière betreft: die werd vooral getekend door verantwoordelijkheidsbesef.

Op 13 mei 1940 – één dag voorde capitulatie – vertrok De Jong als oudste officier met de onafgebouwde onderzeeboot O24 vanuit Rotterdam naar Engeland. Daar werd het schip voltooid. Vanaf het najaar van 1940 tot in de zomer van 1945 zou hij, eerst in de wateren rond Europa, later ook op de Stille Oceaan – en vanaf 1944 als commandant – met de O24 deelnemen aan de gevechten op zee. Pas in april 1946 keerde hij met zijn schip en bemanning terug in Nederland.

De Jong wilde admiraal worden en in de eerste jaren na de oorlog maakte hij ook – op een uitstapje als adjudant van koningin Juliana na – flink carrière op zee. Tot 1959. Want toen kreeg hij, terwijl hij als kapitein ter zee het commando had over de jager Gelderland, tijdens een

Navo–vlootoefening op de Atlantische Oceaan, het bevel zich in Den Haag te melden. Formateur Beel en KVP-leider Romme wilden hem als staatssecretaris van Defensie (voor marine) in het kabinet-De Quay.

De Jong betrad aan de vooravond van de tumultueuze jaren zestig de politieke arena. Voorlopig was de positie van Defensie daar onomstreden, het land zat volop in de greep van de Koude Oorlog en er dreigde een conflict met Indonesië over Nieuw-Guinea. Zo'n negentien procent van de rijksbegroting was bestemd voor de landsverdediging; er mocht flink geïnvesteerd worden in nieuw materiaal. De marine had zelfs plannen voor de bouw van een nucleaire onderzeeër.

In die beginjaren hield De Jong, eerst als staatssecretaris onder premier De Quay, later als minister in de kabinetten-Marijnen, Cals en Zijlstra, zich vooral bezig met de interne organisatie van het ministerie: er kwam een andere structuur en de verdeelsleutel voor de uitgaven werd definitief vastgesteld (landmacht 50 procent, luchtmacht en marine elk 25 procent). Een verdeling die tot het einde van de Koude Oorlog zo zou blijven.

De KVP-top, met name Schmelzer, wilde na de verkiezingen van 1967 De Jong, nadat andere kandidaten waren afgefallen, als premier hebben in een kabinet met KVP, ARP, CHU en VVD. Maar de samenleving van de tweede helft van de jaren zestig was niet meer dezelfde als die van tien jaar daarvoor: Nederland was in snel tempo aan het veranderen. De aanhoudend sterke economische groei zorgde voor welvaart, ontzuiling, inflatie, polarisatie en gezagsverhoudingen die op hun kop waren gezet. Het borrelde en giste in het land en de politieke elite was verward. Het vertrouwen in de traditionele politiek was, zeker na de nacht van Schmelzer, sterk

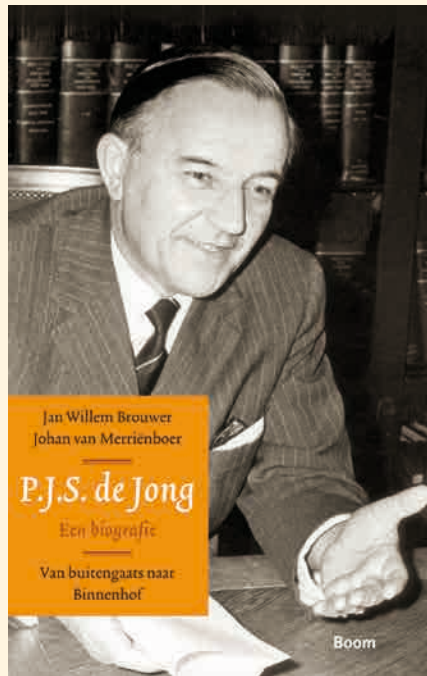
gedaald. De Jongs eigen partij was verdeeld over de te volgen koers en haar aanhang kalfde razendsnel af (acht zetels verlies bij de laatste verkiezingen!). Kortom: het land was in een sociaal-culturele en politieke crisis. Tegen deze achtergrond kan niet gezegd worden dat De Jong het slecht heeft gedaan: hij leidde zijn centrumrechtse kabinet door woelig maatschappelijk water met talloze klippen (Maagdenhuisbezetting, gezagscrisis in Amsterdam, staking in de Rotterdamse haven en de eerste Molukse gijzeling) uiteindelijk naar de veilige haven van het einde van de parlementaire periode. Het kabinet-De Jong was het tweede naoorlogse kabinet dat de rit uitzat. Het gaf het land en zijn bestuur een politieke adempauze door de nieuwe verhoudingen in de samenleving uit te laten kristalliseren (zoals in het hoger onderwijs en in de sfeer van huwelijk en zedelijkheid) en pas wanneer het echt niet anders kon krachtig het gezag te handhaven. Het was dit gematigde leiderschap dat de culturele verandering in goede banen leidde. Zonder al te veel geweld is Nederland in deze periode veranderd in een open, moderne samenleving, omdat ook de pragmatische elite dat wilde. En tussen 1967 en 1971 gaf De Jong sturing aan deze transformatie. Hij deed dat op een rustige en bescheiden wijze. Daardoor heeft hij zichzelf en zijn kabinetsbeleid, dat voor talloze structurele vernieuwingen zorgde, volgens de schrijvers van zijn biografie, nooit goed voor het voetlicht gebracht, ondanks de door hem ingevoerde wekelijkse persconferentie. Ook was De Jong een atlanticus die pal achter het Amerikaanse beleid in Zuidoost-Azië stond.

Beide zaken zorgden ervoor dat zijn kabinet al snel een conservatief imago kreeg bij pers en publiek waar het niet meer van afkwam.

Bij de verkiezingen van 1971 verloor de KVP opnieuw (nu zeven zetels). De partij was ook in de greep van de vernieuwing gekomen; men wilde af van het behoudende karakter en zocht toenadering tot de PvdA. En daarvoor was De Jong een sta-in-de-weg. Daarmee kwam een einde aan zijn politieke carrière; hij werd afgedankt door zijn partij. Over de informatie van het kabinet-De Jong hebben Bouwer en Merriënboer nog een aardig detail te melden. De Jong had Aantjes graag als minister van Volkshuisvesting gehad. Maar Biesheuvel, de partijleider van de ARP, belde De Jong op met de mededeling dat hij beter naar een andere kandidaat kon uitkijken: Aantjes had een oorlogsverleden. Dat was blijkbaar bij de ARP-leiding bekend. De BVD, die de anteceden-ten van de kandidaat-ambtsdragers had nageplozen, was niets opge- vallen. Aantjes werd vervolgens op medische gronden ongeschikt bevonden. De grote maatschappelijke verandering kreeg De Jong met een grondgolf uiteindelijk te pakken en spoelde hem weg. Maar hij zou nog een paar keer opduiken. In 1975 op een partijcongres in Arnhem riep hij de leden van de KVP, ARP en CHU hun partijbesturen te bestoken met adhesiebetuigingen aan één grote confessionele volkspartij. Met de zo verkregen 80.000 handtekenin- gen zou de brede basis in het land gelegd worden voor het CDA. Een partij waar De Jong nog steeds – als mastodont – lid van is en waarvan hij nog onlangs dreigde het lidmaatschap op te zeggen als ze akkoord ging met de door de PVV geëiste bezuinigen op ontwikkelingssamenwerking. Maar zover is het niet gekomen.

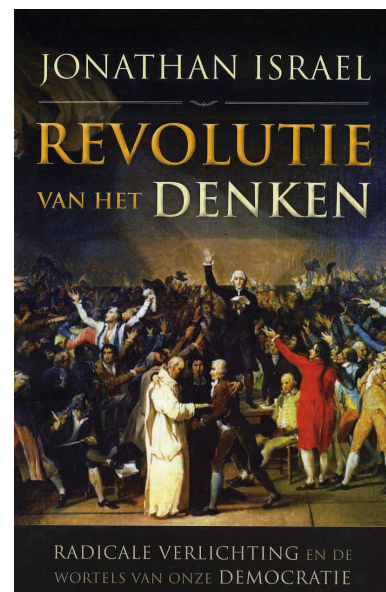
Hans Pols

Jonathan Israel
Revolutie van het denken,
Radicale verlichting en de
wortels van onze democratie
 (Van Wijnen: Franeker 2011),
 239 blz., € 25,00

De waarden die in de moderne westerse samenlevingen centraal staan, zoals democratie, etnische en seksuele gelijkheid, vrijheid van meningsuiting en drukpers, scheiding van kerk en staat, zijn voor het eerst uitgedrukt tijdens de Verlichting. Maar anders dan vaak wordt gedacht was lang niet iedere verlichte denker overtuigd van de redelijkheid van alle mensen. Toen de Verlichting aan het einde van de zeventiende eeuw opkwam, was het een beweging die voorals- nog de maatschappelijk status-quo accepteerde. Met het verstand probeerde ze die te begrijpen en waar mogelijk te verbeteren, daarbij zoekend naar het evenwicht tussen rede en traditie. Zo hield Newton zich naast wiskunde en astronomie

ook met alchemie bezig en verde- digde Voltaire het absolutisme. Toch waren er van meet af aan ook Verlichtingsdenkers die alleen het bestaan van zaken accepteerden die met de rede te verklaren waren. Israel noemt ze monistisch. Bij deze denkers was er geen plaats voor wonderen en het bovennatuur- lijke. Zij vonden dat ook de moraal op de rede gebaseerd moest zijn en dat het uitgangspunt daarbij gelijkheid moest zijn. Traditie had geen waarde voor hen en diende dus overboord gegooid te worden. Democratie was voor deze radicale Verlichters de beste regeringsvorm en daar hoorde volledige vrijheid van denken, spreken, schrijven en drukpers bij. Hardnekkig is de overtuiging dat atheïsten en deïsten radicale Verlichters moeten zijn. Maar in zijn algemeenheid valt dat niet te stellen: Voltaire, Hobbes en Hume waren het in ieder geval geen radicale Verlichters. En degene die het zeker wel was, Spinoza, was geen atheïst, alhoewel hij een afwijkend idee van het christendom had. Zijn geloof was gebaseerd op gelijkheid en naasten- liefde. Theologen en de kerk hadden volgens hem dat geloof verraden met als resultaat misleiding en ►

bijgeloof. Hij had de overtuiging dat Adam en Eva moreel nooit goed of slecht waren geweest en dat moraliteit een functie van het maatschappelijk leven was.

Aan het einde van de achttiende eeuw kwam de gematigde Verlichting in de verdrukking en werd ze overspoeld door de radicale vorm. Aan beide kanten van de Atlantische Oceaan, in Amerika, de Republiek en Frankrijk, ontstonden revolutionaire bewegingen die geïnspireerd leken door de radicale ideeën. Vanaf de jaren zestig is het denkbeeld dat ideeën revoluties kunnen veroorzaken in diskrediet geraakt; radicale maatschappelijke omwentelingen zouden alleen door sociaal-economische omstandigheden veroorzaakt kunnen worden. Maar Israël toont overtuigend aan dat de aanzwellende stroom – tsunami zou je bijna zeggen – van radicaal verlichte boeken en pamfletten het intellectuele pad plaveiden voor de revolutionaire gebeurtenissen in de jaren tachtig van de achttiende eeuw. Ze waren de uitdrukking van de verwachting en de hoop dat de rede, de wetenschap en de waarheid, de mens zouden kunnen bevrijden van dwaling en onwetendheid en daarvoor moest de hele samenleving op de schop. In die revolutionaire ideologie kreeg het begrip tirannie ook een andere betekenis. Betekende het eerst de overtreding door vorsten van wettelijk vastgelegde regels, gewoonten en privileges, volgens de nieuwe opvattingen was het al het gezag dat niet in het belang van het volk, zijn vrijheid, gelijkheid en welzijn, werd uitgeoefend. En daarmee werd de basis weggeslagen onder het gezag van vorsten, adel, de kerk en de standensamenleving. Actueel blijft de vraag wat al die goedbedoelde rationele, radicale veranderingen hebben opgeleverd.

Hans Pols

Li Kunwu & P. Ôtié. *China.*

1. *De tijd van de vader.*

2. *De tijd van de partij.*

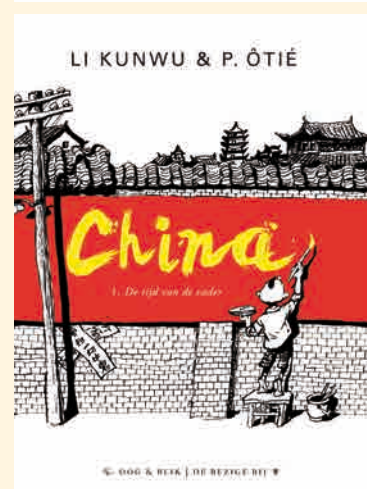
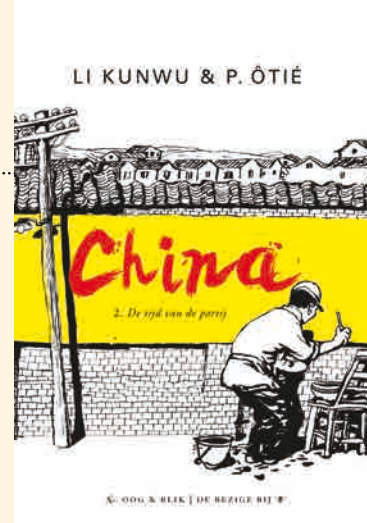
(Oog & Blik/De Bezige Bij:

Amsterdam 2009 en 2012),

248 en 192 blz., € 19,90 en € 24,90

Xiao Li wordt in 1955 in het zuiden van China geboren. 'Dit maakt mij volgens de Chinese horoscoop een geit, volgens sommigen een schaap. In ieder geval onderdeel van de 600 miljoen Chinezen, de gouden tijd van de volksmassa's en de triomferende revolutie.' In *De tijd van de vader* wordt in vette lijnen de *hustle and bustle* van het geboortedorp van Xiao neergezet. Zijn vader is een fanatiek partijfunctionaris. De eerste jaren van het leven van Xiao spelen zich af in de tijd van Mao Zedongs *Grote Sprong Voorwaarts* en de *Honderd Bloemencampagne*. Tegen het eind van deel twee is de Culturele Revolutie voorbij, sterft Xiao's vader aan leverkanker en is hij – net als zijn alter ego Li Kunwu – cartoonist voor de krant *Yunnan Ribao*.

China is een *graphic novel* in de beste traditie van het genre. Het is het persoonlijke verhaal van iemand die het ogenschijnlijk allemaal zelf heeft meegemaakt en eraan heeft deelgenomen. Je ziet hoe kinderen geïndoctrineerd worden, hoe er honger geleden wordt, hoe tempels worden opgeofferd als brandstof voor de lokale smeltovens. Xiao offert zelfs zijn sleutel voor omsmelting. Xiao's vader wordt afgeschilderd als bullebak die zijn moeder berispt, omdat zij haar kleinzoon traditionele verhaaltjes vertelt. Ten tijde van de Culturele Revolutie wordt Xiao lid van de 'gevechtsbrigade van staal' van de zesde klas van school Nummer 22 van de stad Kunming, voor wie schoolleiding en docenten amechtig het hoofd buigen wanneer zij worden aangeklaagd als kapitalistische opstandelingen.

Aan het eind van het eerste deel sterft 'onze grote roerganger Mao', waar met ontsteltenis kennis van genomen wordt. Daarmee gaat deel twee verder. Tegen die tijd begint Xiao te twijfelen aan het systeem, het systeem dat hem in het tweede deel in het leger brengt (en hem van soldaat tot landarbeider maakt) en zijn vader naar een heropvoedingskamp stuurt. Xiao's talent als tekenaar wordt ontdekt, hij mag posters in de lijn van de partij gaan maken. Het oppakken van de *Bende van Vier* markeert het einde van 'tien jaar van gekte', zoals het in het boek wordt verwoord. Xiao trouwt, ziet zijn eerste buitenlandse toeristen en verzoent zich met zijn vader. Die verzoekt hem, vlak voor zijn dood, zijn laatste salaris aan de partij te geven, trouw tot in de dood. Tekenaar Li Kunwu en scenarist P. Ôtié hebben een knappe *graphic novel* gemaakt die ook leerlingen een blik achter de schermen toont. Dit toont het leven, zoals het door miljoenen Chinezen is beleefd.

Ger Jan Onrust

EUROPA

SPECIAAL REIZEN

DÉ REISSPECIALIST VOOR HET ONDERWIJS

Al 45 jaar bieden wij deskundig reisadvies en zorgen wij voor een vakbekwame uitvoering van uw schoolreis naar vele Europese bestemmingen. Voor een compleet verzorgde reis tot het alleen verzorgen van uw accommodatie of vervoer: bij ons bent u aan het juiste adres.

Een reis per touringcar, vliegtuig of trein en verblijf in een hostel, hotel of gastgezin: u kunt met ons alle kanten op. En als reisspecialist voor het onderwijs zijn wij u natuurlijk graag behulpzaam bij het invullen en voorbereiden van uw educatieve reisprogramma.

Kortom, voor een reis op maat, toegesneden op uw wensen en budget is **Europa Speciaal Reizen** ook uw onderwijsreispartner!
Bel of mail ons voor onze gratis reisgids of een vrijblijvende offerte!

3-daagse Parijs	vanaf € 99,50 pp
4-daagse Berlijn	vanaf € 95,10 pp
4-daagse Londen	vanaf € 122,75 pp
2-daagse Ieper	vanaf € 76,00 pp
4-daagse Andalusië	vanaf € 289,00 pp
4-daagse Normandië	vanaf € 148,50 pp
6-daagse Rome	vanaf € 219,00 pp
4-daagse Lissabon	vanaf € 245,00 pp

VOOR EEN VRIJBLIJVENDE OFFERTE:
offerte@europaspecialreizen.nl
☎ 0412 - 481.000

'Hé, dit kan ik ook!'

Kennismaken met het vmbo

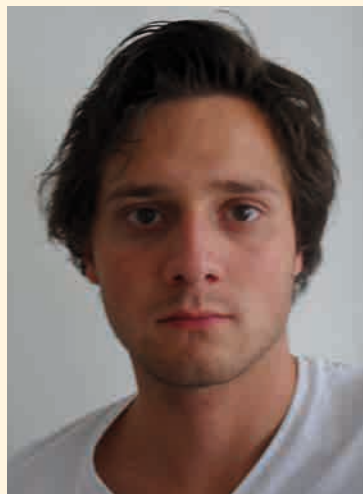
Afgelopen schooljaar liep Tom Blaauwgeers als LIO stage op SG De Grundel in Hengelo. Hij koos voor een lintstage, omdat dat hem het hele jaar de verantwoordelijkheid gaf voor een aantal klassen.

Tom Blaauwgeers is aan het afstuderen in de vakken geschiedenis en Nederlands aan de Christelijke Hogeschool Windesheim in Zwolle.

Vmbo-leerlingen hebben vaak weinig zin in de vele vakken die zij moeten volgen. Dat merkte ik ook bij mijn lessen geschiedenis. De leerlingen waren niet altijd even gemotiveerd. Ik wilde daarom proberen mijn lessen leuk te maken. Maar wat is 'leuk' voor een vmbo'er? Uitgaande van mijn eigen ervaringen probeerde ik in te spelen op onderwerpen die dicht bij de leerlingen liggen. Uiterlijk, sport, computergames, muziek, omgaan met elkaar en de taal die jongeren spreken, daar dacht ik aan.

Mode

Ik had afgelopen jaar een klas met veel dames die zich nauwelijks interesseerden voor geschiedenis. Door het onderwerp 'mode door de eeuwen heen' te behandelen, kregen die meisjes ineens erg veel belangstelling voor het verleden. De opdrachten die ze moesten uitvoeren, begonnen bij de Oudheid en eindigden in onze tijd. Ze vergeleken de verschillende modebeelden met elkaar, dat wil

zeggen 'modeplaatjes' voorzien van een korte beschrijving. Tijdens deze les leerden ze niet alleen iets over modebeelden uit het verleden, maar oefenden ze tegelijkertijd twee vaardigheden: continuïteit en verandering herkennen in de geschiedenis. De leerlingen waren tijdens deze les zó gemotiveerd dat het gevoel van die 'lastige vmbo-leerlingen' bij mij helemaal verdween.

Ik heb ook gemerkt dat je als vmbo-docent je uitleg vooral moet concretiseren. Abstracte historische begrippen zeggen vmbo-leerlingen niets, maar de genoemde les over mode en geschiedenis leverde leuke reacties op. Een leerling die een goed antwoord had gegeven, riep: 'Hé, ik kan dit ook!' Als je een goede band met leerlingen hebt, willen ze veel voor je doen. Dat vond ik een mooie ervaring.

Duidelijke regels

Ik had me voorgenomen om in de klassen duidelijke regels te stellen en één daarvan was dat de kinderen tijdens een uitleg of instructie geen vragen mochten stellen. Dat pakte niet altijd goed uit. Een jongetje uit een eerste klas zat eindeloos met zijn vinger in de lucht, vastbesloten iets tijdens mijn uitleg te vragen. Ik negeerde hem tot hij plotseling kotsend over de bank lag. Zijn boeken, schrift en ook zijn tas zaten onder het braaksel. De kinderen naast hem moesten vreselijk lachen en vonden het smerig. De jongen had mij willen vragen of hij naar de wc mocht, want hij voelde zich niet lekker. Ik heb de rommel zelf maar opgeruimd, een vies werkje. Wat me tegenviel, is dat je de leerlingen niet altijd kunt motiveren, hoe goed je je best ook doet. Daar baalde ik wel van. Voor klas twee had ik een les opgezet waarin de leerlingen propagandaposters uit de Tweede Wereldoorlog moesten analyseren. Een behoorlijk gestructureerde opdracht die veel voorbereiding had gekost. Maar er kwam niets van terecht. Ze deden niets, ik kreeg ze niet aan het werk. Achteraf zeiden de kinderen dat ze liever zelf een poster hadden gemaakt. Maar de meeste vmbo-leerlingen zijn heel gemotiveerd en met die wetenschap ging ik iedere keer weer vol vertrouwen naar de volgende groep. ■

Geschiedenis op je scherm

Apps gebruiken in de klas

Bijna iedere leerling heeft tegenwoordig een *smartphone*. Moeten ze uit in de klas of maakt u er juist gebruik van om uw lessen te verlevendigen? Of is uw school zo vooruitstrevend dat u zelfs met iPads werkt? Kleio ging op zoek naar de bruikbaarste apps van dit moment.

War in the Pacific

Prijs: € 3,99

Voor: iPad

In het kort: Digitaal boek over de Tweede Wereldoorlog in de Grote Oceaan. Niet alleen tekst, maar ook bijzonder beeldmateriaal (foto's en films) van bijvoorbeeld de aanval op Pearl Harbor en kaarten waarop de militaire acties in beeld zijn gebracht. Amerikaanse invalshoek, maar wel interessant. Jammer dat het onderliggende muziekje niet uit kan.

Layar

Prijs: gratis

Voor: iPad, iPhone, Android

In het kort: Met deze app kun je extra informatie krijgen over de plaats waar je je bevindt. Bijvoorbeeld foto's van hoe het er daar vroeger uitzag. Of een routebeschrijving naar de dichtstbijzijnde 'plaats van herinnering' die hoort bij de canon van Nederland. Of de rijksmonumenten in je buurt. Er zijn erg veel verschillende informatielagen te vinden. Belangrijk is wel dat je in de buurt bevindt, vanaf een langere afstand is de informatie niet op te vragen.

Virtual History Roma

Prijs: € 3,99

Voor: iPad

Taal: Engels

In het kort: Zeer uitgebreid digitaal boek over Rome. Met veel informatie over religie, het leger en het dagelijks leven, maar ook 360 graden-beelden, interactieve kaarten en 3D-modellen van bijvoorbeeld het Pantheon.

The Blaeu Atlas 1662

Prijs: € 0,79

Voor: iPhone en iPad

Taal: Engels

In het kort: Meer dan 100 kaarten uit de Blaeu atlas van 1662. Je kunt behoorlijk ver inzoomen op de kaarten, zodat je het Nederlands goed kunt lezen. Erg interessant om details met kaarten van nu te vergelijken, denk bijvoorbeeld aan droogmakerijen en de Zeeuwse eilanden.

Geschiedenis van Zuid-Holland

Prijs: gratis

Voor: iPhone, iPad en Android

Taal: Nederlands

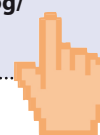
In het kort: De canon van de Zuid-Hollandse geschiedenis begint bij Trijntje, een skelet uit de prehistorie, en eindigt bij de Maeslantkering, de voltooiing van de Deltawerken. Je kunt zoeken op een kaart of de lijst met vijftig vensters bekijken. Bij elk venster staat een tekst en zijn afbeeldingen opgenomen. De app maakt niet optimaal gebruik van de mogelijkheden van een *smartphone* of *tablet*, maar is wel informatief.

Verrijkte wandeling

Veel provincies en steden hebben hun eigen app en er komen er in snel tempo meer bij. Het is de moeite waard om even te zoeken naar uw eigen provincie of stad. En gaat u een dagje weg met de klas? Check dan van tevoren even of er een app is van de plek waar u naartoe gaat. Verschillende steden en erfgoedinstellingen bieden verrijkte wandelingen aan, waarbij je ter plekke op je telefoon extra informatie kunt krijgen of oude foto's kunt projecteren over de plaats waar je bent. Voorbeelden hiervan zijn de apps Amsterdam 1572, de Hanzesteden en Buitenplaats. Verder zijn er voor kunstgeschiedenis ook diverse mooie apps te vinden, onder andere over Vincent van Gogh. ■

Meer informatie over het gebruik van iPads in de klas en links naar meer bruikbare apps zijn te vinden op <http://www.ipadindeklas.nl/blog/>

Annemiek de Groot
is eindredacteur van
Kleio.

Op reis naar Ravensbrück

Pabo-studenten op studieweek

Op de zevende Ravensbrückreis, in april van dit jaar, heeft een nieuwe lichting pabo-studenten onvergetelijke indrukken opgedaan in het voormalige concentratiekamp. Ook dit jaar lukte het om drie overlevenden van het kamp mee te nemen op reis.

Cees van der Kooij is lid van de commissie PA-BO van de VGN.

Bijna vijftig pabo-studenten gingen in de voorjaarsvakantie mee met de studieweek naar kamp Ravensbrück. Beschenen door een prachtig zonnetje leek de plek aan de Schwedt See, die de SS in 1938 voor het kamp gekozen had, een waar lustoord. Maar al snel werd duidelijk wat in de nazitijd de ware aard van de plek was.

Vier bouwstenen

Het grondstramien van deze reis bevatte vier belangrijke bouwstenen: kennismaking met de plek, de verhalen van overlevenden, het betrekken op jezelf ('wat zou ik doen?') en de aandacht voor de 'oorlog dichtbij huis', in combinatie met de vertaling van alle informatie naar de lespraktijk. Dit alles met het idee dat deze aankomende leraren basis-

onderwijs de verhalenvertellers van de toekomst moeten worden. Opnieuw lukte het om drie overlevenden mee te nemen naar de Mahn- und Gedenkstätte Ravensbrück: Selma van de Perre kwam over uit Londen - in juni werd ze negentig jaar, Margrit

Rustow uit New York (87) en Ernst Verduin (85) uit Nederland. Een vierde overlevende Beppie Ottenbros (86) werd bij vertrek op Schiphol helaas onwel en moest dit jaar thuisblijven, maar kon op de terugkommiddag toch nog haar verhaal aan de studenten vertellen.

Nieuw was de kennismaking van de studenten met de Stolpersteine-arbeid van kunstenaar Demnig. In het nabijgelegen plaatsje Neustrelitz plaatste Demnig een aantal struikelstenen voor de huizen, waar in nazitijd vermoorde joden hadden gewoond.

Intensieve studieweek

Een van de opdrachten voor de studenten was het organiseren van een herdenking bij het kampmonument met een live-optreden van Maarten

Foto's: De Ravensbrückreis 2012 was een indrukwekkende ervaring.

Peters, dit keer zelfs met een duet met een studente. Zoals gebruikelijk werd de intensieve studieweek afgesloten met een bezoek aan het Holocaustmonument in Berlijn en met de deelname aan de 4 mei-herdenking op het kampterrein in Hooghalen. Op de terugreis formuleerden studenten een statement. Michelle van Doorn verwoordde wat volgens haar de betekenis van de aanwezigheid van de overlevenden was: 'Een gesprek met een overlevende in de klas is één, maar een gesprek met een overlevende op de plek waar dit alles is gebeurd, is iets wat je nooit meer vergeet. Wat een eer dat ik deze kans kreeg.' Enkele studenten mochten tijdens de 4 mei-herdenking hun verklaring voorlezen.

Zoals gebruikelijk vloog de week om, een week waarin hard is gewerkt, veel nieuwe informatie is verzameld en veel aan de orde is geweest

ter verdere overdenking. De zevende Ravensbrückreis werd georganiseerd door het Herinneringscentrum Kamp Westerbork, het Vrouwenco-mité Ravensbrück en het Landelijk Steunpunt Gast sprekers WO II-Heden, bijgestaan vanuit de commissie PA-BO van de VGN in de persoon van Cees van der Kooij. ■

1UP

'Waarom ben je nou zo fanatiek met een spelletje? Als je zo veel ambitie in je werk zou leggen, zou je een Pulitzer Prize winnen.' Ai, een ironische doch rake opmerking van mijn geliefde, als ik blij opspring na het uitspelen van een lastig level in het verder nogal geestdodende computerspel Goldminer. Sinds ik met een computer werk (1984 A.D.), raak ik van tijd tot tijd verslaafd aan games. Uren – wat zeg ik: weken – heb ik besteed aan het stapelen van vallende blokjes of het bestieren van een virtuele boerderij. Het verslaan van de eindbaas in Yoshi Island is een van mijn gelukkigste gezinsherinneringen. Zelfs aan zoiets sufs als patience wil ik kostbare tijd besteden. Waarom in hemelsnaam? Totaal nutteloos en irrationeel.

Of niet? 8,5 miljoen gamers alleen al in Nederland *can't be wrong*. Iets wat sterker is dan ratio motiveert ons om pinguïns te werpen, anderen af te troeven in SongPop of nachtenlang in de spelwereld Azeroth rond te hangen. Het ludieke is wezenlijk in onze cultuur, zegt Huizinga. Het is ook de jager-verzamelaar in ons, zeg ik. 'We' leefden miljoenen jaren door te jagen en te verzamelen, voordat we een jaartje of tienduizend geleden aan landbouw gingen doen. Psycholoog Leonard Martin legt uit dat we nog steeds niet houden van de onzekerheid van uitgesteld resultaat. De omslag van nu plukken naar straks oogsten. Van 'heb ik vandaag te eten?' naar 'wat moet ik vandaag doen, zodat mijn leerlingen over acht maanden slagen voor hun examen?' Wanneer we de klinkende munten van DrawSomething of de 1UP's van SuperMario op ons scherm zien oplichten, vliegt de dopamine ons om de oren. *Instant gratification!*

We weten natuurlijk allemaal dat bij pubers een vlek-op-vleksituatie bestaat qua wachten-op-resultaat. Niet alleen zitten ze met hun jager-verzamelaarsbrein opgescheept, dat kleine stukje homo sapiens dat wél vooruit kan denken, is ook nog eens wegens verbouwing gesloten. En dan proberen wij ze te motiveren met uitgestelde beloningen, zoals overgaan of erger nog: Slagen in Het Leven. Ik neem me voor om de puberende jagers en verzamelaars in iedere les iets te laten vangen of vinden: Bildung - the game. Niet omdat 'alles zo nodig leuk moet zijn' maar omdat het een logisch antwoord is op de geschiedenis van ons brein. ■

Edith van Gameren
is freelance journalist en educatief auteur. In maart 2012 studeerde ze af als docent geschiedenis.

Inkoppertje blijkt instinker

De vmbo-examens geschiedenis van 2012

Weer meer examenkandidaten dan de afgelopen jaren. Voor het vijfde jaar

'Staatsinrichting' en het 'Historisch Overzicht vanaf 1900' als examenonderwerpen.

Veel schrijven, een lang examen, veel inzichtvragen, maar niet al te moeilijk. Of toch wel?

Wat waren de reacties en hoe zijn de examens van het vmbo dit jaar ontvangen?

Huub Kurstjens is toetsdeskundige geschiedenis bij Cito. Huub.Kurstjens@Cito.nl. De auteur dankt Stefan Boom, Niek Nelissen en Delphine Kerkmeester voor hun opmerkingen en bijdragen.

► Zie: Alderik Oosthoek en Anne Hertman, Eindrapportage eindexamenklachtenlijn 2012, Landelijk Actie Komitee Scholieren, Amsterdam 2012, pag. 9.

► Zie: verslag landelijk VGN-overleg Centraal Examen geschiedenis en Staatsinrichting vmbo TL/GL 2011-2012, eerste tijdvak. (De directe link staat op de Kleio-website.)

► De digitale examens met één vast afnamemoment in GL/TL, Havo en VWO worden voorlopig niet afgenomen; de digitale examens met flexibele afnamemomenten worden wel gewoon afgenomen.

► Een nadere toelichting van toetstechnische begrippen staat op de website van Cito. (De directe link staat op de Kleio-website. Daar staat ook tabel 1.)

Zelden waren de reacties zo uiteenlopend als dit jaar. Direct na de afname van het examen stonden op internet commentaren van leerlingen die varieerden van 'te moeilijk' tot 'makkie', van 'veel kennis' tot 'stond niet in het boek' en van 'snel klaar' tot 'te weinig tijd'. Het LAKS meldde dat er 'over Geschiedenis twee keer zoveel klachten ingediend zijn in vergelijking met voorgaande jaren (2011 buiten beschouwing gelaten). Bijna 70% van de totaal 1.097 klachten gingen over de moeilijkheidsgraad van het examen.'¹ Docenten waren over het algemeen tevreden, maar vonden het examen aan de oppervlakkige kant en (te) makkelijk.² Waardoor is dit grote contrast in belevingen te verklaren?

Herkenbaar

Vmbo-leerlingen willen over het algemeen graag examens met een hoog reproductiegehalte. Wat ze in de klas gehad hebben en wat in het boek staat, moet liefst herkenbaar terugkomen in het examen. Maar de tijd van jaartallen uit het hoofd leren, is voorbij; met geleerde kennis moet wat gedaan worden. Leerlingen die niet met vaardigheden geoefend hebben, kunnen het moeilijk krijgen bij het centraal examen. Er zijn overigens mogelijkheden te over voor leerlingen die wel willen oefenen. Inmiddels wordt er al vijf jaar gewerkt met dezelfde examenonderwerpen. Ieder jaar zijn er twee tijdvakken openbaar, dus na vijf jaar zijn er tien examens beschikbaar als oefenmateriaal. Voor de meeste docenten is de stof dus gesneden koek. Voor leerlingen daarentegen is het examen nieuw. Vmbo-leerlingen onderschatten vaak wat ze kennen en kunnen. Ze worden onzeker als in het examen nieuwe bronnen of gegevens staan. Dit verklaart grotendeels het verschil in perceptie na afname van een examen.

Makkelijk examen

Cito verzamelt na afloop van het examen alle gegevens via Wolf. De Toets- en Itemanalyse (TIA) wees vervolgens uit dat het examen aan de makkelijke kant was (zie tabel 1). Wellicht speelde de aangepaste zak-slaagregeling hierbij een rol, waardoor leerlingen een grotere druk voelden om te presteren. Misschien was er zóveel oefenmateriaal voorhanden dat leerlingen zich beter konden voorbereiden. Mogelijk is ook het examenprogramma na al die jaren te voorspelbaar geworden. Denkbaar is ook dat de beperkte diepgang van het examenprogramma de examenmakers parten gespeeld heeft bij het maken van hun vragen. Wie het weet, mag het zeggen.

Na het invoeren van hun gegevens in Wolf hebben docenten de mogelijkheid om een korte indruk van het GL/TL-examen te geven. Deze reacties worden verzameld in de *quick-scan*, die laat zien dat 69% van de docenten het examen niet te moeilijk en niet te makkelijk vond, 81% vond de lengte precies goed, 92% vond de inhoudelijke aansluiting van het examen bij het gegeven onderwijs voldoende tot goed en de gemiddelde waardering voor het examen was 6,82, wat hoog te noemen is. Toch kijken we met gemengde gevoelens terug op het examen: het examen discrimineerde onvoldoende en was te makkelijk. De N-term van 0,3 zegt genoeg; een van de laagste van alle vakken op GL/TL (gemengde en theoretische leerweg). Overigens: de N-term wordt niet door Cito, maar door de CvE bepaald. Cito construeert en CvE normeert.

BB- en KB-digitaal

Voor de basisberoepsgerichte leerweg (BB) en de kaderberoepsgerichte leerweg (KB) worden digitale examens afgenomen. Papierexamens komen daar bijna niet meer voor.

Het aantal kandidaten voor geschiedenis in BB en KB is gering (zo'n 200 per leerweg), zeker vergeleken met GL/TL met zo'n 19.000 kandidaten (zie tabel 2). Toch verloopt de invoering van de digitale examens trager dan oorspronkelijk gedacht. In technisch opzicht zijn er bij de afname nog enkele onvolkomenheden. Docenten en leerlingen die ermee gewerkt hebben, zijn over het algemeen zeer te spreken over deze examens. Vooral de toepassingsmogelijkheden bij computerexamens zijn vele malen groter dan bij papieren examens (denk maar aan het gebruik van kleur en filmpjes). Gezien de recente afnameproblemen zal het nog wel enige jaren duren voordat ook in de andere leerwegen de digitale examens breed zullen worden ingevoerd.³

GL/TL: enkele indrukken

Het onderwerp Staatsinrichting was in GL/TL dit jaar (opnieuw) makkelijker (p-waarde 69,8⁴) dan het Historisch Overzicht (p 63,5). De chronologievragen (p 37,1) en de Europa-vragen (p 28,5) scoorden, zoals we overigens al jaren gewend zijn, beduidend lager dan het gemiddelde (p 65,4). In tegenstelling tot andere jaren scoorden de verrijgingsdeelvragen dit jaar hoger (p 65,3). Sommige vragen getuigden volgens docenten van een zekere creativiteit, maar schoten hun doel voorbij, omdat ze niet voldoende discrimineerden. Zo gaven bij vraag 40 bijna alle kandidaten een juist antwoord op de vraag om een reden te

'De invoering van digitale examens verloopt trager dan gedacht'

geven voor het behouden van de laatste stukken van de Berlijnse Muur (p 89). En bij vraag 45 konden leerlingen een persoon kiezen uit het Historisch Overzicht en aangeven waarom zij vonden dat die van grote historische betekenis is geweest (p 86). Er zit altijd wel een persoon bij waarover een leerling historisch gezien iets zinvol weet te melden. Aangezien Staatsinrichting als eerste onderwerp aan bod komt en het examen chronologisch is opgebouwd, gaan de eerste vragen bijna altijd over de Grondwet van 1848. De als makkelijk bedoelde instapvraag pakte anders uit. Leerlingen interpreteerden een schematische tekening verkeerd. Vermoedelijk dacht een groot deel van de leerlingen op basis van wat ze geleerd hadden over 1848, dat het ging ►

Tabel 1: De gegevens van de Toets- en Item Analyse op basis van de versnelde correctie

In deze tabel staan schematisch de gegevens die bij Cito via het Wolfsysteem zijn binnengekomen op basis van de versnelde correctie. Deze gegevens zijn onmisbaar om een afgewogen oordeel te kunnen geven over de aanvaardbaarheid, validiteit en betrouwbaarheid van het examen. Ook is het mogelijk om op basis van deze gegevens een vergelijking te maken met eerder afgenomen examens. Samen met het commentaar dat na afname op de examens gegeven wordt, leidt dit tot de vaststelling van de normering (de N-term) door het CvE.

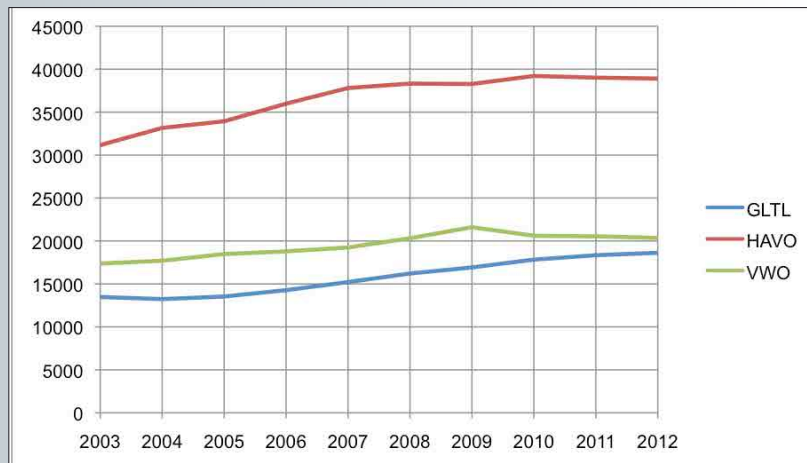
het vmbo-examen 2012 in cijfers (alleen de papieren examens):

	GL/TL	KB
gemiddelde score / schaallengte	41,22 / 63	31,77 / 57
gemiddelde p - waarde*	65,4	55,7
vastgestelde N-term*	0,3	1,2
% onvoldoende (na vaststelling door CvE)	24,0%	21,2%
betrouwbaarheid*	0,71	0,73
standaarddeviatie*	6,75	6,57
aantal kandidaten	19397	218
steekproefgrootte	15529	66

NB De gegevens voor KB zijn veel minder betrouwbaar dan voor GL/TL door het geringe aantal kandidaten en een veel kleinere steekproef.

- De p'-waarde is een getal tussen 0 en 1 dat de moeilijkheidsgraad van een opgave weergeeft. De p'-waarde wordt berekend door de gemiddelde score op een opgave te delen door de maximaal haalbare score op die opgave. Een opgave met een p'-waarde van .10 is erg moeilijk; een opgave met een p'-waarde van .90 is erg gemakkelijk. In de tabel zijn de p'-waarden aangegeven als percentages.
- De N-term is de normeringsterm, een ijkvariabele die ervoor moet zorgen dat aan kandidaten in verschillende jaren en tijdvakken even zware eisen worden gesteld. De besluitvorming over de normering verloopt in drie fasen:
 - 1 De vakmedewerker van Cito geeft een advies aan de vaksectie van het CvE, op basis van de analyses van de afnamegegevens.
 - 2 De vaksectie voegt aan dit advies een inhoudelijke beoordeling van het examen toe. Die komt tot stand op basis van de reacties en commentaren van bijvoorbeeld vakverenigingen, platformen en het LAKS, maar ook rechtstreeks van docenten en leerlingen. De combinatie van het Cito-advies en de inhoudelijke beoordeling leidt tot een normeringsadvies van de vaksectie aan de CvE-leiding.
 - 3 Het dagelijks bestuur van het CvE verzamelt en beoordeelt de adviezen en stelt uiteindelijk de definitieve normering vast. Het resultaat is te zien in de (bovenstaande) vastgestelde N-term.
- De betrouwbaarheid is de mate waarin de scores consistent, nauwkeurig en reproduceerbaar zijn, kortom vrij van meetfouten. Bij een betrouwbare meting zal het resultaat dus niet beïnvloed mogen zijn door storende factoren met betrekking tot de toets, kandidaat en beoordelaar, zoals het tijdstip van de toetsafname, de specifieke vormgeving van de toets, pech of geluk met de opgaven. De mate waarin een meting ongevoelig is voor bepaalde, versturende factoren, kan worden geschat door berekening van een betrouwbaarheidscoëfficiënt. De waarde van een betrouwbaarheidscoëfficiënt ligt tussen 0 en 1. Hoe dichter het cijfer bij 1, hoe betrouwbaarder het examen is.
- De standaarddeviatie zegt iets over de spreiding van het hele examen: liggen de resultaten dicht bij elkaar (dan hebben de kandidaten ongeveer dezelfde resultaten) of is er sprake van spreiding van de resultaten. Hoe groter het cijfer, hoe beter de spreiding.

Tabel 2: aantal examenkandidaten geschiedenis in het voortgezet onderwijs in vmbo-GL/TL, havo en vwo (2003-2012)

► Zie ook: Huub Kurstjens, *Niet gemakkelijk, maar wel goed te doen*. De vmbo-examens geschiedenis van 2011 (in: Kleio, nov. 2011, pag. 44). Ook de resultaten van een peiling tijdens een druk bezochte vmbo-studiedag in Utrecht in november 2011 laten niets aan duidelijkheid te wensen over.
► Zie de syllabus van 2013. Te downloaden via www.examenblad.nl (aldaar doorklikken naar vmbo-geschiedenis-syllabus 2013).

over de grondwetswijziging en dus over invoering van de ministeriële verantwoordelijkheid. Maar de situatie sloeg op de situatie vóór 1848: de minister die verantwoording aflegt aan de koning (vandaar de buiging). De als in-koppertje bedoelde vraag bleek moeilijk, een onbedoelde ‘instinker’: 70% van de leerlingen beantwoordde deze vraag fout.

Bij vraag 19 en 20 hoorde een communistische prent uit Rusland (1920) met als titel: ‘De rode ploeger’. De vragen werden door de docenten positief gewaardeerd, maar de vindingrijkheid van de leerlingen bij de beantwoording overtrof alle verwachtingen. Daardoor hadden docenten een probleem bij de puntentoekenning van deze vragen. Bij vraag 19 was het mogelijk om voor ieder juist onderdeel van het antwoord van de vraag een scorepunt toe te kennen. Bij vraag 20 kon dit niet, omdat ieder gegokt onderdeel van de bron een scorepunt zou hebben opgeleverd. Vandaar dat bij deze vraag uitsluitend 0 of 2 punten (bij een juiste combinatie van bron met uitleg) toegekend konden worden. Wolf geeft standaard alle antwoordmogelijkheden aan, in dit geval 0-1-2, maar één punt toeken-

nen zou dus niet hebben gemogen, terwijl dat in 7% van de gevallen wel gebeurde. In de toekomst moet het correctievoorschrift hiervoor nog duidelijker instructies geven.

Overigens mogen docenten zelf ook wat kritischer zijn in wat ze wel en niet goed rekenen. Een docent merkte hierover op het forum op: ‘De antwoorden moeten wat mij betreft historisch gezien wel kloppen. De Nederlandse taal kan een goed antwoord helaas in de weg zitten, maar onze geloofwaardigheid als corrector is ook belangrijk.’

Diepgang

Sommige docenten vonden het examen oppervlakkig. Het nieuwe van het examenprogramma is er een beetje af en diep doorvragen is er niet bij. Voorbeeldexamens zijn in ruime mate voorhanden. Hoe te voorkomen dat het examen een verzameling trucjes wordt? De vorige wijziging van het examenprogramma, de invoering van het ‘Historisch Overzicht vanaf 1900’, dateert van vijf jaar terug. Staatsinrichting gaat zelfs al mee vanaf 2002. De keuze van beide onderwerpen wordt breed gedragen. Docenten vinden de onderwerpen relevant en betekenisvol voor vmbo-leerlingen.⁵ Toch lopen toetsenmakers tegen grenzen aan: wat kan wel en wat kan niet worden bevraagd? Hoeveel voorkennis mag er verondersteld worden bij leerlingen? Niet de schoolboeken, maar het examenprogramma is hierbij maatgevend.

‘De vindingrijkheid van de leerlingen overtrof alle verwachtingen’

Tegelijkertijd mogen we leerlingen niet overvragen: de onderwerpen zijn omvangrijk, zeker voor vmbo-leerlingen, en de behandeling in de klas vergt veel tijd. Maar het gaat dan ook wel om de helft van het eindcijfer.

De komende jaren zijn enkele veranderingen te verwachten. Om te beginnen bevat het examenprogramma van 2013 aanvullingen en verduidelijkingen. Het gaat nadrukkelijk niet om extra stof, maar om een nadere toelichting van de bestaande examenstof.⁶ In de syllabus zijn de wijzigingen geel gemarkeerd. Daarnaast wordt het examenprogramma de komende jaren aangepast. Niet de onderwerpen wijzigen, maar de ordening en de structuur wordt aangepast. Wanneer dit allemaal zijn beslag gaat krijgen, is nog onbekend, maar dat zal zeker niet vóór het examenjaar 2014 zijn. ■

Een communistische prent uit Rusland (1920) met als titel: ‘De rode ploeger’.

Fotoalbums

Album Beauty is een ode aan het verdwijnende tijdperk van het fotoalbum aan de hand van de collectie van Erik Kessels. Het fotoalbum was ooit een plek waar de familiegeschiedenis werd bewaard. Het presenteert de familie zoals die het liefst wordt weergegeven. Het toont geboorte, dood, seksuele voorkeur, trots, jeugd, onderlinge strijd, het onbekende, medeplichtigheid en vriendschap. Tot en met 14 oktober 2012 is de tentoonstelling *Album Beauty* in het Foam in Amsterdam te zien.

Mythische slangen

Van de prehistorie tot en met het heden, van indrukwekkende installaties tot objecten van een paar centimeter: de tentoonstelling *Goddelijk en Griezelijk* toont werken van kunstenaars uit alle tijden en culturen. Geen dier speelt mondiaal zo'n belangrijke rol in de mythologie en beeldende kunst als de slang. Waarom is er die fascinatie van de mens voor een dier dat bedreigend is en dodelijk kan zijn? De tentoonstelling probeert het geheim te ontrafelen.

De tentoonstelling *Goddelijk en Griezelijk* is tot en met 4 november 2012 in het Afrika-museum in Berg en Dal te zien.

REDACTEUR GEZOCHT

Herkent u zich in dit profiel?

- U heeft het vak van geschiedenisdocent lief.
- U werkt op het vmbo.
- U beschikt over een vaardige pen.
- U wilt een bijdrage leveren aan een mooi blad voor vakgenoten.

Dan is hier is uw kans!

Wegens vertrek van enkele redacteurs is Kleio weer op zoek naar nieuwe krachten.

Interesse?

Voor informatie: bel of mail met een van de redacteurs (zie colofon).

KLEIO

Documentaire over Europa

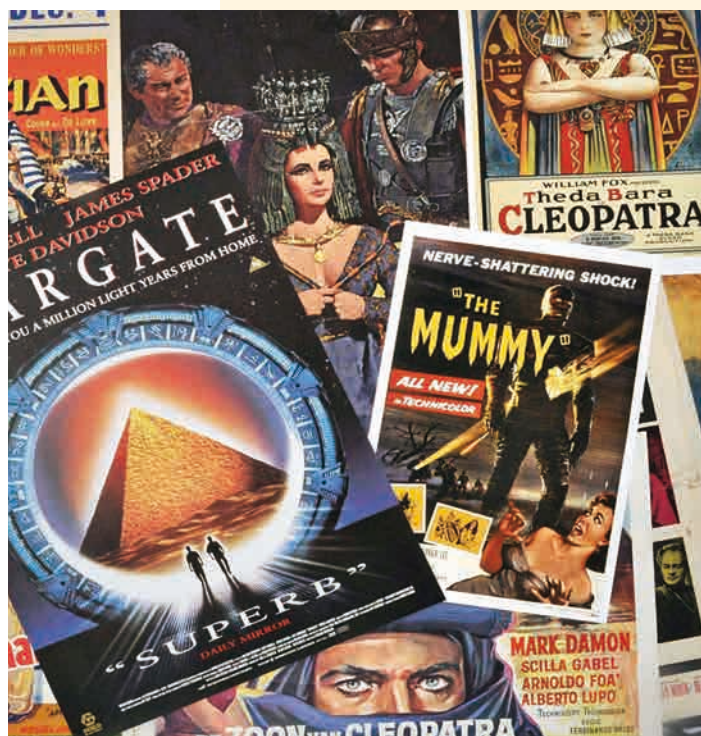
De documentaire *Europa, hoe bestaat het?* laat zien hoe Europa relevant is voor Nederland en toont daarnaast interviews met politici, mensen uit het bedrijfsleven en uit de wetenschap met Europese ervaring. Aan het woord komen onder anderen Ruud Lubbers, Jérôme Heldring, Hans Wijers en Wim Kok. De film bestaat uit drie delen van elk 25 minuten. Deel 1 heet 'Van oorlog naar vrede' en gaat over de voorgeschiedenis en het begin van de Europese integratie. Deel 2 heet 'De markt' en gaat over het functioneren van de vrije Europese binnenmarkt. Deel 3 heet 'Broederschap' en gaat over de grenzen van Europa. Bij de film is een werkboek gemaakt van tien pagina's. De film is gericht op jongeren van 15 tot 25 jaar en is geschikt voor het middelbaar en hoger onderwijs. Een dvd van de film plus het werkboek wordt door de Vereniging Democratisch Europa (VDE) aangeboden voor 15 euro. Daarnaast biedt de VDE de mogelijkheid om een spreker of gespreksleider uit te nodigen voor 150 euro. De sprekers zijn: Jan Willem Sap van de VU, Otto Holman van de UvA en Paul Kapteyn, eerder UvA, voorzitter van de VDE. De trailer van de documentaire is te zien op www.democratisch-europa.nl Voor info en bestelling: info@democratisch-europa.nl t.n.v. Paul Kapteyn, of bel 06-20971270.

Dorestad

Dorestad was een van de belangrijkste handelscentra in Europa. In Museum Dorestad wordt de geschiedenis van deze handelsplaats getoond aan de hand van voorwerpen die in Wijk bij Duurstede zijn gevonden. Er is onder andere aandacht voor de Romeinen en de Vikingen, die niet alleen kwamen om te plunderen, maar ook handel wilden drijven. Voor het basisonderwijs zijn verschillende educatieve projecten ontwikkeld.

Naast de vaste tentoonstelling kent het Museum Dorestad in Wijk bij Duurstede wisselexposities.

Egypte in de film

Faraos, mummies, piramides en ondergrondse grafkamers: het rijke verleden van het oude Egypte is al honderd jaar een dankbare inspiratiebron voor de filmindustrie. Het oude Egypte kent in speelfilms en tv-series vele uiteenlopende gezichten. Film en televisie nemen een centrale rol in binnen het leven van jongeren en zijn bij uitstek media waarbij het begrip beeldvorming een eigen betekenis krijgt.

Speciaal voor het voortgezet onderwijs organiseert het Rijksmuseum van Oudheden bij de wintertentoonstelling 'Egypte in de film' lesprogramma's en een nascholingsdag over filmdidactiek. Een lesbrief voor in de klas en rondleidingen over de tentoonstelling leren leerlingen kritisch te kijken naar historische films en series. Voor docenten geschiedenis, CKV en KCV is er op vrijdagmiddag 9 november een nascholingsmiddag over het gebruik van moderne media en film in het geschiedenisonderwijs. Meer informatie staat op www.rmo.nl/onderwijs.

De tentoonstelling Egypte in de film is van 13 oktober t/m 17 maart 2013 te zien in het Rijksmuseum van Oudheden in Leiden.

VGN

Docenten opgelet!

Op 9 en 10 november is het weer zover. De conferentie van de didactiekcommissie.

Zoals altijd weer twee dagen vol goede sprekers en activerende workshops.

Dit jaar verwelkomen wij oude bekenden, zoals Jan de Vries en Koen Henskens alsmede nieuwe namen als Frans Groot. Ook kamp Vught zal een workshop geven.

Verder zijn wij trots om te vertellen dat Luc Panhuysen, schrijver van *1672, hoe de Republiek aan de ondergang ontsnapte* onze spreker zal zijn.

Vanaf september kunt u zich weer aanmelden via didactiekcommissie@gmail.com of via de mailing.

Tot november, de didactiekcommissie

Raad de Histopicto!

Vraag: welke revolutie is hier afgebeeld?
Vermeld ook het land erbij.
Stuur uw oplossing vóór 8 oktober naar
redactie@vgnkleio.nl.

Op de foto in Kleio 4 zag u minister-president Jo Cals aan het woord tijdens een vergadering van de Tweede Kamer op 13 oktober 1966. Het debat liep uit op de 'Nacht van Schmelzer'. De volgende dag bood het kabinet-Cals-Vondeling zijn ontslag aan bij de koningin. De winnaar is **Jaap Talsma** uit Alkmaar, die op vrijdag 14 oktober 1966 zijn kandidaatsexamen moest afleggen en daarom de afloop van het debat maar niet meer heeft afgewacht. Gefeliciteerd!

Rafaël

Voor het eerst in Nederland wordt een tentoonstelling aan Rafaël (1483-1520) gewijd. In zijn korte leven ontwikkelde hij zich tot een van de grootste kunstenaars van zijn tijd, naast Michelangelo en Leonardo da Vinci. Rafaël schilderde fresco's voor de privévertrekken van de paus en werd beroemd vanwege zijn vele madonna's. De tentoonstelling presenteert negentig tekeningen en enkele schilderijen.

Rafaël is te zien in het Teylers Museum in Haarlem van 28 september 2012 tot en met 6 januari 2013.

Piraterij

Piraten kom je overal tegen: in geschiedenisboeken, Hollywoodfilms, avonturenromans, en ook in de actualiteit. Denk maar aan de Somalische piraten. Onze beeldvorming wordt vooral bepaald door personages als Kapitein Haak en Grote Pier. Ook Piet Hein was eigenlijk een piraat, maar dit werd gerechtvaardigd door een officiële kaperbrief die hij ontving van de Nederlandse overheid. De tentoonstelling *Echte Piraten* geeft een beeld van de werkwijze van deze helden of schurken. Voor groep 5 tot en met 8 en klas 1 van het voortgezet onderwijs is educatief materiaal ontwikkeld in de vorm van de Grote Piratenquiz. Hieraan zijn wel kosten verbonden. *Tot en met begin september 2013 is de tentoonstelling Echte Piraten te zien in het Maritiem Museum in Rotterdam.*

VOC zilver en goud

In de zeventiende eeuw, nadat Nederland Jakarta had veroverd, vestigden zich steeds meer Nederlanders in Indonesië. Met de toenemende welvaart groeide ook de vraag naar luxeartikelen en woonaccessoires. Het gaat om bijvoorbeeld fraai gedecoreerde sirihkistjes, gemaakt van schildpad of tropisch hardhout, afgewerkt met zilveren beslag. Karakteristiek zijn ook de gedachtenisborden. Deze borden met inscriptie werden uitgereikt aan nabestaanden.

De tentoonstelling Goud uit Java - Zilver uit Batavia is te zien tot en met 4 november 2012 in het Gemeentemuseum in Den Haag.

Bruggenbouwers

Het Tropenmuseum heeft schrijver en voormalig fotograaf Hans Aarsman uitgenodigd om het archief te bekijken dat uit meer dan 500.000 foto's bestaat, waarvan de meerderheid uit Nederlands-Indië. Het viel Aarsman op dat er weinig landschap was te zien, Nederlanders in Nederlands-Indië fotografeerden vooral zichzelf en hun personeel. Dat er toch foto's van het indrukwekkende landschap in het archief zitten, is te danken aan de bruggen. Prachtige, vernuftige constructies van bamboe. In de tentoonstelling wandelt de bezoeker van landschap naar landschap; de foto's zijn sterk opgeblazen en vullen de wanden.

De tentoonstelling Dankzij de bruggen. Hans Aarsman doet een ontdekking in het Tropenmuseum is tot en met 11 november 2012 te zien in Amsterdam in het Tropenmuseum.

De Hemel op Helwerd

In de korte historische speelfilm *De Hemel op Helwerd* wordt de legende verbeeld van de ontmoeting tussen de blinde bard Bernlef en de prediker Liudger. Tijdens deze ontmoeting zou Liudger Bernlef van zijn

blindheid hebben genezen en zou Bernlef vervolgens zijn zang in dienst gesteld hebben van Liudgers missie. En vanaf dat moment zou het christendom voet aan de grond hebben gekregen in het noorden van het land.

De film is geschoten in een zo historisch mogelijk landschap. Zo zijn er scènes gedraaid in de historische IJzertijd-boerderij bij Orvelte en in het kwelderlandschap achter de dijk van Paesens en Moddergat. Kleding, make-up en 'setdressing' zijn ook zo historisch mogelijk gehouden.

De film is bedoeld voor de hoogste klassen van het basisonderwijs en voor het voortgezet onderwijs. Er is een lespakket beschikbaar, waaruit docenten ideeën kunnen opdoen om de film met een klas te bespreken en te verwerken. De film laat de leerlingen kennismaken met historisch erfgoed en kan ze een indruk geven van hoe het leven er 'vroeger' uitzag.

De trailer van de film en nadere informatie over de makers staan op de website www.dehemelophelwerd.nl. Daar zijn de film en het lespakket ook te bestellen.

Schama op Nacht van de Geschiedenis

Simon Schama, de historicus die wereldberoemd werd met zijn boek *Overvloed en onbehagen* over de Gouden Eeuw, is de hoofdspreker op de Nacht van de Geschiedenis op 27 oktober in het Rijksmuseum in Amsterdam. De Nacht van de Geschiedenis is de afsluiting van de Maand van de Geschiedenis, die dit keer het thema *Arm & Rijk* heeft.

Jort Kelder presenteert de avond, waarop ook de Libris Geschiedenis Prijs wordt uitgereikt voor het beste historische boek bestemd voor een breed publiek. In het tweede deel van de Nacht kan een keuze worden gemaakt uit een groot programma-aanbod, bestaande uit debatten, interviews, workshops, de traditionele petje op, petje af-quiz, een preview van de nieuwe NTR/VPRO-serie over de Gouden Eeuw en een voorstelling van de acteur Gijs Scholten van Aschat. De avond sluit af met een spetterend feest in de Passage van het Rijksmuseum, waar tot diep in de nacht gedanst kan worden.

De kaartverkoop voor de Nacht van de Geschiedenis start op 20 september. Informatie over het volledige programma is te vinden op: www.nachtvandegeschiedenis.nl.

Studiedag voor VMBO docenten over het examen geschiedenis, vrijdag 2 november 2012

In samenwerking met de VGN zal het Centrum voor Onderwijs en Leren, Onderwijsadvies en Training, Universiteit Utrecht (voorheen IVLOS) dit jaar wederom een studiedag voor docenten geschiedenis van het VMBO aanbieden. Het doel van deze studiedag is docenten informatie en concreet lesmateriaal mee te geven zodat ze hun leerlingen effectiever kunnen voorbereiden op het VMBO-examen geschiedenis. Jan de Vries zal een interactieve lezing verzorgen en er zullen drie rondes workshops zijn. De workshops zijn in drie themalijnen georganiseerd, namelijk Meervoudige Intelligentie, staatsinrichting en examenvoorbereiding. U kunt een hele themalijn volgen, maar ook workshops uit verschillende themalijnen volgen. Elke themalijn en workshop sluit aan bij het examenprogramma en examen VMBO. Er komen onder andere workshops over het werken met voorwerpen, activerende opdrachten voor meerdere intelligenties, werkvormen voor staatsinrichting, spotprenten gebruiken bij staatsinrichting, leerlingen leren omgaan met bronnen, het maken van een PTA en toetsvragen maken. In alle workshops krijgt u concrete tips en materiaal dat aansluit bij het examenprogramma.

Plaats en tijd:

Deze studiedag zal aangeboden worden op *vrijdag 2 november 2012 van 10.00 tot 16.30 uur* in de Uithof te Utrecht.

Kosten:

175 euro (incl. drinken, lunch, nascholingscertificaat en reader met literatuur en werkmateriaal). Bij **opgave voor 30 september 2012** krijgt u 15 euro korting.

Programma en tijden:

09.30	inloop en registratie met koffie en thee
10.00-10.10	welkom en huishoudelijke mededelingen
10.10-10.30	smaakmaker door Gerard Rozing
10.45-11.45	eerste ronde workshops
12.00-13.00	tweede ronde workshops
13.00-14.00	lunch en informatiemarkt met educatieve uitgeverijen en instellingen
14.00-15.00	derde ronde workshops
15.15-16.00	lezing door Jan de Vries
16.00	borrel en getuigschriften

Informatie en opgave:

Via inschrijfformulier www.uu.nl/onderwijsadviesentraining, zie cursussen voor docenten in het VO/studiedag VMBO docenten geschiedenis. Of via Iris Bleeker, i.bleeker@uu.nl of 030-2533224, zie ook www2.ivlos.uu.nl/geschiedenis. Graag erbij vermelden of u lesgeeft in vmbo tl/gl of op basis/kader.

SPREKENDVERLEDEN.COM

5de druk
geheel herzien

Deel 1, 2 en 3 nu leverbaar

Sprekend verleden voor Bovenbouw

- De pluspunten van examenkaternen gelden ook voor **Sprekend verleden Bovenbouw**
- Handboek met ijzersterk historisch overzicht, geschikt gemaakt voor **digibord**
- **Activiteitenboek** met verdiepende eenheden en vragen, opdrachten en antwoorden gericht op de Oriëntatiekennis en de kenmerkende aspecten
- **Goede training** voor centraal examen (CE)
- Veel thema's binnen Handboek en Activiteitenboek, geen aparte katernen nodig
- Met Interactieve ICT voor **digibord en website**
- Toetsen: uitgebreid en op het examen gericht
- Vernieuwde **Digi-docentenhandleiding**

CE-onderwerpen
2013 en 2014

Sprekend verleden voor Onderbouw

- **Leerboek** met behoud van de oude kracht voor digibord geschikt gemaakt, vereenvoudigd en elk hoofdstuk is van enkele belangrijke nieuwe onderdelen voorzien
- **Werkboek** beperkt tot de kern, keuzeopdrachten op de website, samenvattingsopdrachten grotendeels geschematiseerd
- **Interactieve ICT** aangepast aan **digibord** en website
- Interactieve **docentenhandleiding**, met nieuwe lay-out en overzichtelijker routeplanners

Nieuwe editie
bovenbouw

Examenkaternen Voorheen bij NijghVersluys...

...nu bij Walburg Pers Educatief

- Historisch overzicht grondig gestructureerd met het oog op de **leerbaarheid**
- Grote en gevarieerde aandacht voor chronologie, **personen en begrippen**
- **Werkmateriaal** geëxpliciteerd en op het examen afgesteld
- Essentieel en **origineel geïllustreerd** met beelden en illustratieve teksten
- Gevarieerde **zelfcontrole op de website** voor de leerlingen

Walburg Pers **Educatief**

Voor meer informatie,
bestelgegevens en prijzen:
WWW.SPREKENDVERLEDEN.COM